VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO
EVANGELIKŲ TEOLOGIJOS FAKULTETO LEIDINYS Nr. 6

NAUJŲJŲ AMŽIŲ BAŽNYČIOS ISTORIJA

PARAŠĖ
Prof. D. P. JAKUBĖNAS

KAUNAS — — — — — — — — — — — — — — 1936

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO
EVANGELIKŲ TEOLOGIJOS FAKULTETO LEIDINYS Nr. 6

NAUJŲJŲ AMŽIŲ BAŽNYČIOS ISTORIJA

PARAŠĖ
Prof. D. P. JAKUBĖNAS

KAUNAS — 1936

Prahos Huso vardo

Evangelikų Teologijos Fakultetui

kaip dėkingos pagarbos ženklą

už

Teologijos Daktaro

laipsnio suteikimą

skiriu šį veikalą

Prof. D. P. Jakubėnas

PRATARTIS.

Šis vadovėlis buvo paruoštas spaudai, kada Evangelikų Teologijos Fakultetas dar veikė. Taigi jis yra Fakulteto darbų tęsinys. Naujųjų amžių laikotarpio istorinė medžiaga taip plati ir gausi, kad trečioji dalis išėjo dar didesnė negu pirmosios dvi. Nors ir buvo stengtasi kalbamus amžius galimai trumpiau ir labiau sutrauktai išdėstyti, tačiau kartu ir norėta, kad šis evangelikų bažnyčios kūrimosi, vystymosi ir plėtimosi laikotarpio vaizdas išeitų galimai aiškesnis. Lietuviai evangelikai nėra tiek skaitlingi ir turtingi, kad jie galėtų turėti paskirus vadovėlius kiekvienam reikalui: mokiniui, studentui, šeimai. Šis vadovėlis, kaip ir anie du jau išleistieji, nori patenkinti galimai visus evangelikų bažnyčios reikalus: kunigas ar mokytojas pasirinks juose kiekvienas sau reikalingos ir tinkamos medžiagos, dėstydamas tikybą ar tai konfirmandų salėje ar tai mokykloje, studentas ras pagrindinių žinių bažnyčios istorijos studijoms plėsti ir gilinti, o šeimai jie gali tarnauti kaip pasiskaitymo knygos.

Ir šį vadovėlį rašant, medžiaga imta ne iš pirminių šaltinių, bet pasinaudota jau esamais veikalais. Todėl gali atsitikti, kad vadovėlio mintys gali priminti vieno kito kalbamojo šaltinio mintis. Tai visai suprantama. Juk tiek vadovėlyje, tiek tuose veikaluose kalbama apie tuos pačius dalykus.

Kiekvienam būsiu nuoširdžiai dėkingas už netikslumų arba esminių ir metodinių klaidų nurodymus. Šiuo atžvilgiu kiekvieno šventa pareiga padėti tobulinti vadovėlį.

Viešpats Dievas telaimina šį vadovėlį ir tuos, kurie naudosis juo.

Prof. D. P. Jakubėnas.

Kaunas,
Pirmuoju adventu.

§ 1. Įžanga.

Vidurinių amžių pabaigoje suskilusi krikščioniškoji bažnyčia į rytų (ortodoksų) ir vakarų (Romos katalikų) jau turėjo savo aiškią išorę išvaizdą ir ne mažiau aiškų vidinį turinį (mokslą). Jei ortodoksų bažnyčia, būdama priklausoma nuo valstybės, negalėjo doriniai veikti jos globoje esančių tautų, tai Romos katalikų bažnyčia davė tautoms tvarką, suteikė joms dvasios kultūros pradmenis ir įkvėpė joms visą žmoniją apimančios draugystės idėją. Tokiomis priemonėmis Romos bažnyčia kėlė jos globojamasias tautas nuo žemesnio dvasinio gyvenimo prie aukštesnio, pagarbesnio ir tauresnio gyvenimo laipsnio.

Nors vidurinių amžių bažnyčios nuopelnai pasaulio atžvilgiu žymūs, tačiau tie dvasios turtai, kuriuos jie suteikė tautoms, nebuvo tikros nesuklastuotos krikščionybės išdavos. Šioji bažnyčia nedavė žmonijai ramybės su Dievu tiesioginiame širdies su dangaus Tėvu susiglaudime. Prie Dievo prieiti galima tik per bažnyčią. Valios ir gyvenimo šventinimas randamas, pasiduodant bažnyčios, o ne Dievo įstatymui, tiesos reikia ieškoti ne pas Dievą, bet pas dvasininkiją, pas popiežių ir koncilyje. Pasidavimas popiežiui — tai buvo paskutinis vidurinių amžių ir dabarties Romos bažnyčios žodis, pasidavimas žmogui, kurs tvirtina esąs neklaidingas Dievo vietininkas, nuo kurio priklauso dangus ir pragaras, bažnyčia ir valstybė.

Prieš tokį išdidumą protestavo viduriniai amžiai apskritai, o rytų (ortodoksų) šalia Romos bažnyčios atsiradimas buvo nuolatinis protestas prieš tokį popiežiaus teisės savinimąsi būti visos bažnyčios viešpačiu. Kadangi vidurinių amžių baž-

nyčia buvo pakrikusi viršūnėse ir nariuose, kaip ilgainiui būtų galėjęs išsilaikyti toks pasisavintas autoritetas? Be Dievo žmogus negali gyventi. Kadangi bažnyčia nevedė prie Dievo, tai reikėjo jo ieškoti kur nors kitur.

Jau senovės bažnyčioje netrūko vyrų, kurie nors ieškojo tiesiogės su Dievu draugystės ir, kiek jie sugebėjo, nurodė ją išganymo ištroškusioms sieloms. Per visą senovės bažnyčią tęsiasi kryptis, kuri vidurinių amžių mistikoje atsiekė aukščiausį laipsnį ir kuri ypačiai buvo susirūpinusi tuo, kaip paskiras tikintis gali rasti Dievą ir įgyti išganymą. Mistikos teologija vis aiškiau rodė asmenišką tikėjimą Kristuje apreikštuoju Dievu. Jei bažnyčios reforma turėjo prasidėti iš šito tikėjimo, tai iš Rašto reikėjo įrodyti reformacijos pateisinimą; tai padarė Valdo sekėjai, Viklifas, Husas. Bažnyčios autoritetui jie priešpastatė Šventojo Rašto autoritetą. Mokyti suprasti Šventąjį Raštą buvo kylančio humanizmo uždavinys.

Ko iki šiol taip dažnai veltui laukė ir ko siekė, vis tai tapo tikrove tokiuo būdu, apie kokį niekas ir manyti nemanė. Ne moksliško prašvietimo pagalba, nors ir pastarasis veikė, ne kovoje su popiežyste, nors jos išdidus savinimasis ir pakrikimas daug prisidėjo, reformacija išėjo iš liaudies tarpo, iš baimės maldingosios širdies, kuri iš pradžių gerame ir paklusniame tikėjime ėjo bažnyčios peršamuoju keliu. Reformacija vystėsi, nepaperkamajai sąžinei liudijant; vis aiškiau pažintos Evangelijos šviesoje tikintieji suprato paties žmogaus nupelnyto teisumo ir šventumo menkumą ir niekingumą. Pagaliau bažnyčios reforma stojo ant tvirto pagrindo, kai apsunkinta sąžinė rado ramybę Dievo malonėje, kuri neatstumia nuodėmininko, nepaisant jo nuodėmingumo. Besiremdama dievišku įgaliojimu, bažnyčia tvirtino, kad ji žmonių pagalba duodanti išganymą, ir aiškino, kad jos priemonės vedančios kiekvieną prie asmeniško teisumo, kurs galįs išsilaikyti prieš Dievą. Iš pradžių Liuteras pritarė bažnyčios mokslui ir kantriai vykdė visus jos reikalavimus, tačiau jausdamas būtiną prieš Dievą teisumo trūkumą, neturėjo ramybės ir buvo visai nusiminęs. Bet kai pagaliau ramybės savo sielai troškulyje pasekė Švento Rašto vadovavimą ir nežvelgdamas į visus žemiškus laiduojimus, o prisidengęs Evangelijos

pažadėjimais išdrįso paklusniame tikėjime pasiduoti pačiam Viešpačiui Dievui, tada buvo jame įdiegti reformacijos diegai, pačiam Liuteriui visai to nejuntant ir visai nematant ruošti ir bet kokią bažnyčios reformą. Ir kai vėliau prieš savo norą jis buvo įtrauktas į vis didėjančią ir besiplečiančią kovą, Liuteras nebuvo kitaip nusiteikęs kaip kad jis gina tikėjime pagautą išganymo turtą nuo iš senų laikų bažnyčios skelbiamos tiesos nutolusios pažiūros. Todėl palyginti nedidelės reikšmės teikė išorei reformai, peikė pasauliškos jėgos taikymą Evangelijos vardan ir skelbė pagrindinį dėsnį Evangelijos dėliai: noriai atsisakyti nuo viso, nes niekas negali išplėšti to vieno daikto, nuo kurio visa pareina. Todėl, kai jis suprato, hierarkinės bažnyčios su Evangelija nesuderinamumą ir rimtai žengė prie reformos, iš to, kas šimtmečių eigoje buvo susidėję, jis šalino tik tai, kas priešinosi pagrindinėms Evangelijos mintims.

I. BAŽNYČIA REFORMACIJOS IR ANTIREFORMACIJOS LAIKAIS.

§ 2. Liutero brendimas iki 1517.

1. Martynas Liuteras buvo valstiečio ūkininko sūnus. Jis gimė lapkričio 10 d. 1483 m. Eislebene. Jo tėvai buvo prisirašę prie Moehros kaimo Tueringijoje. Liutero tėvas Jonas 1483 metais jau nebegyveno Moehros kaime; šeimos nuosavybė buvo perėjusi broliui; todėl Jonas Liuteras trumpam laikui apsigyveno Eislebene, kur dirbo kalnų kasyklose. Čia naujagimis jau kitą po užgimimo dieną buvo pakrikštytas ir pagal tos dienos šventąjį jam buvo duotas Martyno vardas. Išgyvenęs Eislebene pusę metų, Jonas Liuteras persikraustė į Mansfeldą. Griežtoje tėvų drausmėje, varge ir trūkumuose augo Liuteras. Nepaisant pastarosios aplinkybės, per tėvo didelį pasišventimą ir pasiaukojimą gavo, palyginti, gerą išauklėjimą ir išlavinimą. Iš pradžių jis lankė mokyklą Mansfelde; nuo 14 metų mokėsi vienuolyno mokykloje Magdeburge. Po vienerių metų jis jau buvo Eisenache, kur jo giminaičiai galėjo jį šelpti. Einant ano laiko papročiu, jis pelnė sau pragyvenimui tuo, kad su kitais vaikais lankė šeimų namus ir giedojo dvasiškas giesmes; už tai gyventojai paprastai ką nors duodavo.

Medžiaginė Liutero būklė pagerėjo nuo to laiko, kaip Katarina Kotta, turtingo pirklio· žmona, kuriai labai patiko vargšo vaikino giedojimas, paėmė jį į savo namus ir davė jam visą išlaikymą; nuo to laiko Liuteras galėjo nekliūdomas sėkmingai mokytis: lavintis jam buvo tuo geriau, kad čia darbavosi geri mokytojai.

Liutero tėvas buvo griežtas, net žiaurus; dėl per didelio griežtumo jaunas Martynas vieną kartą užsirūstino ant tėvo ir vengė jo; tėvas turėjo prisimalonėti jį. Ir motina, nepaisant didelės, karštos meilės sūnui, vieną kartą kruvinai išplakė jį. Ir mokykloje, ypačiai Mansfelde, viešpatavo didelis žiaurumas. Vieną dieną vien iki pietų buvo 15 kartų mušamas, nors Liuteras nebuvo padaręs nieko ypatingai baustino.

2. Baigęs mokyklą Eisenache, 1501 metais Liuteras įstojo Erfurto universitetan, kad vykdydamas tėvo ypatišką norą eitų teisių mokslus. Medžiaginė tėvo padėtis buvo tiek pagerėjusi, kad savo sūnui studentui galėjo duoti gerą išlaikymą. Jaunas studentas stengėsi visų pirmą įgyti bendrą išsilavinimą; greitai ir su pasižymėjimu jis gavo paprastuosius, žemesniuosius akademinius: bakalauro ir filosofijos magistro laipsnius.

Iki savo 20 gyvenimo metų jis dar nebuvo matęs Biblijos; jau studentu būdamas, jis dar nežinojo, kad Biblijoje tilpsta daugiau negu kiekvieną sekmadienį ir šventadienį skaitomos. Evangelijos ir laiškai. Pirmą sykį jis pamatė visą Bibliją lotynų kalba universiteto bibliotekoje. Bevartydamas ją ir beskaitydamas pasakojimą apie Hanną ir Samuelį, rado daug daugiau negu jis iš Biblijos žinojo. Jis labai pageidavo kuomet nors turėti visą Bibliją, bet, kolkas dar nestudijavo jos. Jis dar buvo ištikimas katalikų bažnyčios sūnus kaip visas miestas ir universitetas.

3. 1505 metais Liuteras užbaigė bendro pobūdžio studijas ir pradėjo eiti teisių mokslus. Tačiau visai netikėtai įvyko labai rekšmingas Liutero gyvenimo pasikei-

timas; vasarą 1505 metais jis įstojo augustininkų vienuolynan Erfurte.

Tam tikras įvykis paragino Liuterą padaryti tokį rimtą žingsnį — tapti vienuoliu. Grįžtant iš Mamfeldo, netoli Erfurto užėjo baisi audra; netoli jo trenkė žaibas. Baimės apimtas jis ir pasižadėjo tapti vienuoliu; praslinkus dviem savaitėm, jis ištikimai ištesėjo savo pažadą; vieną dieną anksčiau jis atsisveikino su savo draugais. Be to, vienuolynan stoti žadino jį netikėta vieno jo draugo mirtis.

Bet nevien įžadas paragino jį stoti vienuolynan. Nors Liuteras šiaip buvo džiūgios nuotaikos žmogus, tačiau pats sau jis statė griežtus, nepermaldaujamus reikalavimus. Nepaliaudamas kankino jį klausimas: „kada pagaliau tu tapsi pamaldus, kad turėtumei maloningąjį Dievą".

Vienuolyne paklusniai ir sąžiningai vykdė visus askezės, pasninkų, maldų ir kankinimųsi reikalavimus. „Jei kuomet nors koks vienuolis pateko dangun per savo vienuoliškumą, tai ir aš norėjau patekti ten" — taip jis kalbėjo apie save. Bet savo sielai ramybės nerado. Jam grėsė pavojus dvasiškai ir kūniškai pakrikti. Bailus nusiminimas sielos išganymo dėliai vargino jį; ištisas dienas ir naktis jis išbūdavo užsirakinęs savo kambarėlyje, pramanydamas įvairius kankinimus. Liuterui esant tokiame stovyje, vienas vienuolis augustininkas ramino jį laišku romėnams (Rom. 3, 23 ir t.) ir išpažinties žodžiais: „aš tikiu nuodėmių atleidimą". Jį paguodė, pastiprino ir nuramino jo dvasios vadovo, augustininkų provincijolo Jono Staupitc'o tėviški pamokymai: „kelias į tikrą atgailą esąs tikėjime Kristumi, Dievo teisingumas nėsąs be meilės"; be to, jam padėjo ir įsigilinimas į Šv. Raštą, kurį Staupitcas dovanojo jam. „Aš pradžiūgau, sako Liuteras, nes aš išmokau ir pamačiau, kad Dievo teisingumas yra jo gailestingumas, dėl kurio jis laiko mus teisiais; aš suderinau teisingumą su teisinimu ir nusiraminau". Taip jis išgyveno evangeliškojo mokslo tiesą. Tačiau reikia pažymėti, kad tik vėliau, po ilgų vidinių kovojimų ir nuolatinių Šv. Rašto studijų jis įgijo tikrą pagrindinio Biblijos dėsnio pažintį: „kad Dievui tinkamą teisumą negalima įgyti darbais, bet kad jis Dievo priskaitomas per tikrą širdies atgailą prasimušusiam tikėjimui Kristaus nuopel-

nu, tam tikėjimui, kurs reiškia savo gyvumą gerais darbais, plūstančiais iš to tikėjimo. Ir taip pagrindinis reformacijos dėsnis išaugo širdies kovojime sielos išganymo dėliai.

4. Reformacijos mintys pas Liuterą užbaigė bręsti naujame pašaukime. Rūpestingomis Staupitco pastangomis Liuteras tapo pakviestas į Vittenbergo universitetą filosofijai dėstyti. Čia jis turėjo progos įsigilinti į scholastikos mokslą. Be to, jo teologines žinias išplėtė Šventojo Rašto, ypačiai Pauliaus laiškų, Augustino ir Taulerio veikalų studijos. Tolesniam jo vystymuisi didelės reikšmės turėjo jo kelionė į Romą, kurią atliko 1511 metais savo ordino reikalais. Romoje savo akimis matė ištvirkimą ir Dievą įžeidžiantį lengvapėdiškumą, koks viešpatavo tuo laiku papos rūmuose. Su kitu ordino broliu Liuteras keliavo į Romą pėsčias, rasdamas prieglaudą ir maistą vienuolynuose pakelyje.

Pamatęs Romos miestą, Liuteras perpuolė ant kelių ir, pakėlęs rankas į dangų, sušuko: „būk pasveikinta, šventoji Roma!". Laisvą nuo reikalų laiką Liuteras sunaudojo belankydamas šventąsias krikščionijai vietas, kur maldomis ir mišių skaitymais galima buvo įgyti tiek malonių kaip šiaip niekur kitur. Taip jis aplankė ir tą koplyčią, kuriai buvo pristatyti tariamieji šventieji laiptai, kurie kadaise buvę prie Piloto teismo rūmų Jeruzalėje ir kuriais žengęs Išganytojas; kas 28 tų laiptų pastoliais keliaklupščias užlipa, tas gauna 252 atlaidų metus. Liuterui buvo beveik gaila, kad jo tėvai tebebuvo gyvi; kaip lengvai čia Romoje skaitydamas mišias prie tam tikrų altorių būtų galėjęs išgelbėti juos iš skaistyklos! Tačiau visur Liuterui nuolatai skambėjo pranašo Habakuko žodžiai (2, 4.): „t e i s u s i s b u s g y v a s s a v o t i k ė j i m u". Tiek tarp krikščionių, tiek tarp aukštosios ir žemosios dvasininkijos Liuteras pastebėjo didžiausį papročių pakrikimą. Pamaldos buvo atliekamos su begėdišku paviršingumu. Liuteras girdėjo dvasininkus tarp savęs kalbant, kaip jie šv. Vakarienės įsteigimo žodžių vietoje taip sakydavę: „duona esi, duona ir liksi, vynas esi, vynas ir liksi".

5. Išbuvęs Romoje apie 4 savaites, Liuteras sugrįžo 1512 m. į Vittenbergą; Staupitco prikalbamas jis įgijo tais pačiais metais teologijos daktaro laipsnį. Išlaidas universitetui už nepasiturintį vienuolį padengė Saksonijos kurfuerstas Friedrichas Išmintingasis. Neatsižvelgdamas į to laiko paprotį, Liuteras kaip universiteto profesorius pradėjo dabar savotišką dėstymo būdą: jis aiškino išimtinai Šventąjį Raštą (psalmes, laiškus romėnams, galatėnams, hebraijams ir laišką Titui). Tuo jis sukėlė priešingumą kitų profesorių tarpe, kurie apie Bibliją mažai arba visai neskaitė; kaikurie jų apie Bibliją dažnai nieko ir nežinojo; jie aiškino didžiuosius vidurinių amžių bažnyčios mokytojus.

Šalia darbo universitete Liuteras su dideliu pasišventimu skelbė Dievo Žodį vienuolyne ir mieste. Liutero santykiui su valdovo rūmais didelės reikšmės turėjo jo susidraugavimas su kurfuersto rūmų dvasininku ir asmens sekretorium Jurgiu Spalatinu, su kuriuo susiartino studentaudamas Erfurte.

Jei Liuteras tiek savo paskaitose universitete, tiek pamoksluose vienuolyne arba rūmų bažnyčioje apaštalo Pauliaus pateisinimo mokslą išvystė pirminėje prasmėje, pralenkdamas ir Augustiną, tuo jis visai nemanė kaip nors priešintis to laiko bažnyčiai. Jis nėkiek neabejojo, kad kiekvienas turi išpažinti nuodėmes prie kunigo ausies, gauti iš jo išrišimą ir vykdyti bažnyčios skiriamus atgailavimo veiksmus. Nėkiek nebuvo sutrenktas jo tikėjimas, kad tiek popiežystė, tiek dvasininkija apskritai yra dieviškos kilmės ir kad popiežiaus vadovaujama bažnyčia neklaidinga. Tik prekiavimo atlaidais išsišokimai iššaukė...

§ 3. Liutero tezės ir ginčas atlaidų dėliai.

1. Ištaigingumą ir puošnumą mylįs popiežius Julijus II (1503—13) buvo paskelbęs jubilėjaus atlaidus; pelnas iš jų turėjo būti sunaudotas šv. Petro bažnyčios

Romoje statybai. Popiežius Leonas X (1513—21) prekybą atlaidais didesnėje Vokietijos dalyje išnuomavo Mainco ir Magdeburgo arkivyskupui Albertui. Pastarasis išsipirkdamas palliumą*) buvo įklimpęs į dideles skolas. Arkivyskupas iš savo pusės pastatė agentą dominininkoną Joną Tetcelį prekybai atlaidais vesti. Su skaitlinga palydovybe Tetcelis keliavo iš vienos vietos į kitą ir su negirdėtu įžūlumu piršo savo prekę. Tetcelis atvyko į Jueterbogką netoli Vittenbergo. Pirkėjų būriai subėgo į Jueterbogką. Klausydamas išpažinties, Liuteras pažino pragaištingą atlaidų pardavinėjimo paprotį. Pakartotinai pamoksluose jis aiškino, kaip neigiamai veikia atlaidai atgailą. Veltui jis rašė laiškus kaikuriems vyskupams, siūlydamas sustabdyti tokią žalingą prekybą atlaidais.

Buvo aiškinama, kad taip vadinamais visuotiniais atlaidais atleidžiamos visos iki atlaidų įgijimo valandos nuodėmėmis nupelnytos laikinos bausmės; žmogui nebereikėsią kentėti skaistykloje už tokias nuodėmes, bet tą valandą numiręs tuojau pateksiąs dangun. Dalini atlaidai, pavyzdžiui 40 dienų, teikė tiek atgailavimo darbų, kiek per tą laiką buvo galima daryti, ir atleido tiek laikinų bausmių už nuodėmes, kiek tais darbais buvo galima nupelnyti. Dalinius atlaidus galėjo paskelbti ir vyskupai, o visuotinius tik popiežius. Asmeniniais atlaidais vadinami tie atlaidai, kurie buvo teikiami paskiriems asmenims arba tam tikriems sambūriams (ordinams, brolijoms, draugijoms); vietiniai atlaidai buvo skelbiami tam tikroms vietoms (bažnyčioms, paveikslams, altoriams); daiktinius atlaidus galima buvo įgyti, vartojant pašventintus daiktus (rožančius, krucifiksus, medalius). Ir kalbant tam tikras maldas galima buvo gauti atlaidus. Reikšdamas pamaldumą katalikas taip pat gali nusipelnyti atlai-

---

*) Plati apykaklė, išausta iš baltų vilnų ir išpuošta juodais kryžiais; tai aukštojo dvasininko ženklas.

dus. Visuotinius atlaidus popiežiai skelbdavo už dalyvavimą „šventuose karuose" (prieš turkus, atskalūnus).

Bet tokiuos atlaidus galima buvo nusipelnyti ir tam tikrais veiksmais — maldomis, duoklėmis, kelionėmis į šventas vietas. Liutero laikais pinigai buvo reikalingi šv. Petro Romoje bažnyčios statybai ir kryžiaus karui prieš turkus. Nuo laikinosios bausmės už kiekvieną ir sunkiausią nuodėmę turtingasis galėjo išsipirkti už pinigus; vargdienis, kurs pinigų neturėjo, patekdavo skaistyklon ir tenai turėjo atkentėti už nuodėmes.

Jei toks prekiautojas artindavosi prie kurio nors miesto, gyventojai iškilmingai pasitikdavo jį ir įlydėdavo į bažnyčią. Prasidėdavo pamoksluose atlaidų kilnumo ir reikalingumo aiškinimas. Paskui jau vykdavo prekyba. Žmonės paskubomis pirkdavo atlaidus už mažas ir dideles nuodėmes, nevien tik sau, bet ir mirusiems, artimiesiems asmenims, norėdami greičiau išvaduoti juos iš skaistyklos ugnies. Prekyba dažniausiai sekėsi labai gerai. Kas būtų nenorėjęs taip tikrai ir taip lengviai patekti dangun! Vienas bajoras iš Brandenburgijos nusipirkęs už 30 dukatų (virš 600 litų) būsimoms nuodėmėms atleisti, o paskui atėmęs iš Tetcelio geležinę kraitę su visais pinigais. Vokietijoje ir kaimyniniuose kraštuose Tetcelis surinko dideles pinigų sumas, kurios papildė popiežiaus kasą ir ilgoką laiką lygino jo išlaidas. Nuo Liutero laikų popiežiai nebeišdrįso senuoju būdu pardavinėti atlaidus. Tačiau katalikų bažnyčia ir dabar tebeteikia atlaidus. Kurios nors bažnyčios atlaidai sutraukia tūkstančius maldingųjų. Tiesą, dabar nereikalaujama mokesčio už atlaidus, bet už atlaidų privilegijų suteikimą, kurį popiežius duoda ir šiandien, jis gauna nemažas sumas raštinės mokesčio. Platus vadovėlis pamoko katalikų dvasininką apie teisėtus atlaidus ir jų įgijimo būdą.

2. Patyręs, kaip prekyba atlaidais žalingai ir neigiamai veikia krikščioniškąjį gyvenimą, visų šventųjų šventės išvakarėse **spalių 31 d. 1517 metais** Liuteras primušė, prisilaikydamas to laiko papročio 95 tezes*) prie Vittenbergo pilies ir universiteto bažnyčios durų.

---

*) Sakinys, kurs iššaukia ginčus, kurs reikalingas įrodymo.

Tokiuo savo žygiu Liuteras norėjo iššaukti viešą disputą, viešą nuomonių pasikeitimą prekybos atlaidais klausimu. Pačioje esmėje Liuteras visai neatmetė atlaidų; jis tik grąžino jiems pirminę reikšmę kaip popiežiaus nuo bažnytinių baudų atleidimą, o kaltes atleidžia vien tik Dievas. Liuteras atmeta scholastikos laikais išvystytą atlaidų praplėtimą ir ant baudų skaistyklos ugnyje ir tvirtina, kad tikrai atgailaująs gali laukti visiško baudos ir kaltės atleidimo ir be atlaidų, kurie todėl esą visai nereikalingi. Dar tą pačią dieną Liuteras persiuntė tezes arkivyskupui Albertui su lydimu raštu, kuriame jis nuolankiai, bet labai primygtinai prašė sustabdyti papiktinimą sukeliantį prekiautojų atlaidais veikimą.

Kaikurios svarbesniųjų Liutero tezių: 1. Mūsų Viešpats ir Mokytojas Jėzus, kalbėdamas: „darykite atgailą", nori, kad visas tikinčiųjų gyvenimas būtų atgaila. 2. Žodžio „atgaila" negalima suprasti kaip atgailos sakramento t. y. kaip išpažinties ir patenkinimo, kuriuos vykdo ir uždeda dvasininkas. 3. Atgaila taip pat nėra vien vidinė atgaila, kuri neturi jokios reikšmės, jei ji išoriai nenaikina ir kūno geidulių. 5. Popiežius nenori ir negali atleisti baudų, išskyrus tas, kurias jis uždeda savo nuožiūra arba pagal kanonų reikalavimus. 6. Popiežius negali atleisti jokios kitos kaltės; jis gali tik paskelbti ir patvirtinti, ji esanti Dievo atleista. 11. Piktžolė, kuri kanonines baudas pakeičia kančiomis skaistyklos ugnyje, tapo pasėta vyskupams bemiegant. 27. Žmogiškus daiktus skelbia tie, kurie sako: „kaip tik pinigai suskamba dėžėje, siela iššoka į dangų. 36. Kiekvienas krikščionis, kurs jaučia tikrą susikrimtimą ir atgailauja savo nuodėmių dėliai, gauna atleidimą nuo kančių ir kaltybės ir be popiežiaus atlaidų. 62. Tinkamas, tikras bažnyčios turtas yra švenčiausia Dievo skaistybės ir malonės Evangelija.

3. Žaibo greitumu Liutero tezės prasiplatino po visus Europos kraštus, po dviejų nuo paskelbimo savaičių jau

skaitė jas ir Jeruzalėje. Liuteras palydėjo jas su „pamokslu apie atlaidus ir malonę“. Tezės susilaukė nepaprasto patenkinimo ir pritarimo. Popiežiaus šalininkai buvo priversti gintis. Tetcelis viešai sudegino tezes ir prof. Vimpinos padedamas parašė priešingas tezes, kuriose labai mitriai ir gudriai gynė Liuterio paneigtą atlaidų išplėtimą, nurodant pagal Tomo Akviniečio mokslą į popiežiaus neribotą dvasišką galios tobulumą ir neklaidingumą. Daug svaresnis ir įžymesnis už Tetcelį buvo Liuterui priešininkas **Jonas Ekas**, Ingolštadto universiteto profesorius, garsiausias to laiko teologas. Pastarasis parašė niekinančiame išdidume raštą „obelisci“ apie Liutero tézes. Į tai Liuteras atsiliepė raštu „resolutiones“, kuriame aiškino savo tezių turinį. Šituos paaiškinimus pašventė pačiam popiežiui ir persiuntė jam su lydimu raštu, pilnu nuolankumo ir paklusnystės, bet buvo įterpta ir pastaba, kad atšaukti jis nieko negalįs.

§ 4. Ginčas dėl tezių ir derybos su Liuteriu.

Popiežius Leonas X, išgirdęs apie Liutero tezes, manė, tai esą ne kas kita, kaip įvairių ordinų pavydo rietenos pelno nuo atlaidų dėliai, o brolį Martyną laikė „skaisčios dvasios“ vyru. Kai pagaliau Liutero tezės visur sukėlė tokį didelį susidomėjimą, kad popiežius matė reikalo paskirti teismą tam atskalūnui teisti ir pareikalavo, kad 60 dienų laiko tarpe atvyktų į Romą pasiteisinti. Bet kadangi Saksonijos kurfuerstas, Liutero globėjas, ir Vittenbergo universitetas norėjo, kad Liutero reikalas būtų sprendžiamas Vokietijoje, popiežius įgaliojo savo legatą kardinolą Tomą Kajetoną prašalinti tą nesusipratimą. Liuteras buvo pakviestas į

Augsburgą spalių mėnesyje 1518 m. Jis atvyko, norėdamas būti pamokytas, jei jis klysta; savo pasiaiškinimuose jis rėmėsi vien Biblija. Tačiau Kajetonas nenorėjo klausytis jo išvedžiojimų: pareikalavo tuojau atšaukti ir atstūmė nuo savęs „tą bestiją su giliomis akimis ir keistais mąstymais galvoje". Liuteras dar kartą prašė išklausyti jį ir įvairių universitetų nuomones. Bet Kajetonas liko prie savo reikalavimo ir grūmojo, jei Liuteras neatšauktų, ekskomunikuoti jį, o ant jo buveinės sviesti interdiktą. Liuteras nebegalėjo laukti ko nors gero iš Romos. Todėl jis apeliavo „nuo blogai informuoto popiežiaus į geriau informuotiną popiežių" ir, be to, parašė apeliaciją į visuotinį koncilį. Dėl nepasisekusių su Liuteru derybų Romoje kaltino Kajetono užsispyrimą, išleido bulą, kurioje tiksliau apibūdino mokslą apie atlaidus ir apgynė juos nuo išnaudojimo piktam. Be to, jis pasiuntė savo labai lankstų ir mitrų kamergerį Karolį Milticą kaip Saksonijos nunciją įteikti kurfuerstui garbės dovaną — pašventintą aukso rožę ir geruoju užbaigti Liutero ginčą. Abu susitiko Altenburge. Išpeikęs Tetcelį už jo per didelį triukšmingumą, paveikė Liuterą „ramybės bažnyčioje dėliai" pažadėti tylėti, jei jo priešai tylėtų. Atsisveikindamas Milticas pabučiavo Liuterą.

Kovo 3 d. 1519 metais Liuteras parašė popiežiui raštą, kurs ir buvo pilnas giliausio asmeniško nuolankumo, bet ramiai pareikšdamas, kad jis ir manyti nemano atšaukti ką nors iš savo mokslo.

§ 5. Lipcigo disputacija. Melanchthonas.

1. Liutero priešai netylėjo. Dr. Jonas Ekas iš Ingolštadto, didelis scholastikos mėgėjas, ginčo raštais

susikivirčijo su Andriejum Bodenšteinu iš Karlštadto, Vittenbergo profesorium ir pamokslininku. Pats Liuteras pasiūlė ginčytiną klausimą išspręsti disputacijos pagalba. Pastaroji įvyko Leipcige 1519 metais. Per aštuonias dienas Ekas disputavo su Bodenšteinu-Karštadtu apie malonę ir laisvą valią ir gynė su vyruojančiu mitrumu, drąsumu ir mokslingumu Romos pažiūras; tuo tarpu Karlštadtas kaip griežto augustinizmo atstovas kalbėjo apie žmogaus laisvos valios santykį į Dievo malonės veikimą. Liepos 4 d. 1519 m. į kovos vietą išėjo Liuteras. Jie ginčijosi apie atgailą, atlaidus, skaistyklos ugnį ir popiežiaus primatą. Liuteras tvirtino, popiežystė nėsantis dieviškas, bet žmogiškas įsteigimas, kurs nėsąs nei visur nei visais laikais ir be jokios žalos bažnyčiai galima esą apsieiti ir be popiežystės; popiežystė ir ciesorystė esančios, visai nereikalaujant Šventam Raštui; nepaisant to reikią abiejų klausyti. Graikai ir husitai esą krikščionys ir neklausydami ir nepripažindami popiežiaus. Teisingai Ekas pastebėjo, kad Liuteras pasipriešinęs Konstancijos konciliui, kurs pasmerkęs tokį mokslą. Sunkia širdimi, tačiau brangindamas tiesą, Liuteras neatsisakė nuo pažiūros, kad ir koncilis gali klysti ir kad Konstancijos koncilis husitų atžvilgiu suklydęs. Išoriai atrodė, kad Ekas nugalėjo Liuterą; jis privertė Liuterą pareikšti tvirtinimų, kurie jam pačiam buvo nauji, ir prie kurių jis turėjo prisipažinti, kadangi jis laikė juos teisingais, nors jis ir suprato, kad tokiomis pažiūromis jis išsižada nuo katalikų tikėjimo.

Draugų garbinamas ir džiūgaudamas, Liuterą nugalėjęs, Ekas išvyko į Romą, idant paskubintų iškelti bylą prieš Liuterą. Leipcigo disputacijos pasekmės buvo

tos, kad Liutero viešas pasirodymas padarė didelio įspūdžio tiek tarp mokslininkų, tiek tarp lajikų. Didelius klausytojų būrius Liuteras traukė nuo to laiko į Vittenbergą.

Liutero pusėn perėjo vokiečių laisvesniųjų pažiūrų humanistai. Savo pilnais karčios pašaipos raštais jie padėjo Liuterui kovoti. Ekskomunikacija grūmojamąjį kaikurie jų kvietė pas save į savo pilis ir buvo pasiryžę ginklais ginti Liuterą nuo priešų. Žymesnių Liutero draugų tarpe tenka suminėti Pirkheimerį, Ulriką iš Hutteno ir Praną iš Sikengeno.

2. Nuo Leipcigo disputacijos Liutero šalininkų skaičius auga ne dienomis, bet valandomis. Be humanistų prisidėjo prie jo daugiausiai miestų gyventojai ir didelė bajorijos dalis. Dar prieš Leipcigo disputaciją Liuteras buvo susidraugavęs su Pilypu Melanchthonu (Švarcerdtu) (1497—1560); kaip Liutero palydovas jis jau viešai veikė Leipcigo disputacijoje. Melanchthonas gimė vasario 16 d. 1497 m. Bretten'e Pfalce. Jo dėdė humanistas Reuchlinas padėjo jam eiti mokslus. Jis studijavo Heidelbergo ir Tuebingeno universitetuose. 16 metų būdamas, jis išleido graikų kalbos gramatiką. Patariant Reuchlinui, Melanchthonas, tik sulaukęs 21 metų jaunuolis, buvo pakviestas į Vittenbergą graikų kalbos profesorium. Vittenberge susidraugavo su Liuteru. Tai buvo Dievo palaima, kad šalia pilno drąsaus tikėjimo Liutero darbštumo prie reformacijos darbo prisidėjo mokslingojo Melanchthono švelnumas ir romumas. Abiejų bendravimas buvo būtinas reformacijos raidai.

Pirmoje vietoje Melanchthonas buvo humanistas ir mokslininkas; Melanchthonas priėmė Evangeliją, kadangi įsitikino jos tiesą, tuotarpu Liuteras buvo labiau valios ir nuotaikos vyras. Liuteras ir Melanchthonas geriausiai papildė vienas kitą. Melanchthonas buvo dogmatikas ir reformacijos politi-

kas. Jo 1525 metais išleistas veikalas „loci communes" yra pirmoji evangeliškoji dogmatika; savo mokslingumu, skaitlingais vadovėliais ir savo patarimų rimtumu, steigiant ir tvarkant mokyklas, jis įgijo garbės vardą „praeceptor Germaniae" (Vokietijos mokytojas); jokie svarbesni evangelikų pasitarimai neįvyko be romaus ir kuklaus Melanchthono bendradarbiavimo. Visuose reformaciją liečiančiuose įvykiuose dalyvavo ir Melanchthonas.

Esant Liuterui Vartburge, Melanchthonas buvo reformacijos vadas Vittenberge, nors, tiesa, dvasios pakrikėlių atžvilgiu buvo per silpnas ir nerado išeities. Lankant bažnyčias Saksonijoje, Melanchthonas lydėjo Liuterą. Kaip graikų kalbos žinovas jis padėjo Liuterui versti Bibliją. Augsburgo reichstage kaip reformacijos atstovas jis davė evangelikų bažnyčiai bent du išpažinties veikalus: Augsburgo konfesiją ir jos apologiją; Šmalkaldeno nuostatams (artikulams) per daug nuolaidus Melanchthonas prijungė „tractatus de potestate et primatu papae"; čia jis išdėstė, kad vadovavimą bažnyčiai galima esą vienybės ir ramybės dėliai pripažinti popiežiui nors pagal žmogišką tiesą, jei tik jis sutinka leisti skelbti Evangeliją. Pasikalbėjime su Cvingliu Merburge 1529 m., su Buceriu Kasselyje 1535 m. ir Vittenberge 1536 m. dalyvavo ir Melanchthonas, kuris pasisakė už liuteronų su reformatais sujungimą. Norėdamas labiau susiartinti su reformatais naujoje Augsburgo konfesijos laidoje 1540 m. jis pakeitė tą vietą, kur apibūdinama šv. Vakarienės esmė. Pasitarimų Vormse 1540 m. ir Regensburge 1541 m. metu Melanchthonas buvo už išsilyginimą su katalikais.

§ 6. Liutero svarbieji reformacijos raštai ir galutinis ryšių su Roma nutraukimas.

I. Disputacijos Leipcige metu Liuteras patyrė, kad valdančios bažnyčios atmesta jo pažinta ir išgyventa evangeliškoji tiesa apie pateisinimą vien per tikėjimą. Bajorų ir mokslingų lajikų palaikomas tame įsitikini-

me, kad jo pradėtas darbas labai naudingas ir reikšmingas, Liuteras sumanė vykdyti bažnyčios reformaciją lajikų pagalba. Disputacijos Leipcige metu Ispanijos karalius Karolis I buvo išrinktas Vokietijos ciesorium kaip Karolis V (1519—1556). Liuteras ir jo skaitlingi šalininkai, kurie nebuvo patenkinti to laiko apystovomis, laukė iš jaunojo ciesoriaus tų apystovų pagerinimo. Vengdamas savo sumanytos bažnyčios reformos politinio pobūdžio ir norėdamas išlaikyti tai reformai religiniai dvasinį pobūdį, Liuteras sumanė paruošti savo darbui tinkamą dirvą. Tuo tikslu jis parašė bent tris raštus, kuriuose jis gina Evangelijos tiesą, krikščionių laisvę sąžinių verginimo atžvilgiu, kokį Roma daro savo įvairiais varžančiais įstatymais. Taip kilo trys didieji reformacijos raštai 1520 m.

1. **Vokiečių tautos krikščioniškajai bajorijai apie krikščioniškojo luomo pagerinimą.** Šiame rašte kviečiamas ciesorius ir bajorija reformuoti bažnytines apystovas ne smurtu, bet nuolankumu. Reformą vykdyti kliudo trys Romos šalininkų sienos: a). D v a s i š k a s i s l u o m a s i š k i l ę s v i r š p a s a u l i š k o j o. Todėl reikia pašalinti išdidžioji kunigų viršenybė; visi krikščionys priklauso dvasiškam luomui, yra tik tarnybos ir pareigų skirtumas; kiekvienas tinkamai įvykdomas pašaukimas yra tarnavimas Dievui ir artimo meilei. b). V i e n p o p i e ž i u s g a l į s a i š k i n t i Š v e n t ą j į R a š t ą. Kadangi kiekvienas krikščionis priklauso dvasiškam luomui, tai kiekvienas turi teisę aiškinti Bibliją pagal savo geriausią tikėjimu paremtą supratimą. c). T i k p o p i e ž i u s g a l į s s u š a u k t i k o n c i l į. Toks tvirtinimas neparemtas istorijos duomenimis. Juk Ni-

kėjos koncilį sušaukė ciesorius. Kur krikščionių apystovos reikalauja, pasauliška vyriausybė pateisinta, net įpareigota įsikišti.

Koncilis turėtų tartis apie popiežiaus pasaulišką puošnumą, apie kardinolų skaičių ir jų turtus. Reikia atsisakyti mokėti popiežiui mokesčius, panaikinti bažnytinius papročius, kurie laikomi „gerais darbais", o ištikrųjų tai nėra kas kita kaip pinigų reikalas, kurs dažnai išnaudojamas piktam (kelionės į šventas vietas, vargingųjų vienuolynai, celibatas, interdiktas, šventės, elgetavimas). Reikalaujama pašalinti čekų atskilimą, įvykusį dėl Romos kaltės, ne smurtu, bet meilingomis nuolaidžiomis derybomis, pasiremiant Šventu Raštu. Siūloma universitetų reforma, mokyklų steigimas, prabangos ir lupikavimo uždraudimas.

2. **Apie babiloniškąją bažnyčios nelaisvę.** Šis raštas nukreiptas prieš septynis sakramentus ir jų piktam išnaudojimą; šiais sakramentais popiežius laiko bažnyčią savo vergovėje. Pripažįstami tik trys Rašte pagrįsti sakramentai: Krikštas, atgaila ir Vakarienė. Griežtai atmetamas transsubstancijos mokslas, taurės iš lajikų atėmimas ir aukos sąvoka mišioje.

3. **Apie krikščioniškojo žmogaus laisvę.** Krikščionis laisvas per tikėjimą, bet kaip laisvas jis meilėje tarnauja Viešpačiui. Tikrai laisvu daro žmogų tik Dievo Žodis; neįgimtas žmogus, bet tikįs įgyja šitą tikrą laisvę, tačiau per tikėjimą laisvi visi be skirtumo, kunigai ir Dievo vaikai. Šitas tikėjimas, kurs savo vidujausia esme yra dėkingas atsidavimas ir meilė Dievui, būtinai ragina į tikrą, nuoširdų Dievo ir artimo meilės įstatymų vykdymą. Trumpas šio veikalo turinys: krikščioniškas žmogus laisvas viešpats virš visų

daiktų ir niekam nepriklauso, krikščioniškas žmogus visų daiktų tarnas ir priklauso kiekvienam (per meilę).

II. Tuo tarpu Ekas išgavo iš popiežiaus ekskomunikacijos bulą „exsurge Domine“ 1520 m. vasarą. Čia popiežius pasmerkė 41 sakinį iš Liutero raštų, įsakė viešai sudeginti juos ir paskelbė Liuterui ekskomunikaciją, jei 60 dienų bėgyje neatšauks. Liutero šalininkai sutiko tą bulą su panieka, pašaipa ir rūstybe. Niederlandijoje ir Pareinyje Liutero raštai buvo sudeginti. O Liuteras paskelbė raštą: „prieš antikristo bulą“. Pagaliau jis pasiryžo žengti drąsiausį žingsnį. Profesorių ir studentų lydimas Liuteras gruodžio 10 d. 1520 metais sudegino popiežiaus bulą, dekretalijas ir kanoninės tesės knygas Vittenberge prie Elsterės vartų, tardamas žodžius (Iosua 7,25): „Kadangi tu nuliūdinai Viešpaties Šventąjį, tesuėda tave amžina ugnis“. Šituo žygiu Liuteras visai nutraukė ryšius su Roma ir atkirto bet kokį galimumą grįžti atgal. Paskui trumpame rašte: „Kodėl tapo Dr. Martyno Liutero sudegintos popiežiaus ir jo mokinių knygos“ paskelbė savo tokį žygį.

Susidarė įtempta padėtis, visi laukė kažin ko nepaprasto. Popiežius Leonas X (1513—21) laikė jau praėjusiu terminą, kurs buvo duotas Liuterui atšaukti savo skelbiamąjį mokslą. Todėl nauja bula: „decet Romanum pontificem“ popiežius ekskomunikavo Liuterą ir jo šalininkus ir paskelbė interdikatą jo buveinei.

§ 7. Reichstagas Vormse.

1. Liuteras rado globėją Saksonijos Kurfuersto Fridricho Išmintingojo asmenyje. Todėl popiežius dėjo didžiausių pastangų, kad ciesorius Karolis V (1519—1556)

suteiktų ekskomunikacijos bulai valstybės įstatymo galią. Bet ir Friedrichas Išmintingasis rūpinosi, kad artimiausiame reichstage ir Liuteras būtų išklausytas prieš ciesoriui darant kokiuos nors žygius jo asmens atžvilgiu. Po ilgų derybų tarp ciesoriaus, valstybės luomų ir popiežiaus legato Liuteras buvo pakviestas į Vormsą ir jam buvo pažadėta saugi palydovybė. Balandžio 2 d. Liuteras drąsiai iškeliavo į Vormsą. Visuose miestuose, per kuriuos jam teko pravažiuoti, minių minios sutiko jį su didžiausiu pagarbumu; ciesoriaus palydovas nustebo, pamatęs, kokį nepaprastą vyrą jis lydi. Priešai pasitikėjo, kad Liuteras neišdrįs vykti į Vormsą ir todėl įvairiais būdais stengėsi įbauginti jį. Tačiau Liuteras pareiškė: „jei Vormse būtų tiek velnių, kiek dokalkų (čerpių) ant stogų, tai vis dėlto aš vyksiu“. Nors popiežiaus legatas griežtai protestavo, kad ekskomunikuotas Liuteras būtų išklausytas reichstage, balandžio 17 dieną jam buvo skirta pasiteisinimui prieš ciesorių ir reichstagą. Bet jam nebuvo leista aiškintis. Iš jo buvo pareikalauta atšaukti visus raštus. Jis paprašė duoti laiką apgalvoti. Kitą dieną, balandžio 18 dieną Liuteras buvo įleistas į posėdžių salę. Ekas paklausė, ar jis norįs ginti visų savo knygų mokslą, ar sutinkąs ką nors atšaukti, Liuteras atsakė kuklia, bet giliai apgalvota kalba. Jis suskirstė savo knygas į tris rūšis ir paaiškino, kodėl jis nieko iš jų turinio negalįs atšaukti. Priminęs Jėzaus žodžius: „jei aš netiesą kalbėjau, įrodyk, kad netiesa“, paprašė duoti priešingų jo įsitikinimams įrodymų iš pranašų ir Evangelijų raštų. Po trumpo kunigaikščių tarp savęs pasikalbėjimo buvo atmestas Liutero reikalavimas duoti jį įtikinančius priešingus įrodymus, nes jo klaidingasis mokslas jau esąs pasmerktas bažnyčios ir ypačiai Konstancijos koncilio;

šitas trėmimas, tuo labiau nepakančiamas jis darėsi jam. Jis geriau norėjo „degti ant žarplėjančių žarijų, negu čia pusgyviam trunyti". Tačiau kaip tik šis priverstinis trėmimas išgelbėjo jį patį ir reformaciją nuo pražūties. Nepaisant tų pavojų, kurie grūmojo jam dėl paskelbtosios infamijos, kuri gal būtų privertusi jį pasiduoti karingojo Ulriko iš Hutteno ir jo vienaminčių globai; tada reformacija tikrai būtų virtusi revoliucija. Todėl priverstinė Vartburge buveinė buvo Liuterui ir jo pradėtam darbui ne vienu atžvilgiu palaiminta. Jau tai buvo didelė nauda, kad išmoko skirti Liutero darbą nuo jo asmens. Būdamas Vartburgo vienumoje, Liuteras turėjo ramaus laiko pažvelgti į save ir į savo darbą. Viešojo gyvenimo sukūryje jis nebūtų turėjęs laiko apsvarstyti būdų ir kelių bažnyčios reformai ir būtų pasidavęs dvasios pakrikėlių fanatizmui.

2. Tačiau ir Vartburge visai sudėjęs rankas be darbo Liuteras nesėdėjo. Čia parašyti ir išleisti raštai pranešė nusiminusiam pasauliui linksmą žinią, kad Liuteras gyvas. Tokių raštų tarpe ypačiai paminėtina **bažnytinė postilė,** kurią Liuteras pradėjo leisti Vartburge. Tai buvo pamokslų rinkinys viešose pamaldose naudotis. Ypačiai tenka pažymėti svarbiausį Liutero gyvenimo, o kartu ir pagrindinį reformacijos darbą — tai Biblijos vertimas, kurį pradėjo Vartburge. Naujasis Testamentas išvydo pasaulį 1522 m. rugsėjo mėnesyje. Padedamas mokslingųjų draugų visos Biblijos vertimą užbaigė 1534 metais.

3. Liuterui esant Vartburge, jo draugai vienaminčiai veikė jo dvasioje Vittenberge. **Melanchthonas** davė Liutero religinėms pažiūroms mokslišką išraišką. Beaiškindamas studentams laišką romėnams, jis parašė pirmąją evangelišką dogmatiką: „loci communes rerum theologicarum" (1521). Karlštadtas grąžino parapijiečiams Vakarienės taurę ir savo neapgalvotai greitu pamaldų reformavimu paskatino minią audringiems smurto išsišokimams. Liutero draugai nebepajėgė su-

valdyti riaušininkų. Liuteras nebeiškentė. Pirmomis gruodžio mėnesio dienomis 1521 m. jis atvyko kelioms dienoms į Vittenbergą. Jam išvykus, riaušės nesiliovė, jos dar labiau plėtėsi. Riaušininkų priešakyje stovėjo Karlštadtas ir augustinininkas Gabrielius Cvilingas. Visai tapo sudrumstas Vittenbergo parapijos gyvenimas, kai ten atvyko „pranašai" iš Cvikauo: audėjas Mikalojus Štorch'as, Morkas Štuebner'is ir Tomas Muenceris. Pasiremdami tariamais tiesioginiais Dievo apreiškimais, šitie vyrai jautė save pašauktais skelbti naują, tobulą, Evangeliją. Dievo karalystė reikianti atvaizduoti žemiškoje skaistybėje, tam reikalinga esą pertvarkyti bažnyčią ir visuomenę: visai panaikinti pamaldas bažnyčiose, krikštą ir dvasininkų luomą, įvesti turto bendrumą. Tūkstančio metų karalystė esanti jau visai arti. Savo mokslą jie pradėjo kūnyti, kurstydami minią ir naikindami bažnyčiose paveikslus. Nei kurfuerstas, nei Melanchthonas nebepajėgė suvaldyti suirutės. Reikėjo įrodyti, kad tokie žygiai nesuderinami su reformacija, kad ji pasiryžusi negriauti, bet kurti, nenaikinti, bet atstatyti pirminę tyrybę. Susirūpinimas pradėtu Vittenberge darbu Liuterui nebedavė ramybės. Neatsižvelgdamas į popiežiaus ekskomunikaciją ir valstybės infamiją, Liuteras pabėgo iš Vartburgo. Netikėtai ir nelauktai Liuteras pasirodė Vittenberge (1522 m.). Kasdien pamokslininkaujant savo galingu žodžiu Liuterui pavyko per vieną savaitę (kovo 9—16) atstatyti tvarką ir ramumą.

Kovo 5 dieną Liuteras parašė kurfuerstui laišką, pilną drąsaus ir nugalinčio tikėjimo: „aš vykstu į Vittenbergą didesnėje globoje negu kurfuersto. Taip, aš norėčiau kurfuersto malonę labiau sergėti negu ji, gali mane globoti; kas daugiausiai tiki, tas daugiausiai čia ir sergės".

Karlštadtas, dvasios pakrikėlių vadas, laikinai pasitraukė; Tomas Stuebneris ir Štorchas visai išvyko iš Vittenbergo. Tačiau Liutero darbui kilo daug pavojingesnis sąjūdis valstiečių tarpe.

§ 9. Valstiečių karas ir jo įtaka Liuterui.

1. Vokietijos valstiečiai buvo, apskritai imant, nepakenčiamoje ir sunkioje padėtyje; tai tenka pasakyti apie valstiečius dvasininkų žemėse. Nepatenkinimas jų tarpe augo, nes spaudė juos sunkūs darbai ir dideli mokesčiai, nebuvo įstatymo saugumo. Dar prieš reformaciją dažnai jie bandydavo daryti sąmokslus ir sukilimus savo būviui pagerinti. Kai jų tarpe paplito Liutero idėjos apie krikščioniškojo žmogaus laisvę, jie pagavo jas, savaip išaiškino ir padarė atatinkamas išvadas. Dabar tuo drąsiau jie reikalavo laisvės kūnui ir turtui. Tomas Muenceris savo fanatiškais pamokslais dar labiau suerzino juos, savo reikalavimuose jie jau nebežinojo ribų; pagaliau įsiveržė viešas, plačiai išsišakojęs, šiurpulingas sukilimas, kurio reikalavimai buvo išdėstyti dvylikoje visos valstietijos reikalavimų. Tarp kitko, jie reikalavo panaikinti baudžiavą, teisės dvasininkus rinkti ir laisvai skelbti Evangeliją.

2. Nors Liuteras smarkiai puolė esamą dvasininkų tvarką, tačiau tvirtai laikėsi pasauliškos valdžios ir skelbė, kad Evangelija išvaduoja sielą, bet ne kūną ir turtą. Jis atjautė nepaprastai spaudžiamų valstiečių vargus; ir kol reikalavimai dar nebuvo išėję iš 12 reikalavimų ribų, jis pasitikėjo Žodžio galybe valstiečių judėjimui suvaldyti. Ir patys valstiečiai sutiko atsisa-

kyti nuo 12 reikalavimų, jei bus įrodyta, kad kas nors juose nesutinka su Dievo Žodžiu. Tomui Muenceriui drumsčiant ramybę tarp valstiečių Tueringijoje, Liuteras perkeliavo per daug miestų, graudendamas valstiečius ramiai laikytis. Be to, Liuteras parašė 1525 m.: „graudenimas į ramybę Švabijos valstietijos 12 reikalavimų atžvilgiu"; šiame rašte jis nurodė ribas tiek engėjams tiek engemiesiems ir tarė tiesos žodį jų sąžinei. Kai valstiečiai sukilo ir Tueringijoje, neatsižvelgdamas į gresiantį gyvybei pavojų, Liuteras nuvyko tarp sukilėlių ir bandė ramiu būdu juos numalšinti. Bet kai jo pastangos nuėjo niekais ir kai išgirdo apie baisias skerdynes Veinsberge, jis išleido viešą atsišaukimą: „prieš žudančias ir plėšriąsias valstiečių gaujas". Šiame atsišaukime Liuteras ragino vyriausybę panaudoti Dievo jai suteiktą kardą prieš sukilėlius. Kurfuersto Friedricho Išmintingojo (1486—1525) įpėdinis jo brolis Jonas Patvarusis, (1525—32), Hesijos Pilypas (1518—1567) ir daug kitų valdovų išžygiavo prieš sukilėlius ir mūšyje pas **Frankenhauseną** valstiečius nugalėjo ir išsklaidė juos (1525 m.). Muenceris buvo suimtas ir nužudytas.

3. Valstiečių karas turėjo savo neigiamų pasėkų. Pralaimėjus valstiečiams karą, jų būklė labai pablogėjo, jie tapo labiau užsispyrę ir abejingi religijai ir bažnyčiai. Reformacija nebebuvo visos tautos dalykas; ir bajorija atkreipė nugarą Liuterui. Jis nebebuvo tautos karžygis; be to, jis ir pats nebepasitikėjo visuotiniu kunigiškumu, kuriam liaudis dar mažai buvo pribrendusi. Svarbiausi karo išdava buvo: Liuteras atsisakė nuo liaudies bažnyčios, o buvo priverstas krašto bažnyčią steigti ir glaustis prie pasauliškos valdžios.

§ 10. Reformuotos parapijos.

1. Nepaisant Vormso edikto reformacija nesulaikomai plito Vokietijos kraštuose. Šalia Saksonijos, Tueringijos ir laisvųjų miestų daugybės, pirmu visai protestantišku kraštu buvo Prūsija. Brandenburgijos Albertas (1511—1568), vokiečių ritierių ordeno didysis magistras, išstojo iš katalikų bažnyčios, o savo valdomas žemes padarė pasauliška kunigaikštija (1525 m.).

Numalšinęs neramiuosius pakrikėlių gaivalus, kurie labai kenkė reformacijos plėtimuisi ir jos gilinimuisi, Liuteras ėmėsi tvarkymo darbo, besistengdamas duoti jaunoms parapijoms tvirtą tvarką ir vienodą išvaizdą. Šiame darbe jis kvietė valstybę pagalbon ir naudojosi jos parama. Liuterui įtikinėjant ir reikalaujant, jau Friedrichas Išmintingasis 1524 m. įsakė padaryti bažnyčios vizitaciją, o jo įpėdinis kurfuerstas Jonas Patvarusis (1525—32) 1527 m. liepė atlikti bažnyčios ir mokyklos vizitaciją. Nurodymų ir patarimų, kaip tą darbą vykdyti, davė Melanchthonas savo rašte: „vizitatorių pamokymaas klebonams Saksonijoje“. Vizitacija buvo įvykdyta 1527—29 m. laikotarpyje. Dvasininkams buvo aiškinama, kaip ir apie ką jie turi pamokslininkauti ir mokyti. Popiežystė turėjo būti neliečiama; pamaldų pertvarkymas turėjo vykti atsargiai ir ne perdaug griežtai. Vizituojant paaiškėjo nepaprastas liaudies ir dvasininkijos tamsumas ir nenusimanymas religiniuose dalykuose. Tokie liūdni patyrimai paragino Liuterą parašyti **du katekizmus**; jis norėjo jais duoti kunigams gerą pavyzdį jų pamokslams apie 10 Dievo įsakymų, tikėjimo išpažintį ir „Teve mūsų“, o taip pat ir apie Krikštą ir šv. Vakarienę, o krikščioniškai šeimai rankvedį vaikams

mokyti. Didžiąjį katekizmą Liuteras išleido 1529 m.; berašant didžiąjį, pamažu jam susidėjo mažojo katekizmo tekstas, kurį atspausdino tais pačiais 1529 metais.

2. Seniausi įstatai evangeliškai bažnyčiai tvarkyti buvo sudaryti Hesijoje. Landgrafas Pilypas buvo patiekęs juos dvasininkų ir pasaulionų luomų atstovų susirinikmui Homburge (1526). Pagal tuos įstatus bažnyčia yra šventųjų draugija su griežta drausme, kurią vykdo pati bažnyčia. Tačiau šie įstatai nebuvo taikomi todėl, kad Liutero manymu pirm reikėjo aprūpinti bažnyčias ir mokyklas atatinkamomis, darbą dirbti pajėgiančiomis asmenybėmis. Todėl Hesija perėmė Kursaksonijos parapijų tvarkymo dėsnius. Nusavintais bažnyčios turtais buvo įsteigtas Marburgo universitetas (1527) kaip antra mokykla evangeliškai teologijai vystyti.

Kaip pirmos Saksonijoje vizitacijos išdava tikslu tam tikru laiku pakartojančioms vizitacijoms vykdyti buvo paskirti prižiūrėjimo pareigūnai — **superintendentai.** Kaip krašto bažnyčios įstaigos buvo įsteigtos **Konsistorijos,** kurias sudarė dvasiški ir pasauliški nariai. Pirma tokia konsistorija buvo įsteigta **Vittenberge** 1539 m. Jos priklausė nuo krašto valdovo, kurs kaip „bėdos vyskupas" vadovavo ir tvarkė savo krašto bažnyčią. Ši monarchinė konsistorinė tvarka tapo pavyzdžiu kitoms liuteriškoms kašto bažnyčioms, kurios visai priklausė nuo savo krašto valdovo. Laisvuose miestuose bažnyčios vadovavimas buvo tarybų rankose su superintendantu priešakyje.

3. Vengdamas smurtiškų pakrikėlių išsišokimų, Liuteras labai atsargiai ir iš lengvo keitė pamaldų tvarką; apie įvykusius pakeitimus kaskartas viešai skelbė ir pagaliau savo rašte: „vokiška mišia ir pamaldų tvarka Vittenberge" (1526). Čia pažymėta dabartinė evangeliškųjų pamaldų išvaizda: pamaldų branduolį sudaro pamokslas vietine kalba, savo aukštumą pasiekia nuo Romos aukos sąvokos apvalytoje Vakarienėje abiem pavidalais; parapija dalyvauja pamaldose savo giedojimu vietine kalba. Kitoms apeigoms Liuteras buvo abejingas: buvo leista visa, kas neprieštarauja Šv. Raštui.

4. Įkūnijant reformacijos mokslą, neapsieita ir be kankinių. Pirmieji du kankiniai Genrikas Voes'as ir Jonas

E s c h a s, jauni vienuoliai augustinininkai iš Antverpeno paguldė savo galvas ant laužo; jie buvo sudeginti kaip atskalūnai. Nenorėdami išsižadėti Evangelijos mokslo, juos pasekė daug drąsuolių, įvairiuose kituose kraštuose: Lambertas Torne, Kasporas Tauberis Vienoje, Henrikas iš Citfeno, kurį sufanatizuota minia baisiai kankino ir pagaliau sudegino.

5. Kaip pirmais krikščionybės amžiais taip ir reformacijos laikais kilo gausi poleminė literatūra, už ir prieš Evangeliją atkreipta. Čia paminėtinas Tomas Murneris, vienas žymiausių ano laiko satyrikų, kurs savo satyrų smūgiais negailestingai plakė visų luomų blogybes. Iš daugybės jo satyrų svarbiausia prieš Liuterą atkreiptoji: „a p i e d i d ž i ą j į l i u t e r i š k ą j į k v a i l į" (1522). Bet ir Liuteras ir jo šalininkai tinkamai mokėjo atremti ir betkokiuos puolimus, nepasirinkdami žodžių. Šiuo atžvilgiu ypačiai pasižymėjo V i l i b a l d a s P i r k h e i m e r i s, kurs vieną savo satyrų atkreipė prieš „abliuotą Eką".

§ 11. Reformacijos raida nuo Vormso reichstago iki Nuernbergo religijos taikos (1521—1532).

Užėmęs Vokietijos sostą, Karolis V (1519—1556) atsidūrė tarp jam visai svetimų tiek politinių, tiek ypačiai bažnytinių aplinkybių. Todėl savo santykį į reformaciją darė priklausomą nuo užsienio politikos.

1. Ciesoriui nėsant Vokietijoje, valstybės reikalams tvarkyti buvo paskirtas taip vadinamas valstybės valdymo komitetas (reichsregimentas). Kadangi pastarasis susidėjo beveik išimtinai iš reformacijai palankių narių, tai 1524 m. buvo sušauktas Nuernberge reichstagas, kurs turėjo išspręsti valstybės valdymo komiteto ir reformacijos gyvybės klausimą. Popiežius **Klemensas** VII (1523—34), mitrus politikas, taip pat susirūpino savo reikalais, ypačiai savo autoriteto kėlimu. Nors jo legatas Campegijus (Kampedžijus) dėjo didžiausių pastangų, kad būtų tiksliai vykdomas Vormso

ediktas, tačiau susirinkusieji atstovai pripažino, tiesa, jam įstatymo galią, bet ir pridūrė pastabą: „vykdyti jį tiek, kiek galima“. Vėl griežtai buvo reikalaujama sušaukti visuotinį koncilį galutinai spręsti religiniam klausimui ir nutarta dar tais pačiais 1524 metais sušaukti tautinį susirinkimą Špeiere religiniams skirtumams laikinai išlyginti ir kiek galima išspręsti. Iki tam laikui Dievo Žodis turi būti nekliudomai skelbiamas. Tačiau toks susirinkimas niekuomet neįvyko.

Evangeliškai nusiteikusiems valstybės luomams besirengiant susirinkimui Špeiere, popiežiaus legatui Campegijui pavyko sušaukti Regensburge atskirą susirinkimą iš katalikiškosios mažumos (1524). Čia susitelkė **Regensburgo Sąjungai** (Konventui) Austrijos Ferdinandas, ciesoriaus brolis, Bavarijos kunigaikščiai, pietų Vokietijos vyskupai ir Salcburgo arkivyskupas. Sąjungos tikslas buvo palaikyti ir vykdyti Vormso ediktą.

2. Reformacijos draugai ir priešai bendromis jėgomis malšino valstiečių sukilimą. Čia visi rado bendrą kalbą. Bet, paskui religinių pažiūrų skirtumas ir vėl pasireiškė. Todėl katalikiškieji valdovai susirinko **Dessau‘e** surasti keliems ir būdams, kad valstiečių maištas nepasikartotų. Besitardami priėjo išvados, kad „sukilimo šaknis“ yra ne kas kita kaip „prakeiktoji Liutero sekta“ ir kad ji reikia išnaikinti; savo nutarimą buvo pradėję vykdyti, nužudydami du Leipcigo gyventojus už tai, kad pas juos buvo rastos Liutero knygos.

Tokio pavojaus akivaizdoje evangeliškieji valdovai su Hesijos landgrafu Pilypu (1518—67) ir Saksonijos kurfuerstu Jonu Patvariuoju (1525—32) sudarė Go-

tos—Torgau'o sąjunga, pasižadėdami kaip vienas vyras stovėti Evangelijos dalykuose ir ginti bažnyčios reformą ir nuo bet kokių puolimų.

Evangelikų tvirtas susitelkimas savo įsitikinimams ginti, pavojingas spaudimas iš turkų ir Prancūzijos karaliaus Pranciškaus I (1515—47) pusės, buvo sudaręs su popiežium ir Italijos kunigaikščiais lygą prieš Karolį V (1519—1556), vis tai vertė sušaukti reichstagą **Špeiere** (1526). Evangeliškieji kunigaikščiai buvo dūksingai nusiteikę; virš jų herbų stovėjo užrašas: „Verbum Dei manet in aeternum". Tačiau jų skaisti nuotaika buvo aptemdyta, kai jiems buvo patiekta instrukcija, kuria einant buvo draudžiama ką nors keisti senosios (Romos) religijos moksle ir apeigose ir įsakoma pagaliau vykdyti Vormso ediktą. Bet įsižiūrėję, jie pastebėjo, kad instrukcijoje sena data, o tuo tarpu buvo įvykę daug politinių permainų; todėl ciesoriaus nuomonė dabar nebegalėjo būti tokia pat, kokia buvo jo seniau rašytoje instrukcijoje. Todėl nutarta siųsti pasiuntinius pas ciesorių, kurį reichstage pavadavo jo brolis Ferdinandas. Bet dar prieš išvykstant pasiuntiniams, Ferdinandas suminkštėjo, todėl buvo nutarta: iki kol išspręs religijos klausimą visuotinis krikščioniškas arba nors vokiškai tautinis koncilis, kiekvienas valstybės luomas Vormso edikto atžvilgiu turi taip elgtis „kaip kiekvienas mano ir pasitiki atsakyti prieš Dievą ir ciesoriaus didenybę". Toks reichstago nutarimas suteikė galimumą kiekvienam valdovui savo valstybės sienose steigti nuo popiežiaus nepriklausomas krašto bažnyčias.

3. Tuotarpu politinės apystovos pasikeitė: ciesorius su vokiečių samdininkais buvo užpuolęs Romą, ją apgrobęs, sudeginęs, popiežių Klemensą VII (1523—34)

paėmęs nelaisvėn, paskui Barcelonoje su juo susitaikinęs, gavęs iš Pranciškaus I pažadą bendromis jėgomis ginti popiežiaus autoritetą ir padėti naikinti Vokietijos herežiją. Iš Ispanijos ciesorius atsiuntė įsakymą sušaukti pradžioje 1529 metų **reichstagą Špeiere** aptarti priemonėms prieš gresiantį karą su turkais ir užkirsti kelią besiplečiančioms religinėms naujenybėms Vokietijoj. Ciesoriaus komisarams ir Romai palankiems valstybės luomų atstovams pavyko reichstage sudaryti daugumą ir, Ferdinandui spaudžiant, pravesti reichstago nutarimą. Šiuo nutarimu b u v o p a n a i k i n t a s p i r m o j o r e i c h s t a g o Š p e i e r e 1 5 2 6 m. n u t a r i m a s i r p a r e i k a l a u t a, k a d i k i v i s u o t i n i o k o n c i l i o a) e v a n g e l i k a i s u s i l a i k y t ų n u o r e f o r m a c i j o s n a u j e n y b i ų p l ė t i m o, b) k a d k a t a l i k a m s b ū t ų l e i s t a i r t o l i a u v y k d y t i V o r m s o e d i k t ą, c) k a d b ū t ų p e r s e k i o j a m o s s e k t o s, k u r i o s p r i e š i n g o s m o k s l u i a p i e K r i s t a u s t i k r o k ū n o i r k r a u j o s a k r a m e n t ą, i r d) k a d e v a n g e l i k ų a p g y v e n t u o s e k r a š t u o s e b ū t ų l e i d ž i a m a l a i k y t i m i š i a s. Toks nutarimas buvo mirties sprendimas reformacijos sąjūdžiui. Juk vyskupams buvo duota besąlyginė teisė savo nuožiūra skirti ir atleisti dvasininkus. Evangelikai, iš kurių buvo laukiama, kad jie pasiduos daugumai, padavė 1529 m. balandžio 19 d. **protestą** prieš tokį nutarimą. Nuo šito protesto evangelikai tapo pavadinti **protestantais.** Dauguma, jos tarpe ir ciesoriaus brolis ir vietininkas nepripažino to protesto ir atsisakė įterpti jį į reichstago nutarimus.

4. Sudaręs taiką Cambray (Kambre) su Prancūzijos Pranciškum I (1515—47), Karolis V (1519—1556)

nuskubo į Bologną, idant popiežius čia vainikuotų juos. Galutinai religiniams ginčams išspręsti iš Bolognos davė įsakymą sušaukti 1530 metų pradžioje **reichstagą Augsburge**; po 9 metų jis pats norėjo atvykti į Vokietiją ir asmeniškai vadovauti susirinkimui. Su šventu rimtumu ir dideliu atsargumu rengėsi evangeliškieji valdovai šiam reichstagui. Saksonijos kurfuerstą Joną atlydėjo Melanchthonas su kitais teologais. Visiems buvo aišku, kad Liuteras kaip karštuolis netiko tokiems pasitarimams; be to, kaip infamuotas jis negalėjo pasirodyti prieš ciesorių. Šių priežasčių dėliai jis pasiliko Koburge; bet malda ir raminančiais ir pamokinančiais laiškais jis dalyvavo šventoje kovoje; kasdien jis buvo informuojamas apie pasitarimų eigą.

Ciesoriaus šaukiamasis raštas buvo sustatytas dermingoje dvasioje; bet kardinolas Campegijus, kurs lydėjo jį, buvo didžiausias reformacijos priešas; jis patarė „ugnimi ir kardu išnaikinti nuodingus daigus". Tačiau nedidelis protestantų būrelis ramiai ir ištikimai laikėsi iš vieno. Įsakius ciesoriui, kad protestantų dvasininkai liautųsi pamokslininkavę, jiems pavyko pravesti, kad ir katalikų dvasininkams buvo uždrausta sakyti pamokslus, atkreiptus prieš reformaciją. Taip pat sėkmingai pasipriešino protestantai ciesoriaus pasiūlymui dalyvauti Dievo kūno eisenoje. Po ilgų trūkdymų iš katalikų pusės jiems pasisekė išgauti iš ciesoriaus pritarimą, kad ir jų tikėjimo išpažintis būtų viešai perskaityta, nevien tik įteikta ciesoriui.

Tikėjimo išpažintį, vadinamą **„confessio Augustana"**, parašė Melanchtonas; ji susideda iš 28 nuostatų (artikulų); ją pasirašė 7 valdovai ir 2 miestai. Liuteras pritarė ir taip apie ją pasakė: „ji patinka man; aš nežinau ką nors joje taisyti arba keisti, bet tai ir nepriderėtų, nes aš negaliu taip ramiai ir tylomis žengti. Kristus, mūsų Viešpats, tepadeda, kad ji atneštų daug ir didelių vaisių, kaip mes pasitikime ir prašome".

Konfesija, perskaičius ją viešai, padarė didelį įspūdį katalikų valdovams; visų pirma ji išsklaidė klaidingą pažiūrą apie protestantų mokslą; pats Ekas turėjo prisipažinti, kad tokia

išpažintis negali būti atremta įrodymais iš Šv. Rašto; Augsburgo vyskupas viešai pasakė, kad tai, kas buvo skaityta, esanti aiški ir neginčijama tiesa; Bavarijos kunigaikštis pastebėjo: „aš bijau, kad liuteronai sėdi Šv. Rašte, o mes šalia jo.

Išklausęs įteiktąją konfesiją, ciesorius buvo aiškiai sujaudintas ir perimtas. Tačiau jis įsakė savo teologams Faberui Ekui ir Kochlėjui parašyti atremiantį atsakymą taip vadinamą „Confutatio pontifica“ ir viešai perskaityti ją. Paskum jis pareiškė, kad jis laikysiąsis konfutacijoje išreikštos pažiūros ir kad to paties laukiąs iš kunigaikščių. — Valdovams evangelikams pasiūlius, Melanchtonas parašė konfesijos **apologiją** (apgynimą), kurioje aiškiai ir griežtai pabrėžti priešingumai tarp katalikų ir evangelikų mokslo.

Confessio Augustana pirmuose 21 articuli fidei praecipui (svarbieji tikėjimo artikulai — nuostatai) kalba apie mokslo su katalikų bažnyčia vienybę, kituose 7 articuli de abusibus mutandis (apie keistinus blogus papročius) pabrėžiama priešingumas katalikų bažnyčiai.

Ciesorius nesutiko nei leisti perskaityti apologiją, nei priimti ją. Reichstago nutarimas reikalavo iš protestantų, kad jie pusės metų bėgyje vėl grįžtų į katalikų bažnyčią ir kad Vormso ediktas visu griežtumu būtų vykdomas.

5. Taip nepalankiai reformacijai užsibaigus Augsburgo reichstagui, protestantai susirūpino priemonėmis apsisaugoti nuo smurto ir prievartos žygių iš katalikų pusės; tuo labiau jiems reikėjo susirūpinti tomis priemonėmis, kad vykdomasis valstybės teismas visu griežtumu jau buvo pradėjęs vykdyti reichstago nutarimą. Todėl protestantai valdovai sudarė **1531** metais **Šmalkaldeno Sąjungą** ir savo tikėjimui ir savo teisėms ginti. Dėl taip energingai susitelkusių protestantų ir dėl turkų pavojaus ciesorius nebematė kitos

išeities kaip per savo brolį Ferdinandą ieškoti išsilyginimo su konfesijos ir apologijos šalininkais. Birželio 23 dieną 1532 m. buvo sudaryta **pirma Nuernbergo taika**: be reichstago ir katalikų daugumos pritarimo ciesorius pažadėjo atsiimti reichstago nutarimą ir sustabdyti valstybės teismo žygius prieš protestantus; religijos klausimuose turi būti ramybė iki sušaukiant visuotiniam konciliui, kuriame tikėjimo ginčai turi būti išspręsti tik pagal Dievo Žodį.

§ 12. Reformacija Šveicarijoje.

Lygiagrečiai reformacijos sąjūdžiui Vokietijoje vyko ir Šveicarijoje panaši bažnyčios reforma. Ją stengėsi įvykdyti **Ulrikas Cvinglis**, kurs Augsburgo reichstagui buvo parašęs tikėjimo išpažintį: Fidei ratio.

1. **Ulrikas Cvinglis** gimė Vildhause Toggenburgo grafystėje sausio 1 d. 1484 m.; jis buvo pasiturinčio valsčiaus teisėjo sūnus; filosofinį, humanistinį ir teologinį išmokslinimą jis gavo Berne, Vienoje ir Baselyje. Ypačiai gerai veikė jį šviesaus humanisto Vittenbacho įtaka. Dešimt metų kunigavęs Glaruse, 1506 m. persikėlė tokioms pat pareigoms eiti į Maria-Einsiedelną. Čia buvo stebuklus darąs Dievo motinos paveikslas, kurs sutraukdavo labai daug maldininkų; Cvinglis stojo prieš darbų šventumą ir skelbė kuklų krikščioniškąjį išganymo mokslą; savo pamokslais sutraukdavo labai daug klausytojų. Nuo 1518 metų jis atkreipė savo pamokslų ginklą prieš prekiautoją atlaidais B e r n h a r d ą S a m s o n ą, kurio veikla, tiesa, neturi reikšmės Šveicarijos reformacijai. Sausio 1 d. 1519 m. jis tapo pirmuoju kunigu Cuericho muensterio (svarbioji

bažnyčia) parapijoje. Nuo šios dienos prasidėjo tikra Šveicarijos reformacija.

Savo kilme Vokietijos ir Šveicarijos reformacija skirtinga. Jei Liuteras įgijo katalikų bažnyčios klaidų pažintį, vidiniai bekovodamas ir besirūpindamas savo sielos išganymu, tai Cvinglis priėjo prie tokios pat pažinties, bestudijuodamas Šventraštį.

Kunigaudamas Glaruse Cvinglis bent du kartu lydėjo jo parapijoje surinktus samdininkų būrius, kurie popiežiaus tarnyboje būdami šiaurės Italijoje grūmėsi su prancūzais; čia jis savo akimis pamatė „reislaufeno" (kareiviavimo už pinigus užsienyje) žalą: jo tautiečiai sugrįždavo doriniai susmukę ir, be to, dar darbui nebetinką invalidai. Dėl jo prieš „reislaufeną" atkreiptų pamokslų prancūzai pasistengė prašalinti jį iš Glaruso.

Cueriche kunigaudamas Cvinglis susipažino su Liutero raštais, kurie pastiprino ir padrąsino jį toliau eiti pradėtuoju bažnyčios reformos keliu. Romos šalininkai pradėjo persekioti jį ir daryti jam nemalonumus. Nepaisant to, jau 1520 m. Cuericho taryba įsakė laisvai pamokslininkauti pagal „Dievo dvasios ir pagal tikrus, dieviškus Senojo ir Naujojo Testamento raštus". Cvinglio tvirtinimas, kad pasninkų ir celibato (nevedimo) negalima pateisinti Naujuoju Testamentu, iššaukė disputaciją, kurioje priešai buvo nugalėti. Šiai disputacijai Cvinglis buvo parašęs savo 67 tezes (Schlussreden). 1524 m. taryba įsakė pašalinti iš bažnyčių paveikslus, panaikinti mišią ir paskelbti neveikiančiais vienuolynus; apskritai, kaip žmonių pramanymai buvo atmesta visa, ko aiškiai negalima buvo įrodyti Šv. Raštu, net pradėjo sauvališkai naikinti paveikslus, bažnytinius indus ir bažnyčios papuošalus kaip bedieviškus daiktus.

1524 m. Cvinglis vedė našlę Oną Maierienę. Savo veikale: „commentarius de vera et falsa religione" išdės-

tė tikrojo tikėjimo pagrindus. Cvinglio draugas ir sandarbininkas Leonas Judae išvertė Bibliją į Šveicarijos vokiečių kalbą.

2. Kiti kantonai gaišo įvesti reformaciją.

a) **Baselyje** reformacija vyko tarp 1520—25 metų. Jau kitų paruoštoje dirvoje tęsė pirmtakų darbą **Jonas Ekolampadijus**, Cvinglio Melanchthonas. Jau 1516 metais jis kunigavo Baselyje, artimai ir nuoširdžiai draugaudamas su humanistu Erasmu. Iš Baselio jis buvo pakviestas į Augsburgą. Čia jis susipažino su Liutero raštais; už tai persekiojamas sugrįžo vėl į Baselį; čia tapo parapijos kunigu ir su **Konradu Pelikanu** profesoriavo. Daug reformacijai palankių jaunuolių rinkosi pas juos. Jie krikštijo vietine kalba, dalė šv. Vakarienę abiem pavydalais ir skelbė gryną Evangeliją. Bėgantis iš Prancūzijos Vilgelmas Farelis surengė disputaciją, kuri turėjo didelio pasisekimo. Tas pasisekimas dar labiau skatino plėsti reformaciją.

b) **Berne** reformaciją plėsti pradėjo Bertoldas Halleris; darbščiai ir energingai padėjo jam menininkas ir satyrikas N. Manuėlis. Berno taryba jau 1523 metais leido vienuoliams ir vienuolėms išstoti iš vienuolyno; kaikurie jų susituokė su tomis pačiomis vienuolėmis. — Ir kituose kantonuose reformacija nugalėjo; visur jai buvo palanki liaudis.

c) Tik penkiuose senuose kantonuose Švyce, Uri'ye, Untervaldene, Zuge (Cuge), ir Lucerne katalikų daugumos rankose buvo vadovybė; nuo reformacijos jie tolinosi todėl, kad bijojo netekti mėnesinių mokesčių už kareiviavimo palaikymą svetimuose kraštuose; bet jie buvo prisirišę prie paveikslų, mišios ir šventųjų. Pakartotinai jie įspėjo Cuerichą atsisakyti nuo naujenybių. Buvo pasiūlyta disputacija; nepaisant prieštaravimų iš cuerichiečių pusės, Badenas Argau'o buvo parinktas skirtingų pažiūrų atstovams susitikti (1526 m.). Ginčijosi Ekas su Ekolampadijum; Cuericho taryba neleido Cvingliui vykti į Badeną. Evangelikai čia buvo visaip niekinami ir žeminami. Ekolampodijaus rami ir Raštu paremta kalba padarė susirinkusiems didelį įspūdį; nepaisant to, katalikai džiūgavo nugalėję.

d) Berno ir Baselio gyventojai buvo nepatenkinti, kad jų pasiųstieji Badene buvo taip nužeminti. Bernui įgriso toks dvejojimas. Iškilminga disputacija 1528 m. turėjo įnešti aiškumą

į neaškias religines apystovas. Nugalėjimas buvo visai Evangelijos šalininkų pusėje. Po disputacijos reformacija visai įsigalėjo Berne.

3. Penki katalikiškieji kantonai išreiškė reformacijos šalininkais nepatenkinimą tuo, kad visai atsisakė nuo evangeliškųjų kantonų ir 1529 metais sudarė sąjungą su Austrija; evangeliškieji kantonai jau 1527 m. taip pat buvo susitelkę savitarpei pagalbai tikėjimo reikaluose. Pasitikėdami Austrijos parama, katalikiškieji kantonai sustiprino evangelikų persekiojimus ir sudegino kunigą Jokūbą Keizerį iš Cuericho. Toks žiaurus žygis nepaprastai suerzino cuerichiečius. Susidėję su Bernu būtų nugalėję penkis kantonus, bet Bernas gaišo iš pavydo, kad Cuericho veikimas auga. Cuerichiečiai stengėsi išvengti karo su savo tautiečiais ir todėl sudarė **pirmąją Kapelio taiką** 1529 m. Penki kantonai turėjo atsisakyti nuo sąjungos su Austrija, kiekvienoje parapijoje balsų dauguma turėjo išspręsti tikėjimo reikalą; buvo leista laisvai pamokslininkauti, bet uždrausta liesti kitaip tikinčius. Tačiau penki katalikiškieji kantonai ir po taikos užsispyrę neleido plėstis bažnyčios reformai, jos šalininkus toliau persekiojo ir sąjungą su Austrija toliau palaikė. Cuerichiečiai buvo pasiryžę tuojau pulti taikos sutarties laužytojus. Bet Bernas pravedė nutarimą atkirsti nuo penkių kantonų maisto gabenimą ir taip bado pagalba priversti juos pasiduoti. Bet, šita priemonė vietoj gyventojus atitolinti nuo valdžios, juos dar labiau priglaudė. 1531 m. Lucerne susirinkę, nutarė katalikiškieji kantonai panaujinti karą ir išsigelbėti nuo bado šmėklos. Mūšis įvyko pas Kapelį spalių 11 d. 1531 metais. Čia ir Cving-

lis paguldė savo galvą. Buvo sudaryta **antroji Kapelio taika** 1531 m., kuri kiekvienam kantonui leido savo nuožiūra vykdyti bažnyčios reformą, bet ir penkiems kantonams uždraudė atstatyti katolicizmą. Be to, evangelikai turėjo gražinti karo išlaidas ir atsisakyti nuo sąjungų su užsienio kraštais (Hesija, Strasburgu). Cvinglio mirtis padarė Liuterui didelį įspūdį. Tame įvykyje jis matė Dievo teismą už bandymą kardu padėti jo reikalui ir visoje karo eigoje grasymą Šmalkaldeno sąjungininkams visa daryti, kad nebūtų sudrumsta ramybė.

§ 13. Santykis tarp Šveicarijos ir Vokietijos reformacijos.

1. Cvinglis pradėjo savo bažnyčios reformos darbą nepriklausomai nuo Liutero; nepaisant tokio nesusitarimo, jie abu siekė vieno ir to paties tikslo: jie norėjo bažnyčią reformuoti, pasiremdami Šv. Raštu tikėjime Kristumi kaip vienatiniu išganymo pagrindu.

Cvinglis aiškiai pasisakė apie savo su Liuteru nesusitarimą. „Pirm negu koks žmogus mūsų apylinkėje ką nors žinojo apie Liuterą, aš jau 1516 metas skelbiau Evangeliją. Kas tada vadino mane liuteronu? Jei dabar popiežnininkai man primeta: „tu tikrai esi liuteronas", tai aš jiem atsakau: aš skelbiu kaip apaštalas Paulius, kodėl nevadini manęs paulininku? Aš skelbiu Kristaus Žodį, kodėl nevadini manęs krikščioniu? Kodėl gi priskiri Liuterui kitų žmonių mokslą, kada jis priskiria jį pačiam Dievui! Maldingieji krikščionys neleiskite, kad Kristaus vardas būtų pakeistas Liutero vardu. Aš iš savo pusės nenoriu nešioti kito kieno vardą kaip mano vado Iėzaus Kristaus, kurio kovotojas aš esu. Negali būti žmogaus, kurs Liute-

rą aukščiau vertintų negu aš; jis geriausias Dievo kovotojas, kurs su dideliu rimtumu tyrinėja Raštą ir kokio nuo tūkstančio metų nebuvo pasaulyje. Tačiau savo gyvenime ir vienos raidės jam nerašiau, nes aš norėjau tuo įrodyti, kaip vienoda Dievo dvasia; mes esame taip toli vienas nuo kito, o vis dėlto nesusitarę esame vienodos dvasios".

Su šiais žodžiais sutinka graudenimas Liutero, kurs vieną kartą taip pasakė: „tu neturi vadinti savęs liuteronu: kas yra Liuteras? Juk tai ne mano mokslas. Todėl prašau nutylėti mano vardą ir nesivadinti liuteronu, bet krikščioniu. Naikinkime partinius vardus ir vadinkimės krikščionimis. Juk mes turime Kristaus mokslą; aš nėsu ir nenoriu būti kieno nors mokytoju".

Nors jie abu pripažino Raštą kaip vienatinę taisyklę tikėjimo reikaluose, bet taikydami šitą dėsnį priėjo skirtingų išvadų. Šis pažiūrų priešingumas priklausė nuo abiejų reformatorių vystymosi eigos nevienodumo, o taip pat ir nuo to, kad Liutero prigimtyje vyravo jutimas ir vaizduotės galia, o Cvinglio prigimtyje praktiškas supratimas. Abiejų reformatorių pažiūrų skirtumas pasireiškė šv. Vakarienės moksle.

Abu reformatoriai matė katalikų bažnyčios moksle, kad kunigas mišioje kasdien aukoja Kristų gyvųjų ir mirusiųjų naudai, yra šaltinis didžiausiai bažnyčiai pražūčiai. Mišios vietoje jie įvedė šv. Vakarienės šventimą abiem pavidalais ir griežtai atmetė mokslą, kad dvasininko malda pakeičia duoną ir vyną tikru Kristaus kūnu ir krauju (transubstancijacijos mokslas). Abu reformatoriai išvystė nevienodą apie Vakarienę mokslą ir dėl to įvyko tarp jų apgailėtinas ginčas. Cvinglis aiškino įstatymo žodžius taip, kad duona reiškia Kristaus kūną, kurs už mus paaukotas; ir taip duona yra už mus išduoto Kristaus kūno ženklas. Tuotarpu Liuteras laikėsi to įsitikinimo, kad Kristus ypatingu būdu

yra Vakarienės sakramente; todėl jis tvirtino, kad ir netikintieji gauna Vakarienėje tikrą Kristaus kūną ir kraują duonoje ir vyne ir su duona ir vynu. Tuo tarpu Cvinglis mokė, kad tik tikintys gali turėti draugystę su Kristum. — Liuteras mažai težinojo apie Cvinglį, apie kurį manė, jis esąs Cvinkau'o pakrikėlių šalininkas; jis laikė savo tiesiogine pareiga kovoti su juo. Kilo ginčo raštų pasikeitimas, kurs tik paaštrino ir sustiprino priešingumą.

2. Hesijos landgrafas Pilypas susirūpino besiginčijančių sutaikinimu, tikslu sudaryti visuotinę politiniai evangelišką sąjungą kovai su bendru priešu. Todėl 1521 metais surengė **Marburge pasikalbėjimą religijos klausimais** tarp Šveicarijos ir Vokietijos teologų. Nuo spalių 1 — 4 dienos išnaujo buvo aptarti tie klausimai, kurie buvo iškelti ginčo raštuose. Liuteras griežtai laikėsi įstatymo žodžių: „tai mano kūnas". Ant stalo jis buvo juos užsirašęs prieš save. Antros dienos vakare disputacija buvo užbaigta tuo, kad abi pusės neprisipažino nugalėtomis. Cvinglis apsipylė ašaromis: „Nėra žemėje kitų žmonių, su kuriais aš labiau norėčiau turėti vienybę kaip su vittenbergiečiais". Liuteras pabrėžė abiejų protestautiškųjų krypčių skirtumą, tardamas: „jūs turite kitą dvasią negu mes".

Nepaisant skirtumo moksle apie šv. Vakarienę Marburgo pasikalbėjime rasta daug bendros kalbos ir įsitikinimų vienodumo. Landgrafui Pilypui pageidaujant, buvo sustatyta ir pasirašyta taip vadinamų 14 „Marburgo nuostatų (artikulų)". Keturiolikoje nuostatų pasireiškė pažiūrų vienodumas popiežininkų ir krikštininkų klaidingojo mokslo atžvilgiu; tik penkioliktame nuostate negalėjo susitarti, ar Kristaus kūnas ir kraujas ištikro kūniškai yra Vakarienės duonoje ir vyne. Nepaisant mokslų priešingumo, Cvinglis pasiūlė Liuterui brolišką draugystę, bet Liuteras atsakė: „jūs turite kitą dvasią negu

mes"! Vis dėlto asmeniškai išsiskyrė ramybėje, pažadėdami liautis kovoję ir melsti Dievą, kad jis visame veiktų tinkamą supratimą. Bendros evangeliškos sąjungos vietoje Pilypui pavyko sudaryti tik Šveicarijos evangelikų su Štrasburgu sąjungą. (1530 m.).

§ 14. Reformacija Vokietijoje nuo Nuernbergo religijos taikos iki Triento koncilio (1532—45).

1. Šmalkaldeno sąjunga didėjo, prisidedant prie jos naujiems nariams. Ji reikalavo primygtinai iš popiežiaus sušaukti pažadėtąjį koncilį religiniams klausimams spręsti. Prie sąjungos reikalavimų ir ciesorius taip pat reiškė savo pageidavimus pažadą įvykdyti. Klemenso VII (1523—34) įpėdinis Paulius III (1534—49) pagaliau paskelbė koncilio susirinkimą Mantuoje 1537 m. Nors šaukimas buvo parašytas labai atsargiai, bet iš kitur prasisprausdžiusių išsireiškimų protestantai negalėjo sau daug laukti iš to koncilio. Todėl 1537 metų pradžioje sąjunga susirinko Šmalkaldene pasitarti koncilio reikalu. Kurfuersto pavedamas Liuteras parašė tuos nuostatus, nuo kurių koncilio posėdžių metu nė kiek negalima nukrypti. Apsvarstę visus nuostatus ir po jais pasirašę, sąjungos nariai nutarė nedalyvauti koncilyje ir prašyti ciesorių sušaukti tikrai laisvą krikščionišką koncilį, kuriame nors Vokietijos mieste. Be to, buvo nutarta Liutero nuostatus atspausdinti ir paskelbti kaip „Šmalkaldeno nuostatus", kuriuose išreikšti jų tvirti religiniai įsitikinimai.

2. Prieš pasibaigiant Šmalkaldeno konvento posėdžiams, atvyko ciesoriaus kalbėtojas ir neva ciesoriaus vardu pareiškė, kad valstybės teismas įteisintas ir įpa-

reigotas persekioti evangelikus. Be to, tas tariamasis ciesoriaus pasiuntinys aplankė visus valdovus katalikus, ragindamas juos sudaryti sąjungą protestantams užgniaužti. Iš tikrųjų tokia sąjunga, pavadinta **Šventoji Lyga**, buvo įsteigta Nuernberge 1538 m. Bet, kaip tik dabar ciesorius buvo labai reikalingas visos valstybės vieningos paspirties grūmojančio turkų Solimano ir Prancūzijos atžvilgiu; abiejų sąjungų atstovai susirinko Frankfurte prie Maino tartis. Protestantai pareikalavo nuolatinės, aiškios taikos ir kad valstybės teisme būtų paskirtas vienodas su katalikais evangelikų teisėjų skaičius. Negalėdamas pritarti tokiems reikalavimams, ciesoriaus atstovas perkėlė pasitarimus kiton plotmėn. Jis pasiūlė kitame reichstage sudaryti komisiją iš teologų ir lajikų, kad pagaliau įvykdytų krikščionišką vienybę tikėjime ir apeigose. Be to, sutiko 18 mėnesių sustabdyti visas prieš protestantus iškeltas bylas. Evangelikai priėmė šį pasiūlymą, taip vadinamą **Frankfurto atidėjimą.** Čia Šmalkaldeno sąjunga nugalėjo Šventąją Lygą. Nuo to pasitikėjimas protestantais augo ir jų sienos plėtėsi. — Tiesa, landgrafas Pilypas sukėlė protestantuose visai pateisintą pasipiktinimą savo dvigubomis slaptomis vedybomis (1540); joms buvo pritarę tiek Liuteras, tiek Melanchthonas.

3. Tuo tarpu popiežius Paulius III (1534—1549) paskelbė naujo koncilio sušaukimą **Triente** 1545 m. Protestantai atsisakė dalyvauti jame todėl, kad vienas popiežius šaukė jį ir kad neteko abejoti, kad pasitarimai baigsis tuo, kad iš jų bus pareikalauta pasiduoti koncilio sprendimams. Atmetus protestantams koncilį, pranyko ir menkiausia viltis ramiu būdu pašalinti bažnyčios skylimą. Besiartinančio religijos karo Liuterui nebebuvo lemta sulaukti ir pergyventi.

§ 15. Liutero vedybos, šeimos gyvenimas ir mirtis.

1. Vykstant taip audringam valstiečių sukilimui, Liuteras manė, neteksiąs gyvybės; be to, jis buvo įsitikinęs, kad arti pasaulio galas. Todėl jis nutarė — „velniui pasipriešint, pirm negu mirsiu“ — vesti ir taip duoti pavyzdį evangeliškai šeimai. Jis susituokė su vienuole Katarina von Bora. Su kitomis 8 vienuolėmis ji buvo pabėgusi iš vienuolyno ir atvykusi į Vittenbergą. Vakare birželio 13 d. 1525 metais Liuteras pakvietė į savo butą kelis savo artimiausius draugus. Jų akivaizdoje Bugenhagenas atliko sutuoktuvių apeigą.

2. Liutero „Ketė“ buvo kukli, maldinga ir darbšti moteriškė, kuri mokėjo padaryti laimingą savo taip įžymų vyrą. Iš patyrimo Liuteras galėjo pasakyti: „pagal Dievo Žodį pasaulis neturi meilingesnio turto kaip šventą moterystės luomą. Didžiausia Dievo dovana yra meilinga žmona šeimininkė“. Turėdamas jaukų šeimos gyvenimą, Liuteras galėjo taip daug nuveikti; neskaitant pamokslų ir paskaitų jis parašė bent 20 didelių tomų. Jis išvertė Bibliją, parašė du katekizmu: vieną dvasininkams, o kitą liaudžiai ir jaunimui; sueiliavo 37 dvasiškas giesmes. Poilsį Liuteras rasdavo muzikoje ir bendraudamas su savo draugais. Draugai užrašė ir taip užliko Liutero rimtos ir džiūgios, o kartais ir šiurkščios „stalo kalbos“ (Tischreden), kurios teikdavo prieskonio puotoms jo namuose.

3. Liutero gyvenimas buvo pilnas kovojimų ir daug dvasios jėgų reikalaujančio darbo. Perdidelės darbo naštos dėliai Liuteras per anksti paseno ir pradėjo sirguliuoti. Prie negalavimo prisidėjo paskutiniais gyvenimo metais daug nemalonumų. Jis nuolat krimtosi dėl politinės padėties, į kurią buvo įvelta reformacija nuo Augsburgo reichitago laikų. Ir pačiame Vittenberge ne visa buvo, kaip jis norėjo. Pakeisti jis nebegalėjo. Vis tai jį erzino ir dėl to jis krimtosi ir liūdėjo. Suvargęs nuo sunkaus gyvenimo darbo, patirdamas didelius skausmus

dėl tulžės akmenų ir jausdamas vis didėjančią kūno silpnybę, dažnai jis troško mirti ramybėje. Mansfeldo grafų prašomas blogame sveikatos stovyje išvyko į Eislebeną sausio 23 d. 1546 m. galutinai išspręsti kilusį tarp jų ginčą. Kelyje peršalo. Nepaisant ligos jis dalyvavo derybose, net keturis kartus pamokslininkavo, du kartu dalyvavo šv. Vakarienėje ir pašventino du kunigu. Jo pastangomis besiginčiją broliai priėjo prie patenkinamo susitaikinimo. Tačiau vasario 17 d. vakare Liuteras pajuto didelį silpnumą, o vasario 18 dieną ankstyvą rytą ramiai mirė. Prieš mirdamas aiškiai teigiamai atsakė klausiman, kurį jam patiekė jo draugas profesorius Iustus Jonas: „garbingas, tėve, ar norite nuolatai likti prie Kristaus ir to mokslo, kurį skelbėte". — Kurfuerstui Jonui ir Friedrichui pageidaujant, Liuteras tapo palaidotas Vittenbergo pilies bažnyčioje po sakykla.

§ 16. Šmalkaldeno karas.

Ciesorius Karolis buvo jau sudaręs sutartį su popiežium prieš protestantus; jis dar ieškojo sąjungininkų pačioje Vokietijoje ir priekabio, kaip karą pradėti. Tokią kliautį jis rado. Protestantų atsisakymas pripažinti koncilį davė ciesoriui progos Šmalkaldeno sąjungos vadams Saksonijos kurfuerstui ir Hessijos landgrafui kaip maištininkams paskelbti valstybės infamiją. Popiežius Paulius III (1534—49) laimindamas skelbė kryžiaus karą visiems atskalūnams išnaikinti. Šmalkaldeno sąjungininkams nebebuvo kitos išeities kaip pradėti karą už religiją.

Pietų Vokietojos protestantai greitai surinko kariuomenę, kuri savo skaičiumi viršijo ciesoriaus būrius.

Jei protestantai būtų puolę ciesoriaus kariuomenę, tai lengvai būtų sumušę. Bet kariuomenės vadovybės viršūnėse aiškaus ir griežto nusistatymo stoka kliudė ir painiojo protestantų veiksmus. Šitą aplinkybę ciesorius išnaudojo sustiprinimams sutraukti. Todėl protestantai pralošė kovą. Pietų Vokietija pasidavė ciesoriui.

Kai Jonas Friedrichas (1532—1554) ir Pilypas (1518—1567) žygiavo prie Dūnojaus iš vietos į vietą, nesusidurdami su priešu mūšiui duoti, Saksonijos kunigaikštis Moritcas (1547—1553) netikėtai pakeitė savo nusistatymą. Iš pradžių jis buvo Evangelijos išpažintojas, paskui politiniais sumetimais perėjęs ciesoriaus pusėn, įsiveržė su savo kariuomene į savo giminaičio, Saksonijos kurfuersto, sritis. Jonas Friedrichas atžygiavo į šiaurę, landgrafas Pilypas sugrįžo į savo valstybę. Sąjungininkų kariuomenė tapo išsklaidyta.

Visai netikėtai ciesoriaus kariuomenė puolė Joną Friedrichą pas Muelbergą 1547 ir visai sumušė jį. Nors jis asmeniškai labai narsiai gynėsi, tačiau buvo paimtas nelaisvėn ir pasmergtas mirti, bet mirtis buvo pakeista amžinu kalėjimu. Išsižadėti savo religinių įsitikinimų niekas negalėjo priversti jo. Nuo kurfuersto titulo išsižadėjo Moritco naudai. Kurfuerstui Moritcui ir Brandenburgijos Joachimui II tarpininkaujant, buvo vedamos derybos tarp landgrafo Pilypo ir ciesoriaus. Pasitikėdamas ciesoriaus pažadais, jis pasidavė jam. Bet tuojau buvo suimtas. Ir taip protestantų sąjungos vadai buvo ciesoriaus Karolio rankose.

§ 17. Koncilis Triente. Augsburgo interimas. (laikinumas).

1. Triento koncilis atadarytas 1545 metų pabaigoje. Neatsižvelgdamas į ciesoriaus pageidavimus, popiežius tuojau pravedė tokiuos nutarimus, kurie buvo priešingi protestantų mokslui ir dėl kurių protestantai negalėjo dalyvauti koncilio posėdžiuose. Ciesorius įsitikino,

kad niekais nueina jo pastangos pašalinti religinį ginčą ir taip sutaikyti Vokietiją. Labai nepatenkintas pareikalavo, kad nors būtų atidėtas tokių nutarimų viešas paskelbimas. Tam tikrą laiką popiežius taikėsi prie ciesoriaus norų. Bet paskui įsitikinęs, kad ciesoriaus nugalėtojo įsikišimas į koncilio reikalus darosi vis pavojingesnis, jis įsakė savo legatui paskelbti ir atidėtus nutarimus. 1547 metų pradžioje po pavojingo maro priedanga perkėlė koncilį iš Triento į Bologną (Boloniją).

2. Iš baimės, kad ciesorius, kuris pietų Vokietijoje buvo pilnas viešpats, perdaug neįsigalėtų, popiežius atšaukė savo kariuomenę iš Vokietijos. Kadangi ciesorius buvo labai rimtai susirūpinęs bažnyčios reforma, tai popiežius išėmė koncilį iš ciesoriaus įtakos ir nugabeno jį į Bologną.

Sutriuškinęs savo svarbiausius priešus, ciesorius susirūpino atstatyti laikiną bažnyčios vienybę ir taip pratiesti kelią galutiniems koncilio sprendimams. Tuo tikslu jis sušaukė 1547 metų pabaigoje **reichstagą Augsburge** ir bandė be popiežiaus ir koncilio sudaryti laikiną (interim) susiderinimą. Brandenburgijos rūmų pamokslininkas Jonas Agrikola parašė taip vadinamą interimą, kurs buvo reichstage perskaitytas ir kurs turėjo būti abiem pusėm privalomas, iki koncilis tars savo galutinį žodį. Nors šiame interime tikėjimo dalykai buvo didelėje persvaroje katalikų pusėje, tačiau jis sutiko pasipriešinimą tiek iš katalikų, tiek iš evangelikų pusės. Pietų Vokietijoje su dideliu griežtumu ir žiaurumu buvo vykdomas interimas. Tiek dvasininkų, tiek parapijiečių pasipriešinimas pasireiškė šiaurės Vokietijoje. Magdeburgo mieste, nuo kurio dar nebuvo nuimta valstybės infamija nuo Šmalkaldeno karo laikų,

susispietė visi nepatenkintieji. Iš čia, „mūsų Viešpaties Dievo kanceliarijos“, pasipylė po visą Vokietiją ginčo raštai, satyros, karikatūros. Kaikurių kraštų valdovai norėjo įvesti interimą, bet valdiniai griešČiausiai pasipriešino.

3. Popiežius Paulius III (1534—49) Triento koncilį buvo perkėlęs 1549 m. į Bologną. Bet jo bereikšmingumas buvo visiems aiškus. Popiežius Julijus III (1550—55), ciesoriaus partijos padaras, pataikaudamas ciesoriui, nusprendė atkelti koncilį į Trientą (1551). Ciesoriaus spaudžiami valdovai protestantai sutiko dalyvauti koncilyje su sąlyga, kad iš naujo būtų persvarstyta tai, kas jau buvo išspręsta ir paskelbta ir kad ir jų atstovams būtų duotos lygios vietos ir balsavimo teisės. Tačiau popiežius ir prelatai nesutiko su tokiais reikalavimais. Nepaisant to, vis dėlto protestantai rengėsi koncíliui. Melanchthonas pasiryžo ginti evangelikų mokslą. Tuo tikslu jis parašė be jokių nuolaidų „Confessio Saxonica“; tai buvo tik konfesijos augustanos pakartojimas. Protestantų atstovai jau buvo susirinkę Triente, kai viskas visai netikėtai kitaip virto.

Pavojuje esančio protestantizmo išgelbėtoju tapo jo buvęs išdavikas Saksonijos kurfuerstas Moritcas, (1541—1553), kurs, tiesa, buvo visų neapkenčiamas protestantas, bet kurs savo širdyje buvo evangelikas. Jis buvo labai nepatenkintas, kad laužant sutartį jo uošvis Hesijos landgrafas buvo kalinamas ir kad ciesorius stengėsi suvaržyti tikėjimo laisvę. Tokioms bažnytiniai politinėms aplinkybėms esant, Moritcas pasiryžo, tapdamas išdaviku ciesoriui, atitaisyti tai, ką jis savo išdavyste buvo blogo padaręs savo tikėjimo vienamin- čiams. Ciesoriaus pavedamas jis turėjo įvykdyti Magdeburge valstybės infamiją. Apguldamas su savo ka-

riuomene miestą, slaptai jis stiprino savo jėgas ir didino sąjungininkų skaičių. Taip pasiruošęs, numetė savo kaukę, išleido atsišaukimus, kuriuose iškėlė daug kaltinimų prieš ciesorių, ir pareiškė, „nebenorįs popiežiui ir ispanui gulėti po kojomis. Veltui ciesorius šaukėsi pagalbos pas valdovus katalikus. Be pinigų ir kariuomenės jis sėdėjo Innsbruke. Moritcas jau buvo kelyje į Innsbruką, kad „atrastų lapę jos urve". Sergančiam ciesoriui tik todėl pavyko pabėgti į Villachą, kad kareiviai atsisakė toliau žygiuoti nesumokėtos algos dėliai. Šitas netikėtas perversmas sukliudė smurtu įgyvendinti interimą.

§ 18. Passau'o sutartis ir Augsburgo religijos taika.

1. Po ilgų derybų pagaliau Moritcas su ciesoriaus broliu Ferdinandu sudarė **Passau'o sutartį** 1552: landgrafas turėjo būti paleistas iš kalėjimo, interimas visai pašalintas, visiška amnestija protestantams, užtikrinta visuotinė taika ir lygios teisės visiems iki kol susirinks tautinis arba visuotinis koncilis religinei vienybei spręsti; laiką konciliui sušaukti nustatys kitas reichstagas.

2. Brandenburgijos markgrafas Albertas atsisakė pripažinti Passauo sutartį. Todėl tarp jo ir Saksonijos Moritco kilo karas. Tiesa, pas Sievershauseną 1553 m. Moritcas nugalėjo Albertą, bet jis buvo mirtinai sužeistais ir mirė 32 metų. Nepaisant jo nepastovumo jis buvo protestantizmo išgelbėtojas.

Pažadėtasis reichstagas buvo sušauktas Augsburge 1555 m. Politinių apystovų pasikeitimas reikalavo pro-

testantų su katalikais teisinio sulyginimo. Tai įvyko **Augsburgo religijos taikoje:** a). Augsburgo konfesijos šalininkai teisiškai sulyginti su Romos konfesijos šalininkais. b). Apsunkinti dvasiškiems valdovams pereiti reformacijos pusėn buvo įterptas taip vadinamas „reservatum, ecclesiasticum", kuriuo einant protestantu tampąs dvasiškas valdovas netenka savo dvasiško titulo ir su juo sujungtų žemių ir įplaukų. Protestantai iš savo pusės parekalavo, kad konfesijai augustanai priklausą riteriai, miestai ir parapijos būtų pakenčiamos dvasiškų valdovų valdomose žemėse, jei jie ilgesnį laiką ten buvo. Ferdinandas sutiko paskelbti jų reikalavimą kaip atskirą „declaratio Ferdinandica", kuri nebuvo įtraukta į reichstago nutarimus, tuo tarpu „reservatum ecclesiasticum" tapo nutarimų dalis. c). Valdovams buvo suteikta „ius reformandi" pagal dėsnį: „cuius regio, eius religio (kieno valdžia, to tikyba); šita teisė leido valdovui nė nuo ko nepriklausomai valdyti bažnyčią savo krašto ribose; valdiniai turėjo teisę iškeliauti ir savo turtą parduoti, jei jiems nebuvo priimtina valdžios religija. d). Valstybės teismas turėjo susidėti iš abiejų konfesijų atstovų. Nusavinti dvasiški turtai turėjo likti protes-

tantams. Katalikų mažumos valstybės miestuose turėjo būti protestantų pakenčiamos. e). Taika turėjo būti laikina; tačiau galutino išsilyginimo reikia siekti „ne kitaip kaip krikščioniškomis, meilingomis ir taikingomis priemonėmis. Jei išsilyginimas neįvyktų, tai taika turi būti „amžinai besitęsianti".

§ 19. Reformacija prancūzų Šveicarijoje.

Po Cvinglio mirties **Kalvynas** tęsė jo pradėtąjį darbą. Savotišku būdu jis užbaigė Cvinglio darbą ir įkūrė protestantišką kovos bažnyčią, kuri savo išsiplėtimo plotu viršijo liuteronų užimtą plotą ir kuri išsilaikė prieš antireformaciją.

1. Jonas Kalvynas — Jean Caulvin (Žan Kolven), Cauven (Koven) (1509—1564) gimė liepos 10 d. 1509 m. Noyone (Noajone) Pikardijos provincijoje Prancūzijoje. Iš mažens jis buvo skirtas dvasininko luomui. Todėl jis ėjo teologijos mokslus Paryžiuje; būdamas 12 metų, jau turėjo turtingos parapijos įplaukas. Besimokydamas Paryžiuje jis pradėjo abejoti katalikų bažnyčios mokslo teisingumu. Vykdydamas savo tėvo valią, jis pasišventė humanistiniams mokslams Orleane ir Bourges (Burž). Čia jis susipažino su Vokietijos protestantizmu, ypač su Liutero raštais. Sugrįžęs į Paryžių, išgyveno netikėtą atsivertimą Evangelijai (1533 m.) ir nuo to laiko pasiryžo tarnauti tik jos reikalams. Bet iš Paryžiaus turėjo greitai bėgti. Paryžiaus universiteto rektorius M. Kopas visų šventųjų dieną turėjo

laikyti iškilmingą prakalbą. Kalvynas parašė jam tą prakalbą, kurioje drąsiai išreiškė savo evangeliškas pažiūras. Prakalba sukėlė didelį nepatenkinimą. Vengdamas persekiojimų iš katalikų pusės, Kalvynas pasišalino iš Paryžiaus, o kai Pranciškus I (1515—47) surengė protestantų persekiojimą, jis visai išvyko iš Prancūzijos. Beklajodamas atvyko į Baselio miestą Šveicarijoje (1535). Kitais metais jis išleido savo garsiosios knygos **„institutio religionis christianae"** (krikščioniškos religijos pamokymas) pirmuosius metmenis. Tà knyga savo forma ir turiniu buvo Liutero dvasios įtakuotas krikščioniškojo tikėjimo dėsnių aiškinimas, pasiremiant Šventraščiu.

„Institutio religionis christianae" minčių eiga:

a) Viso tapsmo tikslas — Dievo garbė, todėl dorinė žmogaus pareiga besąlyginė paklusnystė Dievo valiai. Šioji Dievo valia apreikšta Biblijoje kaip įstatymas b) Mokslas apie amžinąjį išrinkimą (predestinacija): savo amžinu, nepakeičiamu sprendimu Dievas išrinko vieną žmonių dalį išganymui, o kitą paskandinimui; kadangi Dievo įsakymai skirti visiems, todėl visi turi elgtis taip, kad tartum jie išrinkti išganymui. c) Šitie išrinktieji sudaro bažnyčią, kurios tvarka ir drausmė paremtos Biblija, todėl griežčiausiai reikia jas vykdyti. — Išrinkimo mintis tartum visai nesuderinama su Dievo meile ir jo gailestingumu. Mums silpniems žmonėms taip atrodo, nes mes negalime suprasti ir atspėti Dievo sumanymų.

Knyga pašvęsta Prancūzijos karaliui Pranciškui I (1515—47) kaip evangelikų pateisinimas nuo daromo jiems priešvalstybinio nusistatymo priekaišto. Be to, ta knyga turėjo būti dvasiška paguoda engiamiems tikėjimo vienaminčiams Prancūzijoje. Kalvynas vėliau bent du kartu (1539 ir 1559 m.) perdirbo ir praplėtė savo „pamokymą"; tačiau vedamosios mintys liko tos pačios.

2. Išleidęs savo knygą, Kalvynas išvyko iš Bazelio pas evangeliškai nusiteikusią kunigaikštienę Ferraros

Renatą, karaliaus Pranciškaus I giminietę, kad Prancūzijos protestantizmo reikalais susipažintų su šita giliai išmokslinta moteriške. Kalvynas įgijo pas ją pasitikėjimą, bet po kelių sąvaičių kunigaikštis įsakė jam pasišalinti iš jo krašto sienų. Nusprendęs grįžti į Baselį arba į Strasburgą, jis vyko 1536 m. per Ženevą.

Čia jau veikė kaip evangeliškas pamokslininkas **Vilgelmas Farelis** ir **Petras Viret** (Virė), bet sutvarkyti evangeliškąjį parapijų gyvenimą jiems nevyko. Susirūpinęs Evangelijos likimo reikalu, Farelis sugebėjo šitą taip įžymų vyrą sulaikyti, šaukdamas Dievo prakeikimą, jei nepaklausytų. Kalvynas pajuto čia Dievo valią ir sutiko nusileisti. Iš pradžių kaip Farelio padėjėjas Kalvynas ėjo lektoriaus, Biblijos aiškintojo pareigas. Greitai miesto gyventojai išrinko jį savo pamokslininku. Tačiau jam nepavyko jo bandymas prisaikinti gyventojus prie tikėjimo išpažinties; visas miestas pasipriešino. Griežtos bažnyčios tvarkos pagalba visas parapijiečių gyvenimas buvo pavestas lajikų vyresniųjų priežiūrai. Nepasiduodantiems tokiai tvarkai buvo grūmojama atskyrimu nuo šv. Vakarienės. Kalvyno griežtumas suprantamas, atsižvelgiant į ankstyvesnes smarkiai pairusias bažnyčios apystovas. Šis griežtumas ir nesusipratimas su Bernu sukėlė nepatenkinimą. Todėl miesto taryba nutarė pašalinti Kalvyną ir Farelį (1538). Kalvynas išvyko į Strasburgą, kur jis tapo prancūzų bėglių parapijos dvasininku. Čia jis susipažino su Melanchthonu. Su pastaruoju ir Strasburgo reformatorium Martynu Butceriu dėjo pastangų suartinti liuteronus su reformatais. Liuterą Kalvynas labai gerbė. Tuo tarpu Ženevoje Kalvyno šalininkai vėl paėmė viršų. Kalvyną vėl pakvietė į Ženevą 1540 m. Po ilgo svyravimo jis sutiko grįžti tik

1541 m. Apėmęs parapijų gyvenimo tvarkymą, Kalvynas pradėjo kūnyti savo religiniai - bažnytinius idealus. Visas Ženevos gyventojų gyvenimas turėjo būti įspraustas į griežtą bažnyčios ir doros drausmę.

3. Drausmės pagrindan buvo padėta Kalvyno parašyta bažnyčios tvarka. (Ordonnances ecclésiastiques). Priešakyje stovėjo Konsistorija, kuri susidėjo iš lajikų vyresniųjų ir dvasininkų. Ji turėjo plačius įgaliojimus. Ženeva tapo Dievo valstybe, kurioje kiekvieno gyventojo darbai, žodžiai ir veido išvaizda buvo sekama; buvo kontroliuojamas bažnyčios lankymas ir privatinis gyvenimas. Nepaklusnieji buvo perduodami tarybai nubausti kalėjimu, ištrėmimu, nužudymu.

Žiauriu griežtumu Kalvynas mokėjo vykdyti savo sumanymus. Ir mažiausias bandymas sugriauti tokią tvarką buvo baudžiamas mirtimi. Ispanas Servet (Serve), kurs kovojo prieš mokslą apie Trejybę, mirė ant laužo kaip piktžodžiautojas (1553). Tokiam Kalvyno žygiui pritarė ir toks švelnus vyras kaip Melanchthonas. Mat, reikia suprasti anuos laikus, kada inkvizicija žudė žmones už tai, kad jie to laiko bažnyčios nepripažino. O čia Servetas nepripažino Trejybės. Penkių metų bėgyje buvo įvykdyti 58 mirties sprendimai ir paskelbti 78 trėmimai. Kalvynas valdė bažnyčią ir valstybę su nepalaužiamu griežtumu, kurs neleido ir nekalčiausio pasilinksminimo. Laikui bėgant Ženeva tapo maldingos visuomenės santvarkos pavyzdys; čia pražydo gerbūvis be ištaigingumo ir lepnumo. Čia nebuvo žinomi nusižengimai.

4. Gerai išmokslintų ir su Šv. Raštu susipažinusių dvasininkų stoka vertė Kalvyną susirūpinti savo auklėjimo įstaiga. Jis įsteigė 1559 metais **teologijos akademiją,** kurioje dėstė abu su savo draugu Teodoru Beca. Šioje aukštoje mokykloje reformatų buvo ruošiami dvasininkai būsimai kartai ir užsieniui; Ženevoje rinkosi bėgliai iš visų romanų kraštų; todėl Ženeva įgijo reformatų bažnyčiai tokią pat reikšmę kaip liuteronų bažnyčiai Vittenbergas.

5. Atvykęs antrą kartą į Ženevą, Kalvynas išbuvo čia 23 metus. Per šį palyginti trumpą laiką Kalvynas išvystė pasistebėtiną veiklą. Beveik kasdien jis pamokslininkavo, nepraleisdavo nė vieno konsistorijos posėdžio, visada dalyvavo kunigų sąjungos susirinkimuose; visur vadovavo jo dvasia; be to, palaikė beveik su visu pasauliu platų susirašinėjimą. Tokiam dideliam darbui jo kūnui nebeužteko jėgų. Po ilgo sirguliavimo atsisveikinęs su miesto taryba, pagaliau paguldė savo galvą amžinam poilsiui 1564 m. gegužės 27 dieną.

6. Kalvyno raštų tarpe įžymiausias jau minėta „Institutio religionis christianae". Šis veikalas yra kaikuriuo atžvilgiu lygiagretė Melanchthono veikalui „Loci", tačiau moksliškai nepalyginti tobuliau išvystytas. Šiame veikale pasireiškia Kalvyno religinės minties gilumas, spekuliatyvinė jo dvasios jėga, be atodairos drąsus jo minties nuosakumas; visa tai apgaubta stebuklingai aiškia ir gražia dėstymo forma. Labai įžymus Kalvyno komentaras beveik visoms Biblijos knygoms; ir čia Kalvynas pasižymi nepaprastu proto aštrumu, religiniu geniališkumu ir giliai krikščioniška nuotaika. Kalvyno komentarai nepaseno. Savo pamoksluose, kurių tarpe užlikę labai daug, Kalvynas taip pat atsižymi aiškiu, griežtu išvadų darymo nuosakumu. Iškalbingumu Kalvynas negali būti lyginamas su Liuteru.

Savo moksle Kalvynas nutolo nuo Cvinglio, kurį jis daug žemiau vertino negu Liuterą. Su Liuteru, kurs gerbė jį, niekuomet nebuvo susitikęs. Melanchthoną pažinojo ir veikė jį, būdamas Strasburge. Atmetęs Cvinglio mokslą apie Vakarienę, Kalvynas stengėsi tarpininkauti tarp Cvinglio ir Liutero. Jis aiškino: burna Vakarienėje vartoja ne ką kitą kaip valgo duoną ir geria vyną, tačiau tikinčio Vakarienės dalyvio siela Šventos Dvasios galybe dvasiškai susigretina su gyvuoju Kristum t. y. su jo danguje esančiu perskaidrintu kūnu. Bet toks dvasiškas susijungimas gali įvykti ir be Vakarienės sakramento. Su cueric̆hiečiais, kurių vadas po Cvinglio mirties buvo Henrikas Bullingeris, Kalvynas susiderino 1549 m.

Šv. Vakarienės atžvilgiu išpažinties rašte „Consensus Tigurinus". Šitam išsilyginimui pritarė ir kiti evangeliškieji Šveicarijos kantonai. Bet toks žygis sukėlė nepasitenkinimą liuteronų tarpe.

Kalvinizmas, antra aiškiai išreikšta evangeliškojo tikėjimo forma, tapo pasaulio pajėga. Jo religinio įsitikinimo jėga, jo papročių griežtumas, jo glaudus sutvarkymas suteikė jam pajėgumo ne tik religiniai dorinėje, bet ir ūkiškoje srityje sėkmingai kovoti su vėl sustiprėjusia katalikų bažnyčia. Šios kovos laukas buvo vakarų Europa.

§ 20. Reformatų parapijos ir pamaldų sutvarkymas.

1. Nors Cvinglis laikė bažnyčios valdymą išimtinai parapijos reikalu, bet tikrovėje tą valdymą perleido kantonų vyriausybei. Tikras presbiterinio sutvarkymo įkūrėjas yra Kalvynas, kurs parašė „ordonnances écclésiastiques". Duodant parapijoms santvarką, Kalvynui nebuvo tiek svarbu išreikšti visotinės kunigystės mintį, kiek taikyti Dievo Žodžiui atatinkančią bažnyčios drausmę. Tuo tikslu jis sudarė ketveriopas parapijos valdymo pareigas: „pastores"— pamokslininkavimui ir sielų aprūpinimui, „doctores" — mokymui, „seniores arba presbyteri" — bažnyčios drausmei, juos rinkdavo iš miesto tarybos narių tarpo ir „diakoni" — pavargėliais rūpintis. Be to, bažnyčios valdymui buvo įsteigtos dvi įstaigos: „vénérable compagnie" iš pastores ir doctores — mokymo dalykams prižiūrėti ir dvasininkams rinkti ir konsistorija iš kunigų ir presbiterių — savistovė bažnyčios atstovybė jos reikalams tvarkyti. Ženevos teokratijoje bažnyčia ir valdžia veikė iš vieno, nes čia politinė bendruomenė sutapo su bažnytine parapija. Tuo tarpu ne evangeliškose valstybėse Kalvynas šalino

valdžios kišimąsi į bažnyčios valdymo reikalus. Todėl presbiteriška santvarka pražydo ypačiai ten, kur katalikiškoji valdžia neglobojo evangelikų, bet persekiojo juos. Tikra synodo santvarkos forma išsivystė tuose kraštuose, kuriuose buvo įkurtos nepriklausomos nuo valstybės bažnyčios, kaip Prancūzijoje ir Škotijoje.

2. Pamaldų tvarką Kalvynas perėmė iš Strasburgo evangelikų parapijos, perkėlė ją į Ženevą ir padarė reformatų bažnyčios nuosavybe. Apskritai, tenka pasakyti, kad abu Šveicarijos reformatoriai stengėsi grąžinti pamaldas prie pirminio jų prastumo. Liuterui priešingai jie pašalino iš pamaldų visa, ką nebuvo galima paremti Biblijos įrodymais. Pirminėje Šveicarijos reformatorių pamaldų santvarkoje menui buvo užkirstas kelias. Su mišia buvo pašalinti paveikslai, krucifiksai, altoriai, vargonai, kaikurį laiką net ir giedojimas. Cueriche iš pradžių pamaldos susidėjo tik iš maldos, Rašto skaitymo ir pamokslo. Be suminėtų pamaldų dalių Kalvynas leido Ženevoje dar giedoti pereiliuotas psalmes.

§ 21. Protestantų bažnyčios mokslo nustatymas.

Moksle apie šv. Vakarienę abiejose lygiagretėse evangeliškose bažnyčiose pasireiškė skirtumas, kurs greitai sukėlė didelius ginčus tarp šių bažnyčių tikrojo tikėjimo dėliai. Ginčai pasibaigė protestantų bažnyčios mokslo nustatymu.

1. Liuteronų teologų tarpe buvo tokių, kurie slaptai linko prie Kalvyno Vakarienės mokslo. Todėl juos vadino kriptokalvinistais, o ginčą Vakarienės dėliai kriptokalvinistiniu.

Melanchthonas pamažu savo pažiūromis Vakarienės moksle prisiartino Kalvyno mokslui, išleisdamas antrą kartą 1540 m. konfesiją augustaną, Melanchthonas įterpė jau pakeistą

Vakarienės mokslą. Tuo jis sukėlė didelį pasipiktinimą griežtų liuteronų teologų tarpe, kurie neapykanta (rabies theologorum — teologų įsiūtimas) labai sudrumstė jo paskutines gyvenimo dienas.

Po Melanchthono mirties, tikriesiems liuteronams spaudžiant, jo šalininkai, pylipninkais pavadinti, kaip kriptokalvinistai buvo dalinai ištremti iš tėvynės, dalinai sukišti kalėjiman. Melanchthono žentas, Saksonijos kurfuersto Augusto leibmedikas Peuceris tik po 12 metų buvo išleistas iš kalėjimo.

Liuteronams nugalėjus savo priešus, buvo susirūpinta vieningumo dvasia ir kokia nors tiksliai sudaryta, autoritetinga išpažintimi pabrėžti visų tikėjimo ginčų užbaigą. Tokiam sumanymui pradžią davė Jokūbas Andreae. Savo darbu prisidėjo ir kiti įžymesni teologai. 1577 metais Bergeno vienuolyne pas Magdeburgą išvydo pasaulį F o r m u l a C o n c o r d i a e. Nors po šiąja formula buvo virš 8000 parašų, dalinai per prievartą padarytų, tačiau ne visi liuteriški kraštai pripažino ją. Formula Concordiae buvo įtraukta į K o n k o r d i j ų k n y g ą, kuri buvo išleista 1580 m. birželio 25 d. kaip tik 50 metų sukakus nuo konfesijos augustanos įteikimo. Konkordijų knygoje tilpo:

a) Trys taip vadinamos ekumeninės arba visuotinės tikėjimo išpažintys: symbolum apostolicum, Nicaeno - Constantinopolitanum ir Athanasianum.

b) tikrai liuteriški išpažinties raštai: nekeista Augsburgo išpažintis, apologija, Šmalkaldeno nuostatai, abu Liutero katekizmai ir konkordijų formula.

2. Ir reformatų bažnyčioje neapsieita be ginčų tarp švelnesnių ir griežtesnių Kalvyno šalininkų pažiūrų. Ginčas pasibaigė Kalvyno skelbiamo tikėjimo naudai.

Kalvyno predestinacijos mokslas sukėlė didžiausį ginčą Olandijoje. **Jokūbas Arminijus,** Leideno universiteto profesorius, stengėsi Kalvyno predestinacijos mokslą sušvelninti. Jis aiškino, Dievas, tiesa, nuo amžių paskyręs vieną žmonių dalį išganymui, o kitą paskandinimui, tačiau tai padaręs ne sauvališkai, bet atsižvelgdamas į tikėjimą arba netikėjimą. Tai Viešpats Dievas nuo amžių permatęs pas kiekvieną žmogų. Arminijaus bendradarbis **Gomarus** tokiai pažiūrai pasipriešino. Sudarytas 1608 m. pasikalbėjimas tarp jų ginčo nepaša-

lino, dar prieš išrišant klausimą Arminijus mirė. Ginčytis tarp armininkų ir jo priešų nesiliauta. Tik **Synodas Dortrechte 1618 — 1619 m.** klausimą išsprendė Gomoristų naudai. Mokslas apie besąlyginę predestinaciją buvo čia aiškiai patvirtintas, o Arminijaus mokslas atmestas. Buvo pareikalauta, kad viso krašto dvasininkai ir mokytojai pasirašytų Dortrechto synodo nutarimus. Nesutinką tai padaryti buvo iš vietų šalinami ir ištremiami. Tik 1638 m. armininkai susilaukė sąžinės laisvės. Tačiau ir Dortrechto synodo nutarimai ne visur buvo pripažinti.

3. Reformatų bažnyčios pripažinti išpažinties raštai labiau atitinka švelnesnę, nuolaidesnę Cvinglio ir jo šalininkų kryptį.

a) **Raštai Kalvynui neįtakaujant:** confessio tetrapolitana: ją įteikė keturi miestai — Konstancija, Memmingenas, Lindau'as ir Strasburgas Augsburgo reichstagui; parašė ją Butceris ir Kapito. Confessio Basiliensis 1534 m.; confessio helvetica prior — Butcero derybų susijungti su vittenbergiečiais proga. Parašė ją Bullingeris, Mykonijus ir kiti 1536 m.

b) **Raštai, kilę Kalvyno laikais ir jam mirus:** Katechismus Genevensis, Kalvyno parašytas 1537 m., labai išplatintas, vėliau Heidelbergo katekizmo nugalėtas. Consensus Tigurinus kilo iš derybų tarp Kalvyno ir Bullingerio tikslu sujungti Šveicarijos vokiečių ir prancūzų protestantus. 1549 m. Heidelbergo katekizmas, parašytas Zacharijaus Ursino ir Kaspero Oleviano 1563 m., įsakius Pfalco Friedrichui III (1559—76). Užvis labiau praplatintas išpažinties raštas. Confessio Helvetica posterior 1562 m. Bullingerio parašyta, paskelbta 1566 m. pateisinti Pfalco Friedricho III perėjimą į reformatų bažnyčią; vėliau ji buvo pripažinta Šveicarijoje, Prancūzijoje, Škotijoje, Vengrijoje, Lietuvoje, Lenkijoje. Formula consensus Helvetica, — šveicariečių prieštaravimas, atkreiptas prieš Amiraldą ir jo vienaminčius teologus Saumire Prancūzijoje. Čia skelbiamas griežtas predestinacijos ir inspiracijos mokslas.

4. Be to, atskirų kraštų reformatai sudarė savo išpažinties raštus. **Prancūzijoje:** confessio gallicana. Kalvynas sudarė jai metmenis. Pirmasis tautinis synodas 1559 m.

priėmė ją su mažais pakeitimais. **Niederlandijoje:** Confessio Belgica, parašyta 1561 m. kaip pasiteisinimas nuo Pilypo II (1556—98) persekiojimų, bet greitai parapijos priėmė ją. Canones synodi Dordracenae buvo viešai pripažinti Niederlandijoje, Prancūzijoje ir Šveicarijoje. **Škotijoje ir Anglijoje:** Confessio Scotica parašė Knoxas 1560 m.; Westminsterio confessio, Anglijos presbiterionų išpažinties raštas iš 1646 m. pačioje Anglijoje mažai tepaplitęs, bet priimtas Škotijos ir Amerikos presbiterionų. Book of Common Prayer anglikonų bažnyčios išpažinties raštas, Cranmerio parašyti 1549 m. 39 nuostatai (artikulai), anglikonų bažnyčios pagrindinis išpažinties raštas; arkivyskupas Parkeris 1563 m. perdirbo juos ir praplėtė į 42 nuostatus (artikulus) 1552 m. 1571 m. parlamentas priėmė juos. **Vengrijoj:** confessio Christianae fidei davė Beca 1563 m. Be to, nuo 1567 m. buvo įvesta Confessio Helvetica posterior.

§ 22. Reformacijos laikų protestantiškos sektos.

Nuo Kristaus bažnyčios įsteigimo visais amžiais visuomet buvo susitelkusių žmonių būriai, kurie buvo nepatenkinti esama bažnyčia ir jos mokslu, skyrėsi ir stengėsi būti nepriklausomais nuo jos. Ne kitaip buvo ir reformacijos laikais. Reformacijos laikais, prašvitus didesnei sąžinės laisvei, tokių nepatenkintų atsirado daug daugiau. Su reformacijos sąjūdžiu jie tiek teturėjo bendro, kad bendrai kovojo prieš katalikų bažnyčią ir jos hierarchiją, bet šiaip su naujai įsteigtomis dviem evangeliškomis bažnyčiomis nenorėjo turėti ką nors bendro. Visas šias reformacijos šalides sroves galima suskirstyti į tris grupes. 1) į įvairiausias „krikštininkų“ grupes, 2) į mistiniai spekulatyvinius mąstytojus ir 3) į antitrinitarus, unitarus-aryja'nus-socinjanus.

Tarp savęs šios grupės turi daug bendrų, bet ir priešingų minčių, kurios įvairiausios kilmės; čia suplakti įvairiausiame mišrume mistiniai, chiliastiniai, panteistiniai, socialrevoliuciniai ir renassance'o reformatorių pradai.

1. **Krikštininkų** arba anabaptistų bendruomenės radosi visuose kraštuose, kur tik kilo reformacijos sąjūdis. Krikštininkais vadina juos todėl, kad jie pakartodavo krikštą tam, kurs norėdavo prisidėti prie jų; šiap jie krikštijo tik suaugusius, kai įsitikindavo jų tikėjimo tikrumu ir patvarumu. Be tvirtai nustatyto mokslo, be tvirtos bažnytinės santvarkos jie gyveno nutolę nuo esamų bažnyčių, visai nesidomėdami politiniu valstybės gyvenimu, o dažnai net besipriešindami valstybei. Apskritai, reformacijai jie pritarė, bet reformatoriams prikaišiojo, kad jie reformaciją įvykdę tik iki pusės ir jos neužbaigę. Jų mokslo pagrindas mistinis: žmogus dvasioje bendrauja su Dievu; vykdant Dievo valią šventoje meilėje ir nusikreipiant nuo pasaulio, pasireiškia jų dorybė. Jie atmeta popiežystę ir bet kurį bažnyčios sutvarkymą. Dogmą vieni visai atmeta, kiti aiškina panteistiniai. Asmeniškai išgyventą „vidinės šviesos" apreiškimą stato aukščiau už Šventąjį Raštą, pas kitus Šventasis Raštas išaukštintas kaip nesugriaunamas, kiekvienam privalomas įstatymas. Pas vienus pasireiškia religinio pakrikumo išsišokimai, kiti rodo savo religingumą ir tarnavimą Dievui ramiame, kukliame, nuo pasaulio triukšmo atitrauktame gyvenime.

Kadangi krikštininkai smarkiai pradėjo veikti po valstiečių sukilimo ir kadangi jie, žvelgdami iš savo tariamosios grynai dvasinės krikščionybės matymo taško, neigė valstybės santvarką kaip išorį dalyką, todėl vyriausybės matė krikštininkuose maištininkus ir taikė jiems griežtas priemones; nevengė ir žudymo. Taip Baltasaras Hubmaieris iš Šveicarijos buvo sudegintas Vienoje (1528). Jonas Denkas, pašalintas iš Nuerenbergo, mirė 1527 m. Baselyje nuo maro, Liudvikas Hetceris buvo nužudytas 1527 m. Konstancijoje, Melchioras Hoffmann'as, kailininkas, veikė Livonijoje, Švedijoje, rytų Friezijoje ir mirė Strasburge kalėjime (1543).

Biauriausiai pasižymėjo krikštininkai savo veikla Muensteryje Vestfalijoje. Mūšyje prie Frankenhauseno (1525) jų vei-

kla buvo užgniaužta tik kaikuriam laikui. Nepaisant kruvinų prieš krikštininkus atkreiptų persekiojimų, jų judėjimas nė kiek nemažėjo. Nuo 1533 m. Muensteryje pradėjo veikti kepėjas Jonas Matys iš Leideno su buvusiu avengelikų kunigu Rothmannu, kaip atgailos skelbėjai. Atnaujinę senovės krikščionybės viltį visai arti esančiu Kristaus atėjimu, jie sumanė įsteigti „Cijono valstybę" su turto bendrumu ir daugpatyste (poligamija). Tos valstybės karalius siuvėjas Jonas Bokelsonas taip pat iš Leideno su savo budeliu Bernardu Knipperdollingku pasižymėjo baisiausiu žiaurumu. Pagaliau Hesijos landgrafas ir Muensterio vyskupas apgulė miestą ir 1535 užėmė jį. Bokelsonas ir Knipperdollingkas negailestingai buvo nužavinti, o jų lavonai iškabinti bažnyčios bokšte. Kai buvo nuversta „Cijono valstybė", šiaurės Vokietijoje kilo kruvini krikštininkų persekiojimai.

Muensterio įvykis buvo vidinei krikštininkų raidai reikšmingas. Jie išsisijojo. Iš persekiojimų likučiai išėjo surimtėję, pranyko iš jų tarpo revoliucinio pakrikumo dvasia. **Menno Simonsas** (1492—1559), buvęs katalikų kunigas, surinko tuos likučius Olandijoje ir vakarų Vokietijoje ir sudarė iš jų tylias, ramias parapijas. Jo sutvarkytoms parapijoms priklausantieji pasivadino savo vado vardu menonitais. Pasak jų mokslu bažnyčia yra šventųjų bendruomenė, kurios tyrumas turi būti palaikomas griežta bažnyčios drausme. Jie nepripažįsta vaikų krikšto, atmeta priesaiką, karą, vyro nuo žmonos skyrimą, valdininkavimą; gyvena pasitraukę nuošaliai nuo šio pasaulio, pasižymi dideliu darbštumu ir sąžiningumu. Šiaip jie pripažįsta reformatų bažnyčios mokslą.

2. Vidurinių amžių mistika savo šaknimis atsiekė reformacijos laikus. Šioji mistika buvo sustiprinta Platono ir naujomis renaissance'o gamtos pažiūromis. Šitos krypties atstovai nesidėjo prie jokios bažnyčios arba bendruomenės arba priklausė tik išoriai. Atmetė ir bet kokią dogmą, „dvasią" aukščiau statė už raidę. Dvasia kaip „vidinė šviesa" tai yra asmeniškai išgyventas apreiškimas yra vienatinis tikro žinojimo šaltinis (spiritualizmas). Šios krypties atstovų tarpe suminėtinas:

a) **Sebastianas Frankas** iš Donauwoertho Švabijoje, buvęs katalikų kunigas, paskui liuteronų pamokslininkas, rašytojas, spaustuvninkas, muilo dirbėjas, kaikurį laiką buvo didelis re-

formacijos šalininkas, paskum atpuolė nuo jos, reikalavo religijos laisvės ir todėl gynė krikštininkus. Reformacijos teologiją niekino ir pašiepė žodžiu ir raštu. — Jis skelbė savotišką mokslą: raidė užmuša, dvasia gaivina; raidė velnio prieglauda, antikristo kalavijas; raide parizėjai užmušė Kristų; to laiko parizėjai daro taip pat. Dievas, Dievo Žodis, Dievo Sūnus, Šventoji Dvasia ir gamta pasak jį tik įvairūs tos pačios jėgos pavadinimai; ta jėga yra visa visame.

b) **Giordano Bruno**, vienuolis domininkonas iš Nolos Italijoje. Už vienuolybės, transsubstancijacijos ir nekalto prasidėjimo pašiepimą 1580 metais turėjo bėgti į Ženevą. Išbuvęs čia kaikurį laiką, išvyko į Paryžių; čia laikė paskaitas; iš Paryžiaus persikėlė į Londoną, kur atsidavė rašymui; iš ten atvyko į Vittenbergą ir nuo 1586—88 m. mokė. Pasiblaškęs po Vokietiją, sugrįžo į Italiją ir 1600 m. Romoje buvo sudegytas kaip atskalūnas. Tai buvo gilus mąstytojas, kurs skelbė panteizmo mokslą. Giordano Bruno įdomus dar ir tuo, kad jis gynė Koperniko pagrįstą pasaulėžiūrą ir sujungė ją su renaissance'o naujaplatoniniai mistiniu pamaldumu.

Panašias pažiūras skelbė Teobaldas Tameris, Valentinas Veigelis, Jokūbas Boehmė ir kiti.

Mistiniai—spiritualistinio sąjūdžio tarpe bendruomenės steigė šios srovės:

c) **Kasparas Schvenkenfeldas** (1489—1561) buvo iš pradžių Vittenbergo reformacijos šalininkas, tačiau jo nepatenkino jo suvidujinto krikščionumo išsiilgusia dvasia. Nuo Liutero atstūmė jį ta aplinkybė, kad pastarasis savo skleidžiamąjį mokslą rėmė Biblijos objektyviškumu. Liutero Dievo Žodžio išaukštinimas Schvenkenfeldui buvo raidės garbinimas. Už išorį Dievo Žodį Rašte jis aukščiau statė vidinį Dvasios Žodį žmoguje. Per kentėjimą ir mirimą Kristaus kūnas tapo sudievintas. Paaukštinimo stovyje abi Kristaus prigimtys — dieviškumas ir žmogiškumas — visai susiliejo. Vaikų krikšto Schvenkenfeldas nepripažino, bet nereikalavo krikšto pakartojimo; jis tvirtino, kad atgimęs išnaujo žmogus gali gyventi be nuodėmės. Vakarienės svarba yra vidiniame dvasios veikime. Jo įsteigtosios parapijos Silezijoje išliko iki 18 šimtmečio.

d) **Henrikas Niklaes** (1501—80) manė, kad jame veikia dvasia ir skelbė save meilės apaštalu: tik per meilę ir meilėje

įvyksta mistinis žmogaus sudievinimas. Jis įsteigė **familistų** sektą („meilės namus") su ypatinga hierarchine santvarka su mistiniai panteistiniu pamaldumu. Jo sekta buvo paplitusi Anglijoje.

3. Reformatoriai kritikavo esamąjį bažnyčios mokslą ir stengėsi apvalyti jį nuo viso to, kas nesutiko su Šventraščiu. Tačiau tuo pačiu laiku atsirado ir tokių radikalinių religinių srovių, kurios savo kritiką praplėtė ir ant reformatorių pripažintos ir visai neliestos Trejybės dogmos.

a) Žymiausias Trejybės dogmos priešas buvo ispanas **Mykolas Servetas** (1509—1553) gimė Villanuevoje Aragonijoje, didelių gabumų žmogus; studijavo teisę; paskui pasišventė teologiniams tyrinėjimams ir priėjo išvadą, kad krikščioniškas mokslas apie Trejybę priešinasi tiek Šventam Raštui, tiek protui. Todėl krikščioniškas mokslas reikia atstatyti. Pagaliau ėjo medicinos mokslus ir tapo žinomu gydytoju. Karą su esamuoju bažnyčios mokslu pradėjo 1531 m., išleisdamas Strasburge savo raštą „de Trinitatis erroribus", o Viennėje Prancūzijoje, prisidengęs slapyvardžiu, paskelbė 1553 m. savo svarbųjį veikalą: „Christianismi restitutio". Šio rašto dėliai jis buvo katalikų inkvizicijos areštuotas, bet jam pavyko pabėgti iš kalėjimo Vienneje. Jis vyko į Italiją. Pakelėje jis sustojo Ženevoje, kur buvo suimtas ir pasmerktas mirti ant laužo. Kadangi Servetas nesutiko atšaukti savo mokslą, tai 1553 m. spalių 27 d. Ženevos tarybos sprendimas buvo įvykdytas.

Apskritai imant, visų pakraipų istorikai primeta Kalvynui šitą su Servetu nelemtąjį įvykį kaip išimtinai Kalvyno pastangų darbą. Netenka paneigti, kad Kalvynui pritariant Servetas buvo areštuotas kaip Dievo niekintojas. Tačiau tokį žiaurų sprendimą padarė Ženevos taryba, kurios narys Kalvynas nebuvo. Apskritai, mirties bausmei Kalvynas nesipriešino, bet jis veltui dėjo daug pastangų, kad mirties bausmė ant laužo būtų įvykdyta kitu švelnesniu būdu. Žiūrint į Serveto sudeginimą akimis dvidešimtojo šimtmečio, kada visur pasigirsta balsai už visišką mirties bausmės panaikinimą, Ženevoje Trejybės niekintojui uždegtas laužas atrodo šiurpus. Anų laikų dabar smerktiną nubaudimą tokio būdo mirtimi pabrėždami, naujųjų amžių istorikai nori sumažinti Kalvyno kaip pasaulinio masto reformatoriaus reikšmę. Ženevos įvykis atrodo visai kitoje

šviesoje, pažvelgus į jį anų laikų akimis. Čia tenka prisiminti, kad Kalvynas buvo savo laiko katalikų bažnyčios auklėtinis; dar vaikas būdamas jis gaudavo iš vienos parapijos įplaukas. Jis augo aplinkumoje ir dvasioje tos bažnyčios, kuri skelbė kryžiaus karus ir ragino savo sūnus stoti popiežiaus kariuomenės eilėsna prieš atskalūnus ir kuri taikė neklusniesiems savo vaikams baisią inkvizacijos rykštę. Kalvynui besigilinant į mokslus Paryžiuje, buvo nubaustas mirtimi ugnyje gydytojas Pointet'as už tai, kad jis savo pacientams — dvasininkams ir vienuoliams — sakė karčią tiesą: „jūsų biaurios ligos yra celibato (nevedimo) pasėka". Tas drąsuolis visur aiškino, kad celibatas nesutinka su Biblija ir visur piršo kunigų vedybas. Jis buvo areštuotas; kadangi atsisakė atšaukti savo mokslą, jam buvo uždegtas laužas. Kančioms padidinti ir kiekvienam atbaidyti kalbėti ką nors prieš katalikų bažnyčios įsakymus, budelis nupiovė nelaimingajam liežuvį. Dar prieš Servetui mirštant, 1553 m. gegužės 16 dieną Lyono mieste, Prancūzijoje arkivyskupui de Tournonui (Turnonui) reikalaujant, buvo sudeginti ant laužo penki jaunuoliai prancūzai, kurie Ženevoje išmokslinti grįžo į savo tėvynę skelbti grynąjį Dievo Žodį savo tautiečiams. Vežant juos į mirties vietą, jie giedojo devintąją psalmę: „aš dėkoju Viešpačiui Dievui iš visos širdies ir pasakoju visus tavo stebuklus. Aš džiaugiuos ir linksminuosi tavyje ir liaupsinu tavo vardą, Tu visų Aukščiausias... Tu išvedi mano bylą ir mano teisę; Tu sėdi savo kedėje, teisusis teisėjau". Ir laužo akivaizdoje jie neišsižadėjo Evangelijos mokslo.

Kalvyno šimtmetyje, apskritai imant, rado pritarimą tokios rūšies žudynės. Net ir anas romūsis, švelnusis Melanchthonas taip rašė Kalvynui: „Kristaus bažnyčia bus tau dėkinga tiek dabar, tiek būsimais laikais... Jūsų vyriausybė teisingai pasielgė su šituo piktžodžiautoju".

Šiais pavyzdžiais iš anų tamsiųjų laikų nenorima ką nors juodinti arba kaltinti, bet tik nušviesti to laiko dvasią, kurios ir Kalvynas buvo pagautas ir joje veikė. Kad Kalvynas nebuvo fanatikas, liudija jo institucijos ketvirtosios knygos dvyliktojo perskyrimo aštuntasis abzacas.

Kalvyno sekėjai supranta anuos tamsiuosius amžius ir, lyg norėdami atitaisyti to laiko klaidą vietoje, kur Ženevoje buvo pakurtas laužas Servetui, 1903 m. spalių 27 d. pastatė išpir-

kimo paminklą. Kada Romos inkvizicija pastatys tokį pat paminklą?

b) **Faustas Socinas** (1539—1604) iš Sienos Italijoje perėmė mokslą iš savo dėdės Lelijaus Socino; savo pažiūrų dėliai jis turėjo bėgti į Lyoną Prancūzijoje; trims metams praslinkus, jis sugrįžo į savo tėvynę. Čia ramiai veikė didžiojo kunigaikščio Madiči rūmuose. Išbuvęs čia 12 metų, išvyko į Baselį gilintis moksluose. Blandrata, antitrinitarizmo šalininkas, pasikvietė jį į Sienbenbuergeną bendram darbui (1578). Po vienerių metų iškeliavo į Lenkiją tvarkyti ir vienyti susiskaldžiusius antitrinitarus. Po ilgo sunkaus darbo pagaliau jam pavyko 1603 m. synode Rakove pašalinti iš antitrinitarų netinkamus gaivalus ir įgyvendinti savo religines pažiūras. Iš katalikų jis patyrė daug persekiojimų ir paniekos. Taip, pavyzdžiui, 1598 m. dangunžengimo šventėje Krokuvos studentai ištraukė jį iš ligos patalo ir pusnuogį tempė miesto gatvėmis. Studentai būtų prigirdę jį, jei vienas profesorius nebūtų įsikišęs ir išgelbėjęs jo. Lenkijos antitrinitarų arba socinianų centras buvo Rakove.

Sacinas mokė: vienintelis išganymo mokslo šaltinis yra Biblija; joje negali būti ko nors, kas priešintųsi protui. Dievas yra vienas vienintėlis asmuo, Jėzus yra žmogus užgimęs antgamtišku būdu, išganymui įvykdyti jis apdovanotas dieviškomis jėgomis, už tobulą paklusnystę jam tapo suteikta dieviška didenybė; todėl jis gali teisti gyvuosius ir mirusius; jam tenka dieviška garbė. Šventoji Dvasia yra tik Dievo jėga. Žmogaus Dievo paveikslas buvo tame, kad jis valdė gyvulius. Iš prigimties žmogus buvo mirtingas; būdamas be nuodėmės jis būtų galėjęs, antgamtiškai Dievui veikiant, be mirties pereiti į amžinąjį gyvenimą. Nėra paveldėjamosios nuodėmės, yra tik paveldėtas palinkimas blogiui. Atmestina pažiūra, esą Dievas iš anksto žinojęs žmonių darbus. Išganymas yra tame, kad Kristus savo mokslu ir gyvenimu parodė kelią į pasigerinimą; kas eina tuo keliu, tą Dievas apdovanoja nuodėmių atleidimu ir amžinu gyvenimu. Kristaus mirtis nebuvo išpirkimo mirtis, bet tik jo mokslo užantspaudavimas ir veda žmogų prie dieviškojo pagarbumo. Atsivertimas turi prasidėti paties žmogaus jėgomis, įvykti jis gali Dvasiai Šventai padedant. Sakramentai yra tuščios apeigos, kurios gali būti panaikintos, tačiau patariama palikti jas kaip senus, gražius papročius. Maldingojo krikščio-

nies iš mirusiųjų prisikėlimas gali įvykti Kristaus prisikėlimo dėka. Kūno iš mirusiųjų prisikėlimo nėra. Yra tik dvasiškas prisikėlimas.

Iš Lenkijos antitrinitarus ištrėmė 1658 m. Jie išsisklaidė po įvairius kraštus: iškeliavo į Vengriją, Siebenbuergeną, Vokietiją, Olandiją, Angliją, Ameriką.

§ 23. Protestantizmas ir meilės veikla.

1. Liuteras pasmerkė elgetavimą ir duoklės davime nematė ypatiško nuopelno. Tuo jis davė meilės darbui visai kitą prasmę. Meilės darbą reikšti turi, Liutero manymu, raginti iš pateisinančio tikėjimo išplaukianti dėkinga meilė Dievui ir artimui. Šitos meilės reiškimas sudaro vienetą, „naują paklusnumą", kurį rodyti privalo kiekvienas savo pašaukime ir luome. Pašaukimas yra tarnavimas ir pašventimas; kiekvienas turi dirbti bendram labui ir savo asmeniškai gerovei; taip pats darbas tampa tarnavimu Dievui ir bendra pareiga. Iš to susidarė Liuterui pagrindiniai dėsniai tinkamam pavargėlių aprūpinimui. Tuo tikslu jis daro skirtumą tarp tikrų pavargėlių ir valkatų. Kiekviena parapija privalo aprūpinti savo varguolius reikalingiausiais gyvenimui daiktais, o visus svetimus, piligrimus ir vienuolius elgetas šalinti, pasak apaštalo žodžius: „kas nedirba, tegul ir nevalgo" (2. Tes. 3,10). Liuteras siūlo, kad kiekvienas būtų raginamas dirbti. Daugelis parapijų pagavo Liutero mintis ir tinkamai sutvarkė meilės darbą. Visur buvo steigiamos kasos bendriems bažnyčios reikalams, vargšams šelpti ir mokykloms laikyti. Ir ligoniai nebuvo užmiršti; jie buvo gydomi, kad būtų tinkami darbui ir naudingi visuomenei. Tačiau šitos Liutero kilnios mintys ne visur buvo įkūnijamos lėšų ir tinkamų meilės darbui asmenų stokos dėliai.

2. Daug sėkmingiau vyko meilės darbas **reformatų bažnyčioje**, ypačiai tose parapijose, kurios susidarydavo iš pabėgėlių nuo persekiojimų ir kurios sevtimuose kraštuose, kur rasdavo palankią sau aplinkumą, buvo verčiamos rūpintis savo būviu. Šiuo atžvilgiu, ypačiai paminėtinas Jonas Laskis iš Lenkijos, kurs pragarsėjo olandų parapijos Londone sutvarkymu. Paskui iš jos paėmė pavyzdį žemutinio Pareinio parapijos.

§ 24. Protestantizmas ir menas.

1. Reformacija neieškojo tiesiogio santykio su menu. Tačiau Liuteras nebuvo priešingas menui. Jis labai mėgo muziką. Tapytojų tarpe **Albertas Duereris** (1471—1528) buvo labai palankus Liuterui, o savo keturiuose apaštaluose (Pauliaus, Petro, Morkaus ir Jono) paliko savo gimtajam miestui Nuernbergui ir ateisiančioms kartoms nemirštamą savo reformacijai palankumo paminklą. Kad pats Duereris būtų tapęs evangelikų bažnyčios nariu, žinių nėra. Antra vertus, jis ir negalėjo būti viešu Evangelijos šalininku, nes jis mirė tuo laiku, kada Nuernberge dar nebuvo evangelikų parapijos. **Lukas Kranachas** (1472 — 1553), Vittenbergo tapytojas, draugavo su Liuteru ir jo vienaminčiais; savo teptuku jis įrodė, kad menìnkas savo paveikslais gali tiekti žmonėms Evangeliją Liutero supratime. Be Liutero, jo žmonos, Melanchthono ir Saksonijos kurfuersto portretų, jis sukūrė altoriaus paveikslus ne vienai evangelikų bažnyčiai. Čia paminėtinas ir **Jonas Holbeinas,** jaunesnysis, iš Augsburgo (1497—1543), kurs darė medžio braižinius Liutero Biblijai.

2. Iš pradžių Cvinglio ir Kalvyno įsteigtoje bažnyčioje negalėjo vystytis bažnytinis menas, nes čia tiksliai taikomas antras paveikslus daryti draudžiąs įsakymas. Bet, šiaip Šveicarijos reformatoriai ypačiai Kalvynas pripažino meną kaip tokį ir nesipriešino tam, kad būtų piešiami portretai, istoriniai paveikslai, landšaftai. Vėliau trijų dešimtų metų karo laikais Olandijos reformatų bažnyčia davė religinio meno žymų ats-

tovą; tai buvo **Rembrandt'as van Rijn'as** (1606—1669), kurs savo mažo formato kūriniams — graviūroms sunaudojo Biblijos pasakojimus, ypačiai garsus jo paveikslas, vaizduojantis Emauso mokytinius.

3. Nuo to laiko, kaip parapijos giedojimas įėjo į pamaldas kaip sudėtinė jų dalis, pradėjo vystytis bažnytinio giedojimo menas. Pats Liuteras sueiliavo bent 36 giesmes. Kam nėra žinoma jo pilna karžygiškos drąsos giesmė: „stipriu mums šarvu Dievas est", kurią jis tikriausiai parašė kaip Špeiero protestacijos aidą 1529 m. Savo giesmėms dėjo pagrindan arba Biblijos ištarmes ir tam tinkamus jos skyrelius arba perdirbinėjo lotyniškas giemes arba originaliai eiliavo, kaip „štai aš iš aukštojo dangaus naujieną pranešu tuojaus". Bet ir daug kitų maldingų vyrų padėjo Liuterui eiliuoti giesmes, čia tenka paminėti Paulių Speratą, Nikaloją Deciją, Pilypą Nikolai.

Liuteras buvo susirūpinęs **choralo** išvystymu; čia daug padėjo jam Torgau'o giedojimo mokytojas Jonas Valteris. Šiaip buvo perimtos liaudies melodijos ir pritaikytos bažnytiniam giedojimui. Parapijos giedojimą lydėjo jau techniškai labai pagerintų vargonų grojimas.

4. **Reformatų bažnyčioje** tik Cvinglis kaikurį laiką nepripažino giedojimo pamaldų metu. Šiaip reformatų bažnyčioje buvo noriai giedama, ypačiai psalmės. Kalvynui pageidaujant, Klemensas Morot'as pereiliavo ir pritaikė prancūzų liaudies melodijoms didelę psalmių dalį, o Karaliaučiaus universiteto teisių profesorius Ambrosijas Lobvasseris pritaikė psalmes vokiečių melodijoms. Ir reformatų bažnyčia neatsiliko bažnytinių giesmių eiliuotojais. Žymiausių jų tarpe buvo: J. Cvikas iš Konstancijos ir Ambrosijas Blaurer'is, Cvinglio mokinys. Greitai bažnytinės giesmės tapo bendras tiek liuteronų, tiek reformatų turtas.

§ 25. Reformacijos eiga per Europos kraštus.

1. **Prancūzija.** Liuterui tik pradėjus veikti, jo raštai Prancūzijoje jau buvo skaitomi, o 1521 metais Paryžiuje jie buvo pasmerkti ir 1523 m. Liutero šalinin-

kai žudomi. **Karalius Pranciškus I** (1515—47), pats religiniai abejingas, politiniais sumetimais stengėsi užsmelkti Evangelijos mokslą. Nepaisant priespaudų, sąjūdis Evangelijos linkme didėjo; jis buvo palaikomas ir padrąsinamas iš Ženevos. Nulemianti Prancūzijos protestantizmui buvo ta aplinkybė, kad šešioliktojo šimtmečio antroje pusėje kalvynizmas išstūmė liuteranizmą. Kalvynui veikiant, greitai susiorganizavo labai atsparios parapijos, kurios jau 1559 metais susirinkusios Paryžiuje generalinio synodo priėmė Antano de-Chandieu (Šandie), Kalvyno auklėtinio, parašytą tikėjimo išpažintį (Confessio Gallicana) ir įvedė bažnyčios tvarką ir drausmę pagal Ženevos pavyzdį. Prancūzijos protestantizmo likimui ne mažesnės svarbos turėjo ta aplinkybė, kad religinis skilimas buvo supainiotas su politinėmis partijomis: katalikų vadai buvo vadinami g i z a i s, o protestantų b u r b o n a i s. Evangeliškojo mokslo šalininkai buvo pavadinti „hugenotais" (priesaikos vienaminčiais?). Po H e n r i k o II mirties (1547—59) dėl sosto kilo didelis ginčas: burbonų princai rėmėsi evangelikais, o kunigaikščiai gizai katalikais. Išsiveržė kruvinas, žiaurus p i l i e t i n i a i r e l i g i n i s k a r a s, kurs prasidėjo kraujo praliejimu miestelyje Vassy, kur evangelikai buvo užklupti daržinėje pamaldų metu. Atrodė, kad baisusis karas buvo užbaigtas taika St. **Germaine** (Žermene) 1570 m.: h u g e n o t a m s b u v o u ž t i k r i n t a s ą ž i n ė s l a i s v ė v i s u r, i š s k y r u s P a r y ž i ų, b e t b e p a m a l d ų v i e š u m o s; kaip taikos laidas buvo paliktos hugenotams 4 tvirtovės pietų Prancūzijoje. Susitaikinimui sustiprinti buvo sumanyta sutuokti princą protestantą Henriką iš Navarros su karaliaus Karolio IX (1560—74) seserimi Margarita, katalike.

Kelioms dienoms po vestuvių praslinkus, naktį iš rugp. 23 į 24 dieną 1572 m. buvo surengta baisioji **Bartlamiejaus naktis.** Varpams suskambinus, prasidėjo šiurpulinga skerdynė. Paryžiuje ir provincijose buvo išžudyta dešimtimis tūkstančių protestantų. Tada buvo nužudytas ir hugenotų vadas admirolas Coligny. Prie Henriko Navarriečio III (1574—89) protestantai buvo vėl iškovoję sąžinės ir religijos laisvę ir teisių pripažinimą.

Tačiau pritariant Ispanijos Pilypui II (1556—98), gizai sudarė 1585 metais šventąją lygą atskalūnams Prancūzijoje ir Niederlandijoje išnaikinti. Henrikas III (1589—1610) nuolatos turėjo kariauti su lyga. Išėjęs iš kovų nugalėtoju ir tapęs kataliku, jis manė, esąs įsitvirtinęs Prancūzijos soste. Išleisdamas **Nantes (Nanto) ediktą** 1598 m., jis norėjo užtikrinti savo tikriesiems tikėjimo vienamінčiams sąžinės ir pamaldų laisvę visur, kur jos iki tol buvo, ir teisių atžvilgiu sulygino hugenotus su katalikais. Tą ediktą Henrikas apmokėjo savo gyvybe: 1610 metais vienuolis Ravaillac'as (Ravelakas), sufanatizuotas jėzuitų mokinys, pervėrė jį savo tutinu.

Nuo Nantes edikto gerai suorganizuoti hugenotai sudarė savo rūšies „valstybę valstybėje". Tačiau tokia būklė nebuvo sutaikoma su vienvaldiškomis karalių pastangomis; prie to dar prisidėjo nenuilstamas jėzuitų darbas. Karalius Liudvikas XIV (1643—1715) panaikino 1685 m. Nantes ediktą. To žygio pasėka buvo tai, kad daugiau negu du šimtai tūkstančių darbščiausių krašto gyventojų turėjo palikti savo tėvynę ir ieškoti naujų gyvenimui vietų Olandijoje, Anglijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje.

2. **Anglija.** Reformacijai dirvą Anglijoje paruošė Viklifas, kurio mintys ir raštai dar tebegyvavo tarp liaudies. Apšviestiesiems gyventojų sluoksniams reformacijai permetė tiltus humanizmas. Liutero raštai, jiems tik išvydus pasaulį, buvo plačiai skaitomi. Kadangi Anglijos bažnyčia labai priklausė nuo karaliaus, tai karalius **Henrikas III** (1509 — 1547), išauklėtas griežtos scholastikos dvasioje, stojo ginti katalicizmą. Prieš Liutero raštą: „apie bažnyčios Babilonijos nelaisvę“ jis parašė: „septynių sakramentų apgynimą“; už tokį jo žodį popiežius pagerbė jį titulu „defensor fidei“ (tikėjimo apgynėjas). Tačiau kai popiežius Klemensas VII (1523—34) nesutiko atskirti jo nuo Aragonijos Kotrinos ir uždraudė skyrimą vykdyti Anglijoje, o karalius būtinai norėjo vesti savo rūmų damą Oną Boleyn, tai jis atskyrė bažnyčią nuo Romos ir 1534 m. paskelbė ją visai priklausomą nuo karaliaus. Kaip viršiausi bažnyčios galva uždraudė įvesti tikėjimo dalykuose ir mažiausias naujenybes. Kas išdrįsdavo viešai pripažinti popiežių, to laukė kartuvės, o kas neigdavo transubstanciją, tokį ištremdavo. — Reformacija buvo įvykdyta prie karaliaus Eduardo VI (1547—1553). Tą darbą atliko Canterbury arkivyskupas Tomas Cranmeris. Prie jo buvo įgyvendinta nauja liturgija pagal „Common Prayer Book“ 1549 m. Tas pats Cranmeris su Londono vyskupu Ridley parašė išpažintį — 42 nuostatus (artikulus) — iš 1553 m. Bet tai buvo neilgam. Eduardas mirė. Jo įpėdinė **Marija Kruvinoji,** (1553—58), Kotrinos duktė, stojo žiauriai persekioti protestantizmą. Onos Boleyn duktė **Elžbieta** (1558—1603) įkūrė anglikonų (episkopalinė) valstybinę bažnyčią, padėjus pagrindan 39 nuostatus (artikulus) (ištaisyti 42 art.). Šioji nuo Ro-

mos nepriklausoma anglikonų bažnyčia iš pradžių savo išvaizda buvo beveik katalikiška, bet mokslą ir pamaldų tvarką buvo parėmusi iš Liutero ir pagaliau toje bažnyčioje įsivyravo Kalvyno mokslas; nepaisant to, joje liko daug ir katalikiškumo apeigose ir episkopaliniame sutvarkyme. Ši raida svarbiausiuose dalykuose buvo užbaigta 1563 m. — Griežti Kalvyno šalininkai, kurie prie Marijos buvo pabėgę ir po jos mirties sugrįžę, buvo nepatenkinti anglikonų bažnyčia su episkopaline hierarchija. Šitie nepatenkinti, pavadinti „puritonais", reikalavo presbiterinio sutvarkymo, griežtos. drausmės, pamaldų be apeigų ir be paveikslų. — Protestantizmui atstatyti Elžbieta išleido **uniformiteto aktą** 1559 m.; visiems nesutinkantiems pripažinti tą aktą, pavadintiems „nonkonformistais" arba „disenteriais" buvo grūmojama bausme. Todėl iš tokių nepatenkintų susidarė „indenpendentų" parapijos, kurios buvo savistovios ir nė nuo ko nepriklausė.

3. **Škotija.** Tuo pačiu laiku, kaip Anglijoje vyko reformacija, ir Škotijoje buvo platinamas iš pradžių Liutero, o paskui Kalvyno mokslas. Kalvinizmą įgyvendino Škotijoje **Jonas Knoksas** (1505—1572), Kalvyno mokinys. Bet Škotijos valdovai persekiojo naująjį mokslą. Tik karalienės **Marijos Stiuart** (1561—1567) nepilnametiškumo laikais, veikiant Knoksui, 1560 metais buvo reformuota valstybės bažnyčia. Buvo atsisakyta nuo nepriklausomybės popiežiui, priimta griežtai Kalvyno dvasioje parašyta „confessio Scotica"; mišia uždrausta mirties bausme.

Karaliai **Jokūbas I** (1603—25), Marijos Stiuart sūnus, ir ypačiai **Karolis I** (1625—49) stengėsi anglikonų bažnyčią su aiškiu pakrypimu į katolicizmą palaiky-

ti kaip teisėtą valstybinę bažnyčią tiek Anglijoje, tiek Škotijoje; disenteriai arba nonkonformistai buvo ujami ir varžomi. Pastaroji aplinkybė ir Karolio I monarchiški užsimojimai iššaukė revoliuciją. Ir Anglijoje kaip ir Škotijoje norėjo reformatų valstybinės bažnyčios. Prie jau esamų partijų prisidėjo dar nauja „independentų“ arba „kongregationalistų“ partija, kuri atmetė ir bet kokį bažnyčios valstybiškumą ir reikalavo kiekvienai parapijai religijos laisvės ir savivaldybės. Aršiausias šios krypties atstovas buvo Oliveris Cromvellis (Kromvelis). Katalikų partija suadrė po visą kraštą išsišakojusį sąmokslą prieš avengelikus ir surengė 1641 metais taip vadinamą **Airijos kraujo žudynę,** kada šimtai tūkstančių neteko gyvybės žiauriausiu būdu. Buvo įtartas Karolis I dalyvavęs ar net rengęs tokį šiurpulingą įvykį. Už tai jis buvo nužavintas. Po jo mirties Cromvellis tapo 1649 metais Anglijos respublikos protektorium. Tuo laiku jis vienas buvo protestantiškai nusiteikęs didelės valstybės regentas; pastaroji aplinkybė buvo tuo svarbesnė, kad tuo laiku Vokietijos protestantizmas buvo gerokai nusilpęs ir pairęs nuo trijų dešimtų metų karo pasėkų, o Prancūzijos hugenotų bažnyčia dėl karų ir suiručių slinko į pražūtį. Cromvelliui valdant, Anglijoje buvo paskelbta **religijos laisvė,** nors ir su kaikuriais suvaržymais: iš laisvės buvo išskirti griežti disenteriai ir katalikai kaip svetimos valstybės (popiežiaus) valdiniai.

Po Cromvellio mirties į Anglijos sostą vėl grįžo Stiuartų dinastija (1660). Anglikonų bažnyčia buvo atstatyta, disenteriai buvo vėl persekiojami, buvo sumanytas net Anglijos sukatalikinimas. Stiuartų dinastija

antrą kartą buvo nuversta, o Anglijos sostas perduotas protestantui Vilgelmui III iš Oranijos (1688). Naujas karalius išleido **tolerancijos aktą** 1689 m.: šalia anglikonų valstybinės bažnyčios religijos laisvė buvo suteikta disenteriams, katalikai ir kraštutiniai disenteriai buvo išskirti iš tos laisvės.

4. **Niederlandija (Olandija).** Niederlandiją, įvairių teritorijų sąbūrį, valdė Habsburgų dinastija. Čia Liutero mokslas rado didelio palankumo. Čia pirmieji kankiniai paguldė savo galvas už grynąjį Dievo Žodį. Krikštininkai laikinai buvo sulaikę reformacijos sąjūdį. Apie šešioliktojo šimtmečio pusę Prancūzijos kalvinizmas pašalino liuteranizmą. Ciesorius Karolis V (1519—1556) norėjo savo paveldimas žemes politiniai ir bažnytiniai sujungti. Pasirodžius pakrikėliams ir krikštininkams, šimtai jų buvo kišami į kalėjimus arba mirė ant laužo. Jis stengėsi įgyvendinti Vormso ediktą. Prie Pilypo II (1556—1598) išsiveržė politinės ir religinės išsivadavimo olandų kovos. Ribų nežinančiu žiaurumu Pilypas stengėsi užsmelkti sukilimą. Jo vietininkas hercogas Alba išžudė virš 18000 žmonių. Sukilėlių priešakin atsistojo 1572 m. Vilgelmas iš Oranijos. Po žymių pasisekimų sausumoje ir jūroje, Vilgelmui pavyko taip vadinamoje **Gento pacifikacijoje** 1576 m. sutelkti visas provincijas, katalikus ir protestantus, bendram priešinimuisi ir savitarpei tolerancijai. Tiesa, Ispanijos vietininkui Aleksandrui Farnesei pasisekė prikalbėti katalikiškąsias provincijas atskilti nuo sąjungos; bet tuo glaudžiau susispietė septynios protestantiškos provincijos politinei ir religinei laisvei ginti. Kai Vilgelmas buvo išdavikiškai katalikų nužudytas 1584 m,. jo vieton stojo jo sūnus **Moritcas**.

Po ilgų, kruvinų kovų Moritcas pagaliau išvadavo šiaurės provincijas iš Ispanijos jungo. Ispanija buvo priversta 1609 m. sudaryti paliaubas 12 metų. Vėl išsiveržus karui, Vestfalijos taikoje 1648 m. buvo pripažinta Niederlandijos nepriklausomybė. Kalvinizmas tapo valstybės religija.

5. **Danija.** Prasidedant reformacijai Danijoje valdė karalius **Kristijonas II** (1513—23), Karolio V švogeris. Norėdamas pats labiau įsigalėti, jis pradėjo varžyti vyskupų galią ir nusavino jų turtus. Tuo tarpu jis palaikė evangeliškąjį tikėjimą, kokį Vittenberge skelbė. Tačiau negalėjo išsilaikyti prieš susiburusią dvasininkiją ir bajoriją. Jis pabėgo 1523 m. išsižadėdamas ir sosto. Sostą užėmė jo dėdė **Friedrichas I** (1523—33). Jam valdant, plito, tiesa, naujasis tikėjimas, bet ir senasis toliau gyvavo. **Reichstagas Odensėje** 1527 pripažino liuteronams laisvę ir pakentimą iki artimiausio synodo. Tik prie **Kristijono III** (1533—59) 1536 m. reformacija buvo įgyvendinta; Liutero skelbiamas mokslas tapo krašto religija. Bent keleris metus gyvendamas Danijoje, Bugenhagenas sutvarkė evangeliškąją bažnyčią, kuriai paliko 7 vyskupus.

6. **Norvėgija.** Čia jau nuo 1528 m. plito Vittenbergo naujiena. Pašalintas nuo sosto Danijos karalius **Kristijonas II,** kurs bėgo į Norvegiją, norėdamas įsitvirtinti šioje valstybės dalyje, buvo čia suimtas. **Friedrichas I** čia buvo pripažintas ir įsigalėjo. Prie jo sūnaus **Kristijono III** liuteranizmas tapo bendra viso krašto religija 1537 m. Drontheimo arkivyskupas Olausas Engelbrechtsenas, paėmęs bažnyčios turtus, pabėgo į Niederlandiją.

7. **Islandija. Kristijonui III** valdant, čia 1551 m. buvo įgyvendinta Vittenbergo reformacija. Bet pirm reikėjo numalšinti sukilusius vyskupus.

8. **Švedija.** Nuo Kalmaro unijos 1397 m. Švedija buvo sujungta su Danija ir Norvegija. Tačiau kaikurį laiką ji buvo atgavusi savistovybę; visai nepriklausoma ji tapo, kai žiaurusis Danijos karalius **Kristijonas II Stokholmo skerdynėje** (1520 m.) išžudė šimtais kilniųjų švedų, kurie buvo sukilę prieš jo valdžią. Įnirtusios tautos priešakyje stojo **Gustavas Vaza** iš pradžių kaip pavaduotojas, o paskui kaip karalius ir iškovojo savo tautai laisvę nuo danų karaliaus Kristijono jungo. Du broliai Olafas ir Lorencas Petersonai (Petri), Liutero mokiniai, padėjo plėsti Vittenberge skelbiamąjį mokslą ir nugalėjo vyskupų priešinimąsi. Reichstage Vesteraese 1527 m. Gustavas Vaza privertė atstovus nusavinti bažnyčios turtą karaliaus naudai ir leisti laisvai skelbti Evangeliją. Atsargiai ir sumaniai šalinant katalikiškuosius papročius, buvo išvengta susiskaldymų ir grynos Evangelijos mokslas įsišaknijo tarp visų gyventojų sluoksnių. Ir Švedijoje kaip ir Anglijoje liko episkopalinis sutvarkymas; tačiau didžiausia vyskupų turto dalis buvo nusavinta. Išorės pamaldų apeigos primena katalikiškas pamaldas. Vėlesni bandymai grąžinti katalikų bažnyčią krašte nepavyko gyventojų prie naujojo tikėjimo prisirišimo dėliai. Atpuolimas į popiežystę buvo baudžiamas ištrėmimu iš krašto. Karalius **Jonas III** (1568—92), tikėdamasis užimti Lenkijos sostą, vedė derybas su popiežium, pats priėmė katolicizmą ir bandė atsargiai sukatalikinti liuteranizmą. Jo sūnus Zigmantas (1592 — 1604), Lenkijos karalius, buvo jau katalikas, ir didelis

jėzuitų draugas. Tačiau synode **Upsaloje 1593 m.** buvo priverstas pažadėti neliesti liuteranizmo, o kadangi pažado netesėjo, neteko Švedijos sosto. Prie **Karolio IX** (1604—1611), liuteranizmas labai sustiprėjo. O **Gustavas II Adolfas** (1611—32) įsikišo į trijų dešimtų metų karą ir tapo Vokietijos protestantizmo išgelbėtoju. Didelį susidomėjimą sukėlė Švedijos karalienės **Kristinos,** Gustavo Adolfo dukters atsivertimas į katalicizmą. Bet kadangi ji gera valia atsisakė (1564) nuo sosto, tai liuteranizmas liko neliestas; o katalikų bažnyčia neturėjo iš to jokios naudos.

9. **Pabaltija: Kuronija, Livonija, Estija.** Anksčiausiai Liutero reformacija pradėjo plėstis Rygoje. Pirmąją Evangelijos sėklą pasėjo čia **Andriejas Knopkenas** (1467—1539). Jau 1521 m. jis atvyko į Rygą iš Vokietijos. Petro bažnyčioje savo pamoksluose be pasigailėjimo jis puolė popiežių ir kunigiją. Tarp gyventojų jis rado pritarimą. Tuo pačiu laiku atvyko iš Rostoko į Rygą **Silvestras Tegetmeieris,** kurs taip griežtai kovojo prieš paveikslus, kad suerzinta minia išmetė paveikslus iš bažnyčios ir sunaikino juos. Iš Rygos reformacija plėtėsi tarp kaimų gyventojų ir miestuose. Tuo laiku Rygos miesto raštvedys **Jonas Lohmuelleris** parašė laišką Liuterui ir prašė jį nurodymų ir pagalbos reformacijos reikalu. 1523 m. Liuteras atsiuntė raštą „išrinktiesiems, mieliems Dievo draugams, visiems krikščionims Rygoje, Revelyje, ir Dorpate Livonijoje". Livonijos vokiečių ordino meisteris **Valteris Plettenbergas,** kurs nuo 1521 nuo Prūsijos vokiečių ordino nebepriklausė, buvo palankus reformacijai. Nepaisant nuolatinių nesutarimų tarp arkivyskupo ir gyventojų, Ryga atstovėjo savo evangeliškąjį tikėjimą.

Rygos pavyzdį pasekė visi Pabaltijo kraštai ir 1538 m. prisidėjo prie Šmalkaldeno Sąjungos. Rusų spaudimas privertė paskutinį ordino magistrą **Gottardą Kettlerį** atsižadėti Livonijos lenkų karaliaus Zigmanto II Augusto (1548—72) naudai. Tačiau evangeliškojo tikėjimo laisvė buvo užtikrinta taip vadinamu „Privilegium Sigismundi". — Liuteronų bažnyčia Pabaltijos kraštuose turėjo išgyventi sunkių mėginimų. Lenkijos valdžios priedangoje buvo iškilusios 1584 m. Rygoje ir Dorpate jėzuitų Kolegijos. Jėzuitui Possevinui vadovaujant, prasidėjo katolicizmo platinimas. Jų darbas buvo nutrauktas, kai 1629 m. Livonija atiteko Švedijos valdžiai.

11. Lenkija. Dirvą reformacijai Lenkijoje paruošė bėgliai čekų broliai. Tuojau po pasirodymo Liutero raštai buvo skaitomi, ypačiai Lenkijai priklausančioje Prūsijoje. Jau 1525 m. Dancigas išvaikė katalikiškąją tarybą. **Zigmantas I** (1506—48) pats vyko ten ir grąžino senąją tvarką, nužudęs bent kelis gyventojus. Nepaisant griežtų draudimų, lenkų bajorų vaikai vyko į Vokietiją mokslų eiti. Susipažinę su Liutero mokslu ir sugrįžę, jie skelbė jį savo tėvynėje. Šalia naujojo tikėjimo iš Vittenbergo plito ir Šveicarijos reformacija. **Zigmantas II Augustas** (1548—72) buvo tiek palankus reformacijai, kad gilinosi į Kalvyno institutio religionis christianae; be to, susirašinėjo su Melanchthonu. Susirinkusių krašto luomų atstovų nutarimams Petrakove 1555 m. reikalavo iš popiežiaus leisti sušaukti tautinį koncilį kunigams vesti, vartoti komuniją abiem pavidalais ir mišias laikyti liaudies kalba. Žinoma, popiežius tam nepritarė, bet atsiuntė savo legatą **Lippomaną**, o paskui jo vietoje **Commendonį** kovai su herezija. Didelės pagalbos teikė jiems fanatikas kardino-

las **Stanislovas Hozijus.** Lenkijos bajorija kreipėsi prie savo tautiečio **Jono Laskio,** (1499—1560), kurs dėl savo evangeliškųjų įsitikinimų turėjo bėgti iš tėvynės. Jis rado prieglaudą rytų Friezijoje ir čia veikė reformacijos dvasioje, ir keleris metus kunigavo Emdene. 1550 m. Cranmeris persikvietė jį į Angliją. Kada po karaliaus Eduardo VI susidarė protestantams nepalankios aplinkybės, su savo bėglių parapijos dalimi jis ieškojo prieglaudos Danijoje; tačiau jos nerado todėl, kad Laskis nesutiko priimti liuteranizmą. Jis veikė paskui bėglių parapijoje Frankfurte prie Maino. Sugrįžęs į tėvynę jis dėjo didžiausių pastangų sujungti liuteronus su reformatais. Bet jo paties tautiečiai pradėjo jį įtarinėti, jis neteko įtakos ir todėl jo darbas nuėjo niekais. Jis mirė 1560 m. **Generaliniame Synode Sendomire 1570** buvo įvykdyta unija tarp liuteronų, reformatų ir čekų brolių. Ji pavadinta „Consensus Sendomiriensis". Mokslas apie Vakarienę susitarime buvo taip apibūdintas, kad kiekviena konfesija rado savo pažiūras. Liuteronai reiškė didelį nepatenkinimą; pagaliau nusileido prašomi. Bet, progai pasitaikius rodė savo nepatenkinimą. Po Zigmanto Augusto mirties 1572 m. prasidėjo tarpuvaldis (interegnumas). Šitą laiką išnaudojo protestantų bajorija, pravesdama bendrą religijos taiką taip vadinamą **„pax dissidentium"**: disidentai su katalikais buvo sulyginti teisių atžvilgiu amžiniems laikams. Naujai išrinktasis karalius **Henrikas** Anjou (Anžu) (1573—74) nesutiko prisiekti tos taikos; bet valstybės maršalas tardamas: „si non iurabis, non regnabis" (jei neprisieksi, nevaldysi), privertė jį padaryti tai. Kitais metais buvo išrinktas **Steponas Batoras** (1576—86), kurs tą taiką prisiekė ir laikė. Visi kiti valdovai nebeatsižvelgė į tą taiką; užtikrintos

joje lygybės teisės buvo įžeidinėjamos. Protestantai buvo engiami ir persekiojami. Būklė šiek tiek pagerėjo, priskyrus Lenkiją prie Rusijos (1772 m.).

10. **Lietuva.** 1. Tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje nesusipratimai ir ginčai tarp dvasininkijos ir visų luomų parapijiečių sudarė palankias apystovas reformacijai plėstis. Tiems begaliniams kivirčiams kilti suminėtinos dvi svarbios priežastys: dešimtosios dalies mokėjimas dvasininkijai ir pastarosios priklausomybė išimtinai nuo popiežiaus teismo, t. y. dvasininkas negalėjo būti teisiamas pagal krašto įstatymus. Dešimtinės mokėjimas buvo kiekvieno parapijiečio neišvengiama pareiga. Tik bajorija, bekovodama per amžius, buvo įgijusi išimtinę teisę mokėti laisvą dešimtinę (decima libera) t. y. ji galėjo tą mokesnį atiduoti ne savo parapijos klebonui, o kokiam kitam pagal savo nuožiūrą. Į tokią bajorijos privilegiją kunigija žiūrėjo kaip į neleistiną ir nepakenčiamą dalyką ir visa darė, kad ji būtų panaikinta. Visi ginčai dėl dešimtinės ir visi skundai dėl kunigų prasižengimų turėjo būti aiškinami ir sprendžiami tik išimtinai popiežiaus teisme Romoje arba ten, kur jis nors laikinai būdavo. Nesunku įsivaizduoti su kokiomis beveik nenugalimomis sunkenybėmis buvo sujungtas teisybės ieškojimas, ypač anais laikais esant neištobulintoms susisiekimo priemonėms; susidaro labai nepavydėtina būklė kataliko, turinčio ginčą su klebonu. Pati teismo įstaiga labai toli ir, be to, kartais dar ir nežinia buvo, pas kurį teisėją ieškoti tiesos, nes būdavo kartais ir po du popiežius.

2. Tokioms apystovoms esant, kaimyninėje Čekijoje Prahos mieste **Jonas Husas** (1369?—1415 m.) viešai

skelbė naują mokslą, ragindamas bažnyčią grįžti prie pirminės krikščionybės santvarkos, o dvasininkiją prie apaštalų neturto. Šv. Petras niekuomet nebuvęs bažnyčios galva ir todėl jo įpėdiniai nėsą tokiais. Huso skelbiamojo mokslo balsas rado platų atgarsį Lenkijoje ir sukėlė rimtą sąjūdį. Šio sąjūdžio banga pasiekė ir Lietuvą. Suprasdamas didelę Huso skelbiamojo mokslo reikšmę, Vytautas Didysis įsteigė Prahoje bendrabutį dvasininkams auklėti. Bendrabučio vedėju ir globėju buvo pakviestas Husas. Vėliau Hieronimas pragietis važinėjo po Lietuvą. Kad Huso mokslas ir Lietuvoje rado palankias apystovas ir kad jis buvo išsiplatinęs, tuo negalima abejoti. Juk Huso auklėtiniai iš konvikto sugrįžę į tėvynę negi sėdėjo sudėję rankas. Ko Husas buvo išmokęs juos, to jie mokė ir savo parapijiečius. Koks gi kitas Hieronimo kelionės po Lietuvą tikslas galėjo būti, jei ne Huso idėjų skleidimas ir Prahoje mokslus išėjusių kunigų veiklos patikrinimas?

3. Šešioliktojo šimtmečio pradžioje pasigirdus Vokietijoje ir Šveicarijoje pirmiesiems balsams bažnyčios taisymo linkme, tuojau reformacijos idėjos pradėjo įvairiais keliais, netiesiogiai ir tiesiogiai veržtis ir į Lietuvą. Kaimyninių kraštų pavyzdys ragino ir Lietuvą greičiau vykdyti bažnyčios reformą ir šiuo atžvilgiu neatsilikti nuo artimųjų kraštų. Vokiečių ordinas rytų Prusijoje su savo didžiuoju magistru Albertu I 1525 m. priėmė Liutero mokslą. Jo pėdomis pasekė Livonijos abu kardininkų ordino magistrai Henrikas ir Vilgelmas Fuestenbergai. Kaimyninėje Kuronijoje regimai jau buvo įsigalėjusi reformacija, kad Liuteras jau 1523 metais pasiuntė Rygos krikščionims psalmės 127 paaiškinimą. Pirkliai iš Lietuvos keliaudavo į šiaurės Vokietijos miestus, beieškodami sau tinkamų prekių. Ten

jie susipažindavo su Liutero mokslu, o sugrįžę į Lietuvą netylėdavo. Lietuvos bajorų vaikai mėgo eiti aukštuosius mokslus Vokietijos aukštose mokyklose, ypačiai gi Karaliaučiuje, rytų Prūsijos sostinėje, kur Albertas I buvo įsteigęs aukštąją mokyklą. Jos pirmuoju rektorium buvo lietuvis R a p a g e l i o n i s. Tarp daugybės Karaliaučiuje studijavusių lietuvių ypač suminėtini žemaitis T o r t i l a v i č i u s (Tortilis), kurs jau apie 1525 metus skelbė Evangeliją Žemaitijoje. Todėl buvo priverstas bėgti iš tėvynės; iš pradžių jis gyveno Tilžėje, o paskui kunigavo Insrutėje. G a u s t i n i s J u r g i s Alberto lėšomis ėjo mokslus Vittenberge, o paskui profesoravo Karaliaučiuje. Jam profesoraujant studijavo M a r t y n a s M a ž v y d i s, kurs, paskui kunigaudamas Ragainėje, parašė katekizmą su giesmių priedu. Tai pirma spausdinta lietuviška knyga. Gaustinio laikais Karaliaučiuje mokėsi J o n a s M e l a n o p s arba atlietuvinus — Juodakys. Tarp visų Karaliaučiuje studijavusių lietuvių žynomiausi ir įžymiausi buvo **Abraomas Kulva** (Kulvietis) ir **Jurgis Zablackas** (Užubalis — atlietuvinus). Abraomas Kulva gimė Kulvos dvare netoli Žeimių miestelio. Su savo pagelbininku Zablacku jis atvyko iš Karaliaučiaus į Vilnių ir apie 1540 metus įsteigė ten mokyklą, kuri turėjo tarp bajorų didelį pasisekimą. Per trumpą laiką mokykloje jau mokėsi daugiau negu 60 vaikų. Kulva galėjo ramiai veikti ir reformacijos naujienas plėsti, kol karalienės Bonos (Barboros) globa buvo užtikrinta jam. Išvykus jai iš Vilniaus 1542 m., katalikų bažnyčios vadovybė pasirūpino išgauti iš karaliaus įsakymą, atkreiptą prieš Kulvą ir jo mokyklą. Kulva su Zablacku pabėgo iš Vilniaus atgal į Karaliaučių. Įsitikinęs, kad Vilniuje ir šiaip Lietuvoje plati dirva Evangelijos sėklai sėti, Kul-

va nebegalėjo nurimti. Kaip įmanydamas iš Karaliaučiaus jis palaikė ir stiprino bažnyčios atnaujinimą savo tėvynėje. Pagaliau ilgiau nebeištvėrė Karaliaučiuje. Apsirūpinęs iš hercogo Alberto I lydimais raštais ir laišku kunigaikščiui Mykolui Radvilai, 1545 m. Kulva su Zablacku vėl atvyko į Vilnių. Lietuvos didžiūnų globojamas, jis veikė Vilniuje per kelis mėnesius. Bet visai netikėtai gegužės mėnesyje apsirgo staigia liga, o birželio 6 dieną 1545 m. mirė savo tėvų namuose Kulvos dvare. Spėjama, kad jis buvo nunuodytas.

4. Evangeliškoms pažiūroms plėstis Lietuvoje padėjo dar ir ta aplinkybė, kad nuo 1544 m. apsigyveno Lietuvos sostinėje Vilniuje jaunas karalaitis Zigmantas Augustas, kurs buvo išauklėtas ne palankioje katalikų bažnyčiai dvasioje ir todėl nekreipė dėmesio į plečiamas religines naujenybes. Vilniaus dvasininkai su vyskupu priešakyje susirūpino greitai plintančiu iš vakarų Europos perkeltu reformacijos sąjūdžiu ir todėl dėjo didelių pastangų, kad būtų užkirstas jam kelias. Tuo tikslu išgavo 1542 m. iš karaliaus Zigmanto I (1506—1548) dekretą, kurs įgalino Vilniaus ir šiaip Lietuvos vyskupus sekti atskilėlius, bausti juos pagal bažnyčios kanonus ir taip grąžinti juos į katalikų bažnyčią. Be to, tas pats Zigmantas išplėtė Lenkijai 1541 m. išleisto įstatymo veikimą ir Lietuvoje. Šis įstatymas skelbė, kad kiekvienas eretikas netenka visų bajoro teisių ir draudė laikyti naminius mokytojus iš Vokietijos ir mokslinti vaikus Vokietijos aukštose mokyklose. Tačiau sulaikyti išsiliejusios reformacijos bangos nebepajėgė jokie įstatymo varžtai; juos naikino karalaitis Zigmantas Au-

gustas, iš kurio bibliotekos buvo platinami Vokietijos ir Šveicarijos reformatorių raštai. O jo rūmų pamokslininkai Jonas Kozminčikas ir Laurynas Diskordija viešai skelbė ir platino tarp liaudies reformacijos mokslą. Savo svaria įtaka karalaitis šalina katalikų dvasininkijos pastangas, atkreiptas prieš reformacijos plėtimąsi.

5. Karalius Zigmantas I laikė savo gyvenimo uždaviniu išnaikinti hereziją, plintančią jo valstybės ribose. Tačiau mirtis neleido įvykdyti iki galo sumanyto nelemtojo darbo. Užėmus Zigmantui Augustui sostą, plačiai prasivėrė durys reformacijai Lietuvoje. Nors pats valdovas viešai neperėjo reformacijos pusėn, tačiau per pirštus žiūrėjo, jei jo numylėtiniai savo pamokslininkų pagalba skelbė „tyrąjį" Dievo Žodį. Tokių jaunojo karaliaus numylėtinių skaičiui priklausė pirmoje eilėje Lietuvos didysis kunigaikštis **Mykolajus Radvila Juodasis** (1515 — 1565), karalienės Bonos (Barboros) brolėnas, Vilniaus vaivada. Jaunystėje eidamas mokslus užsienyje, susipažino su Cvinglio ir Kalvyno mokslu. Sugrįžus jam iš užsienio, karalius apdovanojo jį aukščiausiomis paraigybomis ir išsiuntė atstovauti Lietuvai įvairiuose kraštuose. Tokių misijų metu Radvila turėjo ištenkamai laiko ir progos pagilinti savo žinias skleidžiamojo vakarų Europoje protestantizmo mokslo srityje. Iš užsienio jis sugrįžo jau kaip visai savo tikėjime subrendęs evangelikas ir įtikino ir savo šeimą ir visus savo rūmų tarnautojus tapti Evangelijos išpažintojais. Tai buvo apie 1550 m. Radvilos pavyzdį pasekė Lietuvos bajorų dauguma. Jie tai darė gal ne tiek iš įsitikinimo, kiek norėdami prisimeilinti prie Radvilos ir, pastarajam tarpininkaujant, įgyti palankumą pas karalių. Radvila nepasitenkino vien savo šeimos ir

savo rūmų suevangelinimu; reformacijos mokslą jis skleidė ir savo skaitlinguose dvaruose. Su pamaldų tvarka ir parapijų gyvenimu susipažinti Radvila pasiuntė į Šveicariją Vilniaus parapijos kunigą Čechavičių.

6. Reformacijos banga apėmė Lietuvą tokiu greitumu, kad anų laikų katalikų rašytojų žiniomis apie 1576 m. visoje Lietuvoje tik tūkstantinė visų gyventojų dalis buvo belikusi katalikiška, o Žemaitijoje bebuvę tik šeši katalikų kunigai. Prie nepaprastai greito reformacijos plitimo labai daug prisidėjo ta aplinkybė, kad karalius Zigmantas Augustas (1548—72) 1552 m. gyveno Vilniuje. Vieną kartą Radvila pakvietė karalių dalyvauti evangeliškose pamaldose bažnyčioje, kurią jis buvo įtaisęs savo rūmų patalpose ties šv. Jono bažnyčia. Karalius raitas vyko į bažnyčią, bet jam užstojo kelią Vilniaus sufraganas domininkonas Ciprijonas; pagriebęs tureklas, jis sulaikė arklį ir tarė karaliui: „ne tas kelias, kuriuo paprastai vykdavo tavo pirmtakai į pamaldas“; taręs tuos žodžius, Ciprijonas nurodė į Jono bažnyčią. Karalius nuvyko ten.

Tokiuo žaibo greitumu reformacijai Lietuvoje išsišakojus ir evangeliškoms parapijoms prisisteigus, reikėjo tvarkyti jų vidinį gyvenimą ir pamaldas. Tuo tikslu buvo sušauktas 1557 metais **pirmas evangelikų Synodas Vilniuje.** Apie to Synodo nutarimus žinių nėra.

7. Po Mykalojaus Radvilos Juodojo mirties 1565 m. gegužės 28 d. Lietuvos evangelikų vadovybės priešakin stojo jo brolėnas **Mykalojus Radvila Rudasis** (1512 — 1584), karalienės Bonos (Barboros) brolis, Lietuvos hetmanas, Biržų ir Dubinkų kunigaikštis. Jis tęsė savo brolėno pradėtąjį darbą: steigė parapijas ir gausiai jas aprūpino pinigais ir žeme. Radvilai Rudajam mirus,

Lietuvos evangelikų globėju tapo jo sūnus **Krisius** (1547—1600). Tačiau pastarasis nebebuvo toks įtakingas ir žymus kaip jo tėvas.

8. Taip lengvai reformacijai įsigalėjus ir tartum giliai šaknis įleidus, evangelikams pradėjo grėsti pavojai viduje ir iš oro. Didelis smūgis buvo suduotas evangelikams tuo, kad Radvilos Juodojo keturi sūnūs: Mykalojus Krisius Našlaitėlis, Jurgis, Albertas ir Stanislovas grįžo į katalikybę, o Jurgis tapo net kardinolu. Į evangelikų parapijas apie 1558 m. pradėjo sprausstis įvairios sėktos, ypač a r y j a n i z m a s (arba antitrinitarizmas arba unitarizmas). Ta sėkta veržėsi tiek iš Lenkijos tiek iš Karaliaučiaus. Parapijų dalis perėjo aryjanizmo pusėn; kitose parapijose įvyko apgailėtinas skylimas, kurs sukėlė nesantaiką, rietenas ir nepasitikėjimą. Parapijos neberado bendros kalbos ir nebegalėjo susitarti sudaryti bendras eiles kovai prieš katalikų dvasininkiją. Nors pastarosios skaičius buvo labai sumažėjęs dėl nuolatinių atpuolimų, vis dėlto ji labai susirūpino savo bažnyčios likimu Lietuvoje. Vilniaus vyskupas V a l e r i j o n a s P r o t a š e v i č i u s šaukėsi pagalbos prie Lenkijos kardinolo H o z i j a u s, žinomojo katalikybės šulo. Jis patarė pasikviesti kovai su herezija **jėzuitų ordiną**. Dėl neišaiškinamų priežasčių evangelikų galingų ir įtakingų vadų visai nekliudomi **jėzuitai 1569 metais atsikraustė į Vilnių** ir pradėjo savo atkatalikinimo darbą. Jau 1570 jie pristeigė Vilniuje mokyklų, kurių vedėju buvo paskirtas vienas gabiausių ordino narių S t a n i s l o v a s V a r š a v i c k i s. Įvairiais būdais jėzuitai stengėsi įvilioti į savo mokyklas ne tiek katalikiškąjį, kiek ypač nekatalikiškąjį jaunimą. Bet ne vien per mokyklas varė atvertimo darbą, bet visur, kur tik galėjo pasitaikyti ge-

ra tam proga: sakykloje, gatvėje, prekyvietėje; ruošė disputacijas su evangelikų dvasininkais; jei evangelikai nesutikdavo viešai ginčytis religiniais klausimais, tai jėzuitai paskirdavo savo priešininku vieną arba kelis savo ordino brolius. Nesunku įsivaizduoti, kaip tokiuo būdu evangelikai būdavo pašiepiami ir išniekinami. Be to, spraudėsi jėzuitai į evangeliškas šeimas ir stengėsi atversti jas.

9. Pagaliau evangelikai suprato, koks baisus pavojus gresia jiems iš jėzuitų pusės. Pradėjo ruoštis kovai su jais. Po nepavykusių bandymų susijungti pagaliau šiaip taip susitarė synode **Sandomire 1570 m.** Bet jėgų persvara jau buvo jėzuitų pusėje. Evanglikų persekiojimai vis didėjo su kiekvienais metais; grįžimas atgal į katalikų bažnyčią vis dažniau kartojosi; priėjo net ir prie to, kad evangelikus šalino iš valdiškųjų vietų; Janušas Radvila (1612 — 1655) buvo jau paskutinis disidentas (kitatikis) Lenkijos seime. Be katalikų dvasininkijos žinios ir jos leidimo evangelikai ne tik kad negalėjo naujų bažnyčių statyti, bet ir remontuoti. Dvasininkija kišosi į visus evangelikų parapijų reikalus. Dėl daromų jiems skriaudų ir neteisėtumų savo krašto teismuose teisybės rasti jie nebegalėjo. Jų teisės vis labiau ir labiau buvo siaurinamos, o todėl ir jų skaičius tirpo ir mažėjo.

12. **Čekija ir Moravija.** Su čekų u t r a k v i s t a i s (pripažįstą šv. Vakarienę dviem pavidalais) Liuteras stengėsi jau 1522 m. susisiekti. Savo rašte priminė jiems, kad jie savo teises apgynė prieš Romą; o dabar, kada Evangelijos šviesa išnaujo išsiveržianti, jiems reikią tvirtai laikytis ir neišsižadėti nei Vakarienės abiem pavidalais, nei palaiminto savo kankinių Huso ir Hieronimo atsiminimo. Jų tarpe reiškėsi didelis palan-

kumas reformacijai. Jų dvasininkas **Gallus Kahera** atvyko 1523 m. į Vittenbergą, kur įgijo tiek Liutero pasitikėjimo, kad parašė Prahos tarybai raštą apie kunigų ordinavimą. Čia jis ragino utrakvistus mesti ligšiolinį paprotį prašyti Italijos vyskupus pašventinti kunigus; jie galį tai daryti, dviprasmiškai išsižadėdami savo utrakvistinių pažiūrų; parapijos turinčios sudaryti tam tikrą nuolatinę įstaigą ir jos priešakyje pastatyti tokiuos vyrus kaip Kaherą bažnyčios reikalams tvarkyti ir dvasininkams ordinuoti. Utrakvistai paklausė; jie įsteigė konsistoriją su Kahera priešakyje ir veikė reformacijos dvasioje; bet jis sutiko didelį pasipriešinimą, kai buvo sumanęs panaikinti kunigų celibatą. Tas garbės ištroškęs vyras tuojau perėjo katalikų pusėn ir besitardamas su Roma norėjo vėl iškilti. Naujoje padėtyje jis jau persekiojo evangelikus.

Bet ir **čekų - moravų brolių unitetas** buvo Liutero įtakoje; tai ragino juos naujiems žygiams. Susitarę su Valdo šalininkais, jie kreipėsi 1511 metais prie Erasmo ir prašė užstojimo savo persekiotoms parapijoms. Erasmas atsargiai atsisakė kištis į jų reikalus. Tuo didesniu pasitikėjimu jie sveikino Liutero drąsų veikimą. Jų priešakyje stovėjo nuo 1518—1528 **Lukas** iš Prahos, kurs pirmas sutvarkė pakrikusią brolių dogmatiką. Po Luko senioratą perėmė **Martynas Skoda**; pastarasis neturėjo tiek ištvermės priešintis naujenybėms. Jauni broliai keliaudavo į Vittenbergą mokslams eiti, susipažindavo su Liutero mokslu ir sugrįžę skleidė jį tarp savo tautiečių. **Jonas Hornas** jau buvo Liutero tikras šalininkas; prie jo vyko s u s i a r t i n i m a s s u l i u t e r a n i z m u. Kunigams buvo leista vesti; jų „apologiae verae doctrinae“ buvo išleista Vittenberge su Liutero prakalba. Nuo Cvinglio Vakarienės mokslo jie

atsisakė, bet Liutero pažiūrų nepriėmė visiškai. Nuo papročio pakartoti krikštą pilnamečiams nariams atsisakė, kad nebūtų laikomi krikštininkais. Krikšto pakartojimo vietoje buvo įvesta rankų uždėjimas po pamokymo. Įteiktoje 1535 m. karaliui Ferdinandui išpažintyje norėjo įrodyti, jie esą augustanos šalininkai; tą išpažintis buvo atspausdinta su Liutero pratarme. Nuo 1540 m. užmezgė santykius su kalvinizmo pasekėju Butceriu Strasburge; pastarojo Vakarienės mokslas labiau atitiko uniteto brolių mokslą. Ir pamaldų paprastumas patiko jiems Strasburge. Čia pažino ir Kalvyną. Liuterui mirus, pasibaigė ir jų liuteroninimo laikas; broliai vis labiau linko kalvinizmo pusėn.

13. **Austrija.** Pradėjus Liuterui veikti, ir Austrijoje tuojau pradėjo plisti reformacija. Karalius **Ferdinandas I** (1526—64) griebėsi griežtų priemonių reformacijos bangai sulaikyti. Liutero raštai buvo uždrausta skaityti. jaunuoliams iš bajorijos ir kitų luomų buvo neleidžiama vykti į Vittenbergą mokslų eiti. Nepaisant to, **Maksimilijanas,** užimdamas sostą, berado tik mažą katalikų gyventojų dalelę. Evangeliškai nusiteikęs, bet dar nepersisvėręs protestantas, šis valdovas buvo didelis sąžinės prievartos priešas. Apie tai liudija, kad ir šis jo išsireiškimas: „kas nori valdyti žmonių sąžinę, tas išdrįsta sėsti į Dievo sostą“. Augsburgo konfesiją jis davė bajorų ir riterių luomui, t. y. religijos laisvė buvo visai bajorų rankose. Miestai buvo išskirti iš šitos teisės.

14. **Vengrija.** Reformacija šiame krašte greitai plito. Dirvą jos sėklai paruošė humanismas dalinai ir husitai. Liutero raštai buvo skaitomi; sugrįžę iš Vittenbergo studentai skelbė Liutero mokslą. Taip susidarė didelis Liutero šalininkų skaičius miestuose ir tarp

bajorų šeimų. Net ir pati karalienė **Marija** Karolio V (1519—1556) sesuo, buvo slapta Vittenbergo reformatoriaus šalininkė. Užtvenkinti reformacijos bangos nepajėgė nei Liutero raštų deginimas, nei grūmojimas naujojo mokslo išpažintojams griežtais reichstago nutarimais. Tikri reformacijos apaštalai buvo **Mattijas Biro** iš Devos Siebenbuergene ir **Jonas Erdesi.** Jie išvertė Naująjį Testamentą į vengrų kalbą ir išleido jį 1541 m. Tai buvo pirmoji vengrų kalba spausdinta knyga.

Bet ir Šveicarijos naujiena rado atgarsį Vengrijoje. Jos šalininkų skaičius kasdien augo. Synode **Čengere** 1557 m. buvo paskelbta Kalvyno dvasioje parašyta „Confessio Hungarica“, kurioje pasmerktas tiek Cvinglio tiek Liutero Vakarienės mokslas. Prie **Maksimilijono II** (1564—76) reformacija plito nekliudomai; bet kai **Rudolfas II** (1576 — 1612) pradėjo persekioti Evangeliją, protestantai, vadovaujant **Steponui Bocskai** (Botškai), sukilo ir **Vienos taikoje 1606 m.** iškovojo sau religijos laisvę.

15. **Siebenburergenas.** Jau 1521 metais pirkliai iš Hermannstadto parsivežė Liutero raštų. Vengrijos karalius Liudvikas II persekiojo evangelikus, tai pat darė ir jo įpėdinis Zapolya. Nepaisant to, 1529 m. Harmennštadtas pašalino iš savo vietų visus popiežininkus. Siebenbuergeno vokiečiai - saksai pirmieji reformavo savo bažnyčią, kuri buvo tautinė su Liutero mokslo persvara. Jų veikėjas buvo **Jonas Honter'is** iš Kronštadto. Tarp vengrų buvo plečiamas iš pradžių liuteranizmas; paskui **Prano Davidiso** ir Klausenburgo (Kolosvaro) kunigo Kasparo **Helto** veiklos dėka įsigalėjo Šveicarijos reformacija. Bandymas supažindinti ortodoksus rumunus su protestantizmu visai nepavyko.

16. **Italijoje** įvairiais būdais reiškėsi reformacijos judėjimas. Humanistai tenkinosi klasiškuoju pagoniškumu, krikščioniškaja religija jie nesidomėjo. Šalia jų buvo ir tokių mokslininkų, kurie, prisišliedami prie abiejų reformacijų sąjūdžio, norėjo savaip reformuoti bažnyčią ir todėl griovė krikščionumo pagrindus. Kaip tik Italija buvo skaitlingų antrinitarų ir krikštininkų židinys. Beveik visi tiek Vokietijos, tiek Šveicarijos reformatorių raštai buvo verčiami italų kalbon ir slaptai nuo inkvizicijos platinami. Valdančiųjų tarpe didelį palankumą reformacijai reiškė **Renata Estė**, Ferraros hercogienė. Jos rūmuose rasdavo prieglaudą Prancūzijos ir Italijos bėgliai. Tačiau jos vyras Herkules buvo priešingai nusiteikęs, jis pašalino Kalvyną iš jos aplinkumos 1536 m., o ją pačią įkišo kalėjiman kaip užsispyrusią atskalūnę. Tik žiaurus elgesys ir grūmojimai nužudytai būti privertė ją atlikti išpažintį pas katalikų kunigą ir tas žygis suteikė jai galimybės grįžti pas savo vyrą. Ir ištikimų katalikų tarpe radosi daug tokių, kurie dėdami pagrindan kaip išgyventą dogmą pateisinimą vien per tikėjimą norėjo reformuoti ir sugyvinti katalikų bažnyčią, visai nekovodami su ją. Pirmieji šios krypties diegai buvo įdiegti taip vadinamame dieviškos meilės oratoriume. Tai buvo draugija, kurią įsteigė daugiausiai jauni dvasininkai savitarpiam religiniam auklėjimui. Vienas steigėjų buvo **Jokūbas Sadolėtas.** Šiai draugijai priklausė, o jei ir nepriklausė, tai veikė jos dvasioje daug įžymių vyrų, kurie buvo popiežiaus tarnyboje, kaip pavyzdžiui vyskupas **Maronė,** kurs kaip popiežiaus legatas Vokietijoje gynė popiežiaus reikalus, bet savo vyskupijoje palaikė evangeliškąjį judėjimą. Už tai jis buvo popiežiaus Pauliaus III (1555—

59) atiduotas inkvizijos teismui ir pasmerktas kalėti; po trijų metų jis buvo paleistas. Taja pat kryptimi veikė Gasparo Kontarini, Italijoje gyvenantis ispanas Juan de Valdes ir kiti.

17. **Ispanija.** Ciesorius **Karolis V** (1519—65) jungė Vokietiją su Ispanija. Nors jis pats ir nebuvo palankus reformacijai, tačiau jam besilankant Vokietijoje tarp jo palydovybės plito Liutero mokslas. Ne vienas teologas ir politikas grįžo į Ispaniją evangeliškai nusiteikęs. Tokių naujojo mokslo skelbėjų skaičiui tenka priskirti abu ciesoriaus rūmų dvarininkus Alfonso de Virves ir Ponce de la Fuente ir ciesoriaus asmens sekretorių Alfonso de Valdes, kurs savo raštuose reiškė aiškų priešingumą popiežystei. Tokios krypties veikėjai Ispanijoje buvo ne retenybė. Čia būtų paminėtinas Rodrigo Valeris, kurs beskaitydamas Bibliją įgijo evangeliškas pažiūras ir Juanas Gilis. Inkvizicija atėmė iš Rodrigo Valer'o turtus ir pasmerkė jį nešioti „sanbenito". Juaną Gilį už draugijos Biblijai tyrinėti įsteigimą inkvizicijos teismas pašalino iš vyskupijos ir tik Karolio V palankumas išgelbėjo jį nuo laužo. Pirmieji evangeliškieji kankiniai Ispanijoje buvo Francesco San Romano, pirklys, kurs Antverpene buvo susipažinęs su Liutero mokslu. Jis mirė už tai ant laužo. Franciskas Enzinas, kaip Liutero mokslo šalininkas išvertė Naująjį Testamentą į Kastilijos tarmę. Pirmąjį tos knygos egzempliorių jis įteikė ciesoriui Karoliui V. Už tai jis buvo kalinamas, o jo knyga uždrausta. Iš kalėjimo jis pabėgo ir mirė Strasburge. Visą Bibliją ispanų kalbon išvertė ir Baselyje atspausdino Kasiodorus de Reyna. Pilypo II (1556—98) laikais beveik kiekvienas dvylikos inkvizicijos tri-

bunolų kasmetais ruošė bent po kelis autodafės atskalūnams degyti. Po kelerių tokių žiauraus veikimo metų nebeliko nė pėdsako evangeliškojo judėjimo. Kaip žiauriai buvo elgiamasi ir su menkiausiu reformacijos pasireiškimu, rodo Toledos arkivyskupo Karrancos likimas. Jis išleido paaiškinimą katekizmui, kuriame norėjo atgaivinti senovės tėvų ir pirmosios bažnyčios dvasią kaip „išganingiausią ir tikriausią". Didysis inkvizitorius užuodė tuose žodžiuose Liutero hereziją. Už tai šis Ispanijos bažnyčios didžiūnas 17 metų iškentėjo kalėjime. Pagaliau jis turėjo atsisakyti nuo 16 atskalūniškų sakinių. Ir po to vis dėlto jis buvo inkvizicijos pasmerktas penkis metus kalėti. Tačiau jis mirė, nesulaukęs savo kentėjimų galo.

18. **Slovakijoje** Liutero mokslas labai anksti buvo išplatintas. Jau 1521 metais Liuteras turėjo ten daug šalininkų. Nors katalikų bažnyčios galva, Ostrigamo vyskupas Jurgis Szakmáry iškeikė jo mokslą kaip hereziją, vis dėlto jis plėtėsi visame krašte. Jo platintojai buvo vokiečiai pirkliai, kurie dažnai lankėsi Vokietijoje ir ten susipažino su Liutero mokslu. Daug studentų ėjo mokslus Vittenberge; sugrįžę tėvynėn plėtė naująjį mokslą, skelbė gryną ją Evangeliją. Slovakijoje buvo daug husitų. Todėl Liutero mokslas su džiaugsmu buvo sutiktas. Ir daug didžiūnų su savo valdiniais tapo Liutero šalininkais. Net ir krašto valdovo rūmuose reformacija rado sau globėjų. Pati karalienė Marija susirašinėjo su Liuteru, kurs išvertė jai keturias psalmes.

Norėdami sulaikyti reformacijos plėtimąsi, katalikų vyskupai taip paveikė seimą, kad šis 1525 m. išleido žiaurų įstatymą prieš liuteronus. Pagal tą įstatymą Liutero mokslo ņeišsižadą turėjo būti sudeginami, o jų

turtai konfiskuojami. Nors ir keli Liutero pasekėjai ir buvo sudeginti, bet reformacijos bangos nebebuvo galima sulaikyti. Kare su turkais 1526 m. žuvo karalius Liudvikas II, aštuoni vyskupai, daug katalikų kunigų ir didžiūnų. Po pralaimėto karo krašte susidarė pilna suirutė; katalikai nebepajėgė kovoti su evangelikais. Todėl reformacijos mokslas paplito po visą kraštą. Romos bažnyčios šalininkų visai mažai bebuvo likę. Reformacijos mokslo žymiausieji platintojai buvo Jurgis Lovčani's, Martynas Cyrrakas ir Jerajas Langas. Liūdniais antireformacijos laikais Mikalojus Olakas, Ostrigamo arkivyskupas 1559 m. pakvietė į kraštą jėzuitus kovai su evangelikais. Kariuomenės pagalba jie vykdė savo uždavinį, atimdami iš evangelikų bažnyčias, mokyklas ir šiaip turtą. Evangelikai griebėsi ginklų save apginti. Jų vadas buvo Transilvanijos kunigaikštis Steponas Bočkay. Jie taip sėkmingai kovojo, kad karalius Rudolfas I 1606 metais buvo priverstas sudaryti su jais taiką Vienoje. Evangelikams buvo užtikrinta sąžinės laisvė. Karaliaus vietininkams (palatinams) valdant, evangelikų bažnyčia pražydo, bet neilgam. Palatinu buvo išrinktas didelis evangelikų priešas Zigmantas Forgačas. Pastarasis susitelkęs su Ostrigomo arkivyskupu P. Pàzmanu naikino evangelikų bažnyčią. Atvertę didžiūnus, sufanatizavo juos ir pastarųjų padedami siuto prieš valdinius: ėmė iš jų bažnyčias ir mokyklas ir ištrėmė daug kunigų. Pasikvietę Transilvanijos kunigaikštį G. **Bethlėną** pagalbon, evangelikai taip narsiai kovojo, kad karalius Ferdinandas buvo priverstas taikintis. Ir vėl buvo užtikrinta pamaldų ir tikėjimo laisvė. Bet vargiai Bethlėnas su kariuomene buvo pasitraukęs iš krašto, kaip katalikai vėl puolė evangelikus ir per trumpą laiką atėmė

iš jų apie 400 bažnyčių. Vėl įsikišo Transilvanijos kunigaikštis Jurgis Rákoczy. Ferdinandas II buvo nugalėtas. 1645 m. buvo sudaryta taika. Buvo pažadėta sąžinės laisvė ir grąžinta 90 bažnyčių. Katalikai ne tik kad nevykdė taikos sutarties, bet dar labiau griebėsi persekioti evangelikus. Leopoldo I viešpatavimo laikais (1657—1705) evangelikai pergyveno baisiausius persekiojimus. Vyskupas su kareiviais lankė parapijas, trėmė evangelikų kunigus, jų vieton skyrė jėzuitus, prievarta varė liaudį į katalikų bažnyčią; daug kunigų buvo uždaryta kalėjimuose arba parduoti vergais. Šiuo laiku katalikai atėmė iš evangelikų daugiau negu 800 bažnyčių. Nepaisydami tokių persekiojimų evangelikai rinkosi miškuose ir daubose savo pamaldoms. Slovakijos evangelikams atėjo pagalbon Emerikas Toekoelyi (Tekeli). Vengrijos didžiūnas. Jis privertė sušaukti seimą Šoprone 1681 ir šiek tiek pagerinti evangelikų būvį. Laisvesnių laikų susilaukė prie Juozapo I (1687—1711), ypačiai gi prie Juozapo II (1780—90).

19. **Bandymai rytų (ortodoksų) bažnyčią suprotestantinti.** Spaudžiant turkų valdžiai, ortodoksų bažnyčia neteko sąlygų vidinei raidai. Visomis priemonėmis buvo užgniaužiamas ir bet koks bandymas suartinti sustingusią bažnyčią su vakarais. **Jokūbas Basilikas,** Samoso ir Paroso salų kunigaikščio sūnus, keliaudamas po Europą susidraugavo su Melanchthonu. Perėmęs valdymo vairą 1561 m., bandė savo krašto bažnyčią reformuoti evangeliškais pagrindais. Bet jau po dviejų metų jis buvo nužudytas. Su jo mirtimi pranyko ir bet kokie jo pastangų pėdsakai. **Demetrijus Mysos,** teologas iš Konstantinopolio 1559 m. kelis mėnesius išbuvo Vittenberge pas Melanchthoną; grįždamas jis pasiėmė augus-

tanos graikų kalbon vertimą. Bet pasisekimo neturėjo. Vėliau Tuebingeno teologai per dvasininką **Steponą Gerlachą,** kurs su Maksimilijano pasiuntinybe vyko į Konstantinopolį, buvo pradėję derybas su patriarchu **Jeremiju II.** Tuebingiečiai buvo pasiuntę graikų kalbon išverstą augustaną, prašydami išreikšti savo nuomonę apie ją. Patriarchas atsakė, pamokydamas tuebingiečius apie augustanoje tilpusias klaidas. Bent keturi tuebingiečių pasiaiškinimai raštu pasibaigė tuo, kad patriarchas paprašė juos daugiau nebevarginti jo savo raštais (1573—81).

§ 26. Katalikų bažnyčios reformacija.

1. Nepaisant popiežiaus ir jo šalininkų priešinimosi, evangeliškoji reformacija negalėjo nepaveikti katalikų bažnyčios vidaus gyvenimo raidos. Tuo laiku, kada protestantizmas žygiavo per Europos kraštus, užkariaudamas juos Evangelijai, šešioliktojo amžiaus antroje pusėje prasideda „katalikiškoji reformacija“. Šioji reformacija arba, geriau pasakius, restauracija rado savo teisinę išraišką **Triento koncilyje,** kurs su pertraukomis vyko 1545—1563 m. Koncilis stengėsi pabrėžti katalikų bažnyčios mokslo priešingumą evangelikų mokslui. Katalikiškoji dogma, kaip ji perimta iš vidurinių amžių scholastikos, buvo tiksliai apibūdinta, nustatyta ir paskelbta privalomo mokslo įstatymu.

Nors koncilio dalyvius jungė viena priešingumo protestantams mintis, tačiau jų tarpe pasireiškė dvi partijos: e p i s k o p a l i n ė p a r t i j a kovojo su k u r i a l i s t i n e partija; pastarajai ne visados pavykdavo pravesti savo norus ir sumanymus, pavyzdžiui popiežiaus neklaidingumas buvo atmestas. Šiaip popiežius buvo tikras koncilio šeimininkas. Jei protestantai mokė, kad šv. Raštas yra vienintėlis autoritetas baž-

nyčios mokslui, tai koncilis paskelbė, kad tokiuo autoritetu yra tik bažnyčia. Senojo Testamento apokrifai pripažinti kanoniniais raštais. Tradicija prilyginta šv. Raštui; Biblijos į lotynų kalbą vertimas — vulgata — paskelbtas neliečiamu, autentiniu tekstu. Šventąjį Raštą gali aiškinti tik bažnyčia. Pateisinimas vyksta per tikėjimą ir darbus. Septyni sakramentai ir transsubstancijacijos mokslas ypačiai pabrėžta. Kas kitaip tiki arba moko, tas teesie prakeiktas („anathema sit"). Su dogmos sutvirtinimu ir panaudojimu pakilo ir bažnyčios drausmė. Buvo pašalinta daug negerovių bažnyčios tvarkyme; atlaidų skelbėjus panaikino, o atlaidus parduoti už pinigus uždraudė; dvasininkijoje buvo įpareigota asmeniškai tvarkyti savo parapiją ir gyventi atatinkamai savo aukštoms pareigoms. Apskritai, koncilio darbų išdavos aiškiai rodo, kad kurializmas nugalėjo episkopalizmą. Vadovavimas konciliui buvo popiežiaus legatų rankose; nutarimai tyčiomis buvo įvilkti į neaiškius išsireiškimus. Popiežius sau paliko teisę koncilio nutarimus patvirtinti ir jų prasmę aiškinti. Patvirtinimui išleido 1564 m. bulą: „Benedictus Deus". Koncilio nutarimų santraukai sudaryti buvo pavesta popiežiui. Jis išleido Cotechismus Romanus, Breviale, Missale ir Index librorum prohibitorum — uždraustų knygų sąrašą, turėjusį katalikų bažnyčią apsaugoti nuo protestantų mokslo.

2. Atnaujinto ir sustiprinto katalicizmo galia pasireiškė sumaniame religinių jėgų sutvarkyme — ordinuose, kurių tikslas nebebuvo pasitraukus nuo pasaulio vien Dievui atsiduoti, bet likti pasaulyje ir veikti artimo naudai ir gerovei. Dideliame šiuo laiku kilusių ordinų skaičiuje paminėtini:

a) **Kapucinų ordinas** — tai pranciškonų ordino skeveldra. Įsteigė jį Matas de Bassi 1525 m. Savo nežinančia ribų meile žmonėms šis ordinas labai pasižymėjo, pragarsėjo ir iškilo, kai Italijoje 1528 m. siautė maras. Šiam ordinui būdinga buvo tai, kad jo nariai buvo visai bemoksliai, tamsūs žmonės.

b) **Karmelitų ordinas** 1562 m. buvo reformuotas; nuo reformos laikų juos vadino „basakojais". Jie pasižymėjo jaunimo auklėjimu ir gailęstingumo darbais.

c) **Gailestinguosius brolius arba hospitalitus** įsteigė turtingas portugalas **Juen Ciudad'as** Granadoje 1540 m. Ordinas labai išsiplatino Italijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Lenkijoje. Jų vienuolynai tai pavyzdingai sutvarkytos ligoninės nepasiturintiems ligoniams, neatsižvelgiant į religinus įsitikinimus. Jo nariai buvo pasišventę ne teologijos, bet medicinos tyrinėjimams.

d) **Gailestingąsias seseris** įsteigė **Vincentas a Paulo,** kurs buvo pagautas jūros piratų; būdamas jų tarpe atvertė krikščioniškam tikėjimui jų vadą, kurs buvo atpuolęs nuo jo. Šelpiamas turtingas šeimos Gondy, jis išvystė palaimintą vidaus misijos veiklą. Gailestingosios arba pilkosios (dėvėjo pilku apsiaustu), seserys pasiaukojusios ištikimam, nenuilstamam ligonių slaugymui. Tuo laiku kilo daug kitų, krikščioniškai veiklai pasišventusių organizacijų.

3. Triento koncilis buvo tas akstinas, kurs išjudino ir sugyvino katalikų bažnyčią ir visose kitose jos gyvenimo šakose: pamaldume, teologijos moksle.

a) Iš savo tarpo jis išdavė **įžymias religines asmenybes,** kurios davė kryptį bažnytiniam gyvenimui. **Karolis Baromėjus,** Milano arkivyskupas, buvo ir yra nepasekamas katalikiškojo sielų rūpintojo pavyzdys; kaip toks, jis pasireiškė, kai Milane siautė maro epidemija. P r a n a s i š S a l ė s (Salezietis) kaip Ženevos vyskupas pasižymėjo protestantų naikinimu ir katalikų bažnyčios atstatymu. Kaip grafų šeimos palikonis jis turėjo didelio pasisekimo kaip išpažinties klausytojas aukštųjų katalikiškųjų šeimų sluoksniuose. Kaip mistikas jis labai veikė moterų pasaulį. Kartu su našle P r a n c i š k a C h a n t a l (Šantal) jis įsteigė s a l e z n i n k i ų arba v i z i t n i n k i ų ordiną pavargėliams ir ligoniams lankyti.

b) **Pamaldumas** pasireiškė sustiprintoje vidurinių amžių mistikoje ir perdėm sakramento, šventųjų ir relikvijų garbinime. Kilo tokie susitelkimai kaip Jėzaus širdžiai ir Marijos širdžiai garbinti.

c) Jei protestantai tvirtino, sugrįžę į senovės bažnyčią ir sutvirtinę tikėjimą pagal jos pavyzdį, tai katalikų teologijoje buvo griežtai pabrėžiama t r a d i c i j a (padavimas). Pastarajai paremti katalikų teologai pasišventė apaštališkųjų tėvų (patristikos) tyrinėjimui. Šiuo atžvilgiu ypačiai pasižymėjo **Ceza-**

ris **Baronijus**, kurs parašė savo metraščius. **Robertas Belarminis** savo veikale „disputationes de contraversiis christianae fidei" įrodinėjo, kad ir protestantai remiasi jų atmestaja tradicija, nes tik tradicija sako, kad Biblija yra autoritetas. Moksle apie valstybę tas pats Belarminis tvirtino, popiežius esąs dvasiškuose dalykuose tiesiogiai, o pasauliškuose netiesiogiai aukščiausias viešpats. Valdovų galia priklausanti nuo tautos suverenumo. Iš to aiški išvada: tauta pati teisėta šeimininkė, ji viena gali sau valdovą kviesti ir pašalinti. Po Triento koncilo didėjo išpažinties klausymo reikalavimas, jos reikšmė stiprėjo. Todėl katalikų teologija pasirūpino duoti išpažinties klausytojui nurodymų, kaip nusverti ir įvertinti išpažintas nuodėmes. Taip išsivystė kazuistinė moralybė, t. y. bendri moralybės įstatymai, taikomi paskiriems praktiškojo gyvenimo atsitikimams, sudaromi sunkūs klausimai ir jie išrišami.

4. Panaujintasis katolicizmas stengėsi savo jutimus svaiginančiu pamaldų puošnumu veikti dalyvių vaizduotę ir dirksnius. Estetinė kultūra, kuri buvo taikoma pamaldoms ir jų patalpoms buvo ta paslaptingoji jėga, kuri traukė į bažnyčią aukštesniosios visuomenės sluoksnius.

a) **Statyboje** iš renaissance'o stiliaus išsivystė b a r o k o stilius, kuriam būdingi šie ypatumai: natūarlistinis išraiškos formų didėjimas, vykdant religinius uždavinius buvo atsižvelgiama į griežtai bažnytinę paskirtį, kada tuotarpu viduriniais ir renaissance'o amžiais buvo leidžiami pasauliški nukrypimai nuo tiesioginio uždavinio. Statyba tais laikais taip pražydo, kaip pasaulio istorija to nežino. Bažnyčių statyboje stengiamasi iš vieno gabalo sukurti galimai erdvias patalpas, kuriose buvo siekiama sukelti nuotaiką ne dalių dermingumu, bet (dažniausia iš aukšto puolančios) šviesos paslaptingumu. Nei dažymo puošnumas viduje, nei įėjimo durų didingumas nepajėgia sumažinti arba panaikinti erdvumo ir nuslopintos šviesos malonaus nuotaikumo. Šį baroko stilių pradėjo V i g n o l a, Romoje pastatydamas i l G e s u bažnyčią. Šis jėzuitų stilius, iš Italijos pradėjęs, pasklido po visą pasaulį, pasižymėdamas savo beprasmingu, puošnumu ir idėjų trūkumu. Patsarąjį ypa-

tumą ypačiai išvystė Andrea Pocco iš Triento (1642—1709) ir Lorenco Berninis (1598—1680).

b) Vyraujantis menas buvo **tapyba.** Venecijoje Paolo Veronese Biblijos įvykių pasakojimus dramatiniai vaizdavo ir supasaulino. Bolognoje išsivystė nauja mokykla, kuri aukščiausią sielos išraišką stengėsi atvaizduoti gražioje formoje. Geriausias šios mokyklos atstovas buvo Guido Renis. Panašią kryptį tapyboje atstovavo Murilo (mirė 1682) Ispanijoje. Baroko stiliaus ir jėzuitų katolicizmo dvasioje piešė Petras Paulius Rubensas Niederlandijoje paveikslus, kurie žibėjo savo gausiu spalvų įvairumu.

c) **Muzikos** menui nuo Triento koncilio prasidėjo visai nauji pražydimo laikai. Popiežius Pijus IV (1560—1565) buvo paskyręs komisiją bažnyčios muzikai reformuoti. Šiai komisijai patiekė Aloiso Sante iš Palestrinos (+ 1594) „missa Marcelli papae"; šituo savo kūriniu jis davė katalikų bažnyčios muzikai naują kryptį.

§ 27. Kontrareformacija.

1. Katalikų bažnyčiai palaikyti arba jai atstatyti herezijos grūmuojamuose arba jos jau apimtuose kraštuose už vis daugiau prisidėjo naujas ordinas, kurs kaip tik šiuo tarp protestantų ir katalikų bažnyčių imtinių metu buvo įsteigtas Liutero ir Cvinglio amžininko. Senieji ordinai, dalinai pasitraukę nuo pasaulio, stengėsi užtikrinti išganymą savo nariams, dalinai kaip vargingųjų ordinai veikė pasaulį bažnyčios dvasioje. Bet 16 šimtmetyje šitie ordinai buvo supasaulėję ir paniekinti ir jie nebepajėgė nieko padaryti prieš reformaciją. Buvo įsteigta tam tikra draugija pavojuje atsidurusiai katalikų bažnyčiai gelbėti. Šita draugija užtemdė ir užsmelkė visur senesniuosius ordinus; kaip joks ordinas jis įgijo didelės reikšmės katalikų bažnyčiai ir

pasauliui. Ši draugija buvo didžiausias protestantizmo priešas.

Šią draugiją, jėzuitų ordinu vadinamą, įsteigė Ispanijos bajoras **Don Inigo Lopez de Rekalde** iš Loyolos giminės; paprastai jį vadina **Ignacijus Loyola.** Jis gimė Loyolos pilyje kilniausioje Ispanijos šeimoje apie 1491 metus. Augdamas kaip pažas karaliaus Ferdinando Kataliko (1479—1516) rūmuose, išsivystė kaip tikras savo laiko ir savo krašto riteris. Apgulant prancūzams Pampeloną, jis buvo sunkiai sužeistas ir paskui taip blogai gydomas, kad liko šlubas ir nebegalėjo būti kariu. Gulėdamas ligos patale, jis norėjo skaityti apie riterių nuotykius, bet tokių pasakojimų negalėjo gauti. Tada jis ėmė skaityti tai, kas pateko į rankas — šventųjų gyvenimo aprašymus. Šventųjų nuotykiai ir pasišventimas paveikė jį; jis pasikeitė ir tapo religiniu pakrikėliu, kurs nutarė tapti dvasišku kariu ir tarnauti šventajai mergelei. Manresos dominikonų vienuolyne jis pasidavė askezei pagal nustatytą planą ir pakrikusiam nervų sutrenkimui. Tokiais dvasiškais pratimais (exercitia spiritualia) jis norėjo sutvarkyti savo vidinį gyvenimą. Jau 1523 m. jis leidosi kelionėn į Jėruzalę, idant kaip Kristaus riteris pasiaukotų netikinčiųjų atvertimui. Bet greitai įsitikino, kad be tam tikro paruošimo ir išlavinimo jis visai netinka tam darbui. Todėl jau 1524 metais jis sugrįžo iš Palestinos. Nutarė papildyti savo išsilavinimo trūkumus. Su nepaprastu darbštumu, būdamas 32 metų vyras, jis pradėjo Barcelonoje savintis mokslingojo išsilavinimo pagrindus, paskui Komplutume ėjo filosofijos mokslus, o Salamankoje ir Paryžiuje gilinosi teologijos išmintyje. Jo geležinei valiai nebuvo kliūčių. Paryžiuje 1534 m. prie Loyolos prisidėjo šeši jam visame pritarią vyrai.

Karštame užsidegime jie nutarė įsteigti naują ordiną, kurs jau savo pavadinimu „Compania de Jesus“ apibūdino save kaip dvasišką kariuomenę. Ordino tikslas buvo rūpintis piligrimais, atversti saracenus (turkus) arba visai pasiduoti šventojo tėvo tarnybai. 1540 m. „compagnia de Jesus“ arba „societas Jesu“ (S. I.) gavo iš popiežiaus Pauliaus III (1534—43) patvirtinimą su tikslu plėsti tikėjimą. Jie įsipareigojo laisvu pažadu visiškam neturtui, skaistybei ir katalikų tikėjimo tarnavimui pagal popiežiaus nurodymus. Pasiduodami žiauriausiai askezei, jie baigė eiti mokslus ir tapo kunigais. Naujojo ordino pirmuoju generolu tapo 1541 m. Loyola. Tokio ordino popiežius buvo labai reikalingas. Tokiuo laiku, kada tokia krikščionių daugybė atsisakė klausyti jo. Ignacijaus mirties metais (1556) ordinas jau turėjo virš 1000 narių ir buvo paplitęs po visą pasaulį.

2. Ordino griežtas karinis sutvarkymas paremtas dėsniu, kuriuo kiekvienas paskiras narys besąlyginiai turi pasiduoti savo viršininkui ir jo klausyti. Jėzuitas nieko negali daryti, norėti ir mąstyti prieš savo viršininko valią; jis būtinai turi pasiduoti jo įsakymui ir sprendimui, kol jis tikrai nežino, kad įsakyme yra nuodėmė. Jėzuitas turi klausyti savo viršininko be jokių prieštaravimų. Kuo labiau jėzuitas išsižada savo sprendimo, noro ir žygių, tuo geriau atatinka jis ordino manymu Dievo valią. Ir savo įsitikinimą jėzuitas turi be jokių sąlygų pavergti viršininko įsitikinimui ir visados būti pasiryžęs išsižadėti jo. Ordino labui jėzuitas turi atsisakyti nuo viso, kas žmogui brangu ir šventa: tėvynės, tėvų, giminių, net ir savo sąžinės. Kad kiekvienas vykdytų ordino reikalavimus, jis nuolatai sekamas, net ir pats generolas sergimas tam tik-

rų prižiūrėtojų; kiekvienas turi visa pasakyti savo išpažinties klausytojui, kad generolas galėtų visa žinoti. Tokiuo sutvarkymu jėzuitų ordinas atsiekė pas savo narius tokį pasiaukojimą jo tikslui, kaip joks kitas ordinas, bet taip pat joks kitas ordinas taip nežemino savo narių ir neatėmė iš jų tikro žmogiškumo.

3. Ordinas susideda iš įvairių klasių. **Novicai,** tai tie, kurie nori įstoti į ordiną; jie tiriami, bandomi ir mokomi; jei po dviejų metų neatleidžia jo kaip netinkamo, jis tampa **scholastiku.** Kaip toks apie 15 metų pats mokosi ir kitus moko. Po šito laiko jis pakeliamas į **koadjutorius** su pareiga uoliai mokyti jaunimą arba į **profesus.** Tik pastarieji duoda be trijų vienuolio įžadų dar ketvirtąjį besąlyginiai klausyti popiežiaus. Šiuo savo žygiu jis tampa tikruoju Jėzaus draugijos nariu. Generaliniame profesų susirinkime visa galutinai lemiama; nuo jo priklauso generolo išrinkimas arba jo pašalinimas, nepaisant to, kad kiekvienas narys turi matyti savo generolo asmenybėje patį Kristų.

4. Kaip švelnesnės išpažinties praktikos atstovai, jėzuitai, pripažindami lengvinančias aplinkybes, stengėsi kiekvieną nuodėmę pateisinti kaip nereikšmingą prasižengimą. Tokia savo pažiūra į nuodėmę jie pritraukia prie savo konfesijonolo katalikiškąją visuomenę, ypačiai aukštuosius jos sluoksnius ir pasauliui atsidavusius, bet ir išvystė m o r a l y b ė s m o k s l ą, kurs grūmojo panaikinti giliausius dorybės pagrindus. Jėzuitų moralybę išgarsino šie pagrindiniai dėsniai.

a) **Probabilismas,** pagal kurį koks nors veiksmas pateisinamas net ir tada, kada pagal savo sąžinę esi priešingai įsitikinęs, bile tik tą pateisinimą galima paremti priimtina priežastimi arba kokio nors žinomo moralybės mokytojo autoritetu.

Nuodėmę daro tik tas, kurs žinodamas ir laisvu noru peržengia įstatymą. Dievas nereikalauja iš žmogaus tobulos dorybės; be to, joks žmogus gerai nežino, ko Dievas reikalauja iš jo; apie tai yra tik nuomonės, pažiūros; **nedaro nuodėmės** tas, kurs veikia prisilaikydamas jam priimtinai atrodančios pažiūros.

b) **Reservatio mentalis** tai mokslas apie dvasinį (mintinį) susilaikymą arba kalbos dviprasmiškumą.

Leista dvasioje arba mintyje susilaikyti, jei gero tikslo dėliai sakai neteisybę arba melagingai prisieki. Pavyzdžiui vagis gali prisiekti, kad jis nevogė, jei jis tylomis arba dvasioje priduria: „nevogiau prieš užgimdamas". Net ir patys katalikai nusiskundė, kad jėzuitai užnuodija dorybę.

c) **Intentionalismas** arba mokslas apie tai, kad kiekvienas ir nuodėmingas veiksmas reikia vertinti tik pagal tikslą, kuris vyravo, vykdant tą veiksmą.

Iš šito dėsnio aiški išvada, kad tikslas pateisina priemones. „Jei tikslas leistas, tai leistos ir priemonės". (Koelno prof. Busenbaumas († 1668).

d) **Skirtumas tarp filosofinės ir teologinės nuodėmės.** Tik teologinė nuodėmė yra prieš Dievą smerktina. Teologinė nuodėmė yra ta, kuri įvyksta su aiškiu veiksmo nuodėmingumo supratimu, kad peržengi aiškų Dievo įsakymą.

Atritionismas mokė, kad atgailos sakramentui gauti užtenka baimės prieš laikinas bausmes už nuodėmę. Tam atatinkamai jėzuitai davė išpažinties einantiems nurodymus, kad nėra reikalo tyrinėti sąžinę ir nuodėmes pažinti.

5. Jėzuitų veikla vyko trimis kryptimis:

a) **Pagonų atvertime** jie turėjo tariamai didelį pasisekimą, prisilaikydami prisitaikymo prie pagonų pažiūrų ir jų papročių metodo.

Loyolos mokinių tarpe ypačiai pragarsėjo savo misijos kelionėmis **Pranciškus Ksaverijus,** kurs 1542 m. atvyko į Goą, Malabaro pakrantėje, **Indijoje.** Čia pranciškonai jau buvo pradėję misijos darbą; su nenuilstamu darbštumu jis perėmė iš jų darbą. Savo veiklą jis išplėtė tarp paniekintos parapijų kastos, skelbė jiems Evangeliją ir krikštijo šimtais tūkstančių. Buvo nuvykęs ir į **Japoniją** ir jau ruošėsi keliauti į **Kiniją.** Bet mirtis pertraukė jo darbą 1552 m. Jo darbą Indijoje tęsė **Robertas Nobilis,** kurs ne be pasisekimo plėtė Kristaus mokslą tarp aukštesniųjų kastų, besitaikydamas prie bramanų papročių ir įsitikinimų. Ir po jo mirties jėzuitai tęsė prisitaikymo metodą. Matydami, kad toks atvertimo būdas yra tik paviršutinis, pranciškonai ir dominikonai smarkiai puolė juos ir apskundė pas popiežių. Innocentas X (1644—1655), buvo uždraudęs 1645 m. naudotis tokiuo būdu, bet jo įpėdinis Aleksandras VII (1655—67) išaiškino šį metodą palankiai jėzuitams. Ir **Japonijoje** buvo įkurta katalikų bažnyčia, prisišliejant prie vietinio budizmo, kurs savo pamaldų apeigomis ir gyvenimo reikalavimais beveik nieku nesiskyrė nuo katolicizmo. Tačiau negalėjo ji atsiturėti prieš išsiveržusius 1585 m. persekiojimus **Kinijoje,** kur jau apie 1300 metus pranciškonas J o n a s d e M o n t e K o r v i n a skelbė Evangeliją, M a t a s R i c c i s (Riči) turėjo kaip matematikas ir astronomas didelį pasisekimą. Jam pavyko pakrikštyti nemažas kinų skaičius ir įsteigti bažnyčią, suplakant krikščioniškąjį mokslą su Konfucijaus moralybe. Užkariaujant ispanams ir portugalams žemės plotus **Indijoje,** buvo įkurta katalikų bažnyčia ir palaikoma ten įvesta inkvizicija. **Paragvajuje** jėzuitai buvo įsteigę patriarchaliniai valdomą respubliką, kuri turėjo net ir savo kariuomenę nepriklausomybei ginti. Jėzuitų paduotomis žiniomis vietinių krikščionių gyventojų skaičius viršijęs net 100.000. Kaip buvo valdoma ta respublika turimos žinios yra priešingos vienos kitoms. Ji išgyvavo 140 metų (1610—1750). Jėzuitai buvo susikrovę toje valstybėje didelius turtus. Popiežius Gregoras XV (1621—1623), įsteigė 1622 m. „C o n g r e g a t i o d e f i d e c a t h o l i c a p r o p a g a n d a"; šia įstaiga jis davė visai misijos raidai vieningą vadovybę.

b) Jėzuitams dvasininkams popiežius buvo suteikęs visas katalikų kunigų teises; jie galėjo rūpintis sielomis, pamokslininkauti, išpažintį klausyti; kaip išpažinties klausytojai ir

dvasiški patarėjai darė toli siekiančią itaką katalikiškiems valdovams; ypačiai buvo susirūpinę jaunimo mokslinimu ir auklėjimu, kurį taikė bažnyčios tarnybai, jos didingumui ir garbei kelti.

Žemesnieji liaudies sluoksniai auklėti jėzuitams nerūpėjo. Tas darbas buvo paliktas sakyklai, konfesijonolui ir įvairioms kongregacijoms. Jėzuitams svarbu tarp aukštesniųjų luomų turėti narių, draugų ir globėjų. Tuo tikslu jie spraudėsi kaip mokytojai arba profesoriai į gimnazijas, kunigų seminarijas ir universitetus ir dėstė tiek teologiją, tiek visas kitas mokslų šakas. Reikia pripažinti, kad jėzuitai auklėjimo ir mokyklų srityje turėjo nepaprastą pasisekimą. Jei jėzuitų veiklos pražydimo metu protestantai turėjo savo pavyzdingas mokyklas, tai greta jų kaip grybai po lietaus išdygdavo dar geresnės auklėjimo įstaigos, jėzuitų vadovaujamos. Tarp dėstomųjų mokslų pirma vieta buvo skiriama retorikai (iškalbingumui). Kalbėjimo laisvumas ir atsikirtimo mitrumas buvo lavinami mokinių dispatacijomis, laisvais pranešimais, dramatiniais vaidinimais; galimai buvo užsmelkiamas savarankiškas mąstymas ir dvasios lavinimas. Tiek mokslinimas, tiek auklėjimas buvo mechaninis dvasios verginimas; priemonės tam buvo: pratinimas prie griežtos tvarkos ir besąlyginio paklusnumo; buvo reikalaujama, kad mokiniai tarpusaviai sektų; buvo skatinamos tarpusavės varžytinės ir gilinamas garbės troškimas.

c) Visa, ką ordinas daro, atkreipta į tai, kad būtų atstatyta ir palaikyta popiežiaus viršenybė visame pasaulyje, katalikų bažnyčia būtų plečiama ir kad ji žydėtų. O kadangi protestantai nepripažįsta popiežiaus pirmenybės ir kadangi jie atskilo nuo motinos bažnyčios, jėzuitai laikė savo uždaviniu juos grąžinti į katalikų bažnyčią arba išnaikinti.

Nuo Passauo sutarties protestantizmas rado didelį pritarimą ir katalikiškuose kraštuose. Kaikurie dvasiški valdovai turėjo daugiau protestantų negu katalikų patarėjų. Jei ne jėzuitai, visa Vokietija būtų tapusi evangeliška. Keliauninkas iš Venecijos sugrįžęs iš Vokietijos galėjo 1558 m. papasakoti, kad Vokietijoje dešimta gyventojų dalis liko ištikima senajai bažnyčiai, septynios dešimtosios priklauso liuteronų bažnyčiai, o dvi dešimtosios sudaro nekatalikiškas bendruomenes. Nuo 1549 m. jėzuitai pradėjo steigti savo buveines Ingolstadte, Vienoje,

Prahoje, Koelne. Iš šitų miestų jėzuitai paplito po visą Vokietiją. Vokiečių jaunuolių auklėjimui, kad jie atverstų protestantus savo tėvynėje, Loyola jau 1552 m. įsteigė Romoje „Collegium Germanicum", vėliau ta įstaiga buvo praplėsta į „Colegium Germano - Ungaricum". Pirmas jėzuitų provinciolas Vokietijoje buvo olandas Petras Kanisijus, kurs taip siautojo prieš protestantus, kad tapo pavadintas „canis" (šuo). Katalikų bažnyčios atstatymas prasidėjo Bavarijoje, kur hercogas Albertas V (1550—79) buvo iš pradžių palankus evangelikams. Vėliau jėzuitų prikalbėtas pakeitė savo nusistatymą ir tapo griežtu kataliku. Jis išskyrė iš reichstago atstovus evangelikus, išvarė evangelikų dvasininkus, vertė išsikraustyti iš krašto tuos valdinius, kurie nesutiko tapti katalikais. Visi profesoriai ir valdininkai turėjo prisiekti prie Triento koncilio „professio fidei". Austriją, kuri beveik perdėm buvo evangeliška, atkatalikino jėzuitų mokinys Ferdinandas II (1619—37); su dideliu žiaurumu jis beveik visai išnaikino protestantizmą.

Katalikų bažnyčios atstatymu Vokietijoje jėzuitai nepasitenkino. Savo darbą jie išplėtė per visą Europą. Jėzuitai spraudėsi visur, net ir ten, kur tartum negalėjo turėti pasisekimo. Šveicarijoje plačiai ir sėkmingai veikė Karolis Boromėjus. Katalikų kunigams auklėti Šveicarijos reikalams jis buvo įsteigęs Milane „Collegium Helveticum"; 1574 m. apgyvendino Lucerne jėzuitus. Prancūzijoje pilietinis karas nuo 1562 m. ir baisioji Bartlomiejaus naktis 1572 m. buvo jėzuitų darbas. Niederlandijoje jėzuitų įtakoje veikė hercogas Alba ir išžudė dešimtimis tūkstančių evangelikų. Į Lietuvą jėzuitai atsikraustė 1569 m. Švedijoje pradėjo 1578 m. veikti mitrusis Antanas Possevinas, kuris atvertė katalikybėn karalių Zigmantą. Net ir Anglijoje, kur karalienė Elžbieta (1558—1603) grūmojo kiekvienam jėzuitui mirties bausme, slaptai veikė jėzuitai, pasitikėdami geresniais laikais pelenuose gruzdančiam katalicizmui.

II. Katalikiškajam tikėjimui palaikyti neužteko dvasininkų pamokslo ir jėzuitų veiklos. Tam reikalui reikėjo panaudoti' seną, jau ištirtą priemonę, kuri jau

viduriniais amžiais gerai patarnavo bažnyčiai: tai „šventoji inkvizicija“. Jos ypatingas uždavinys buvo smurtu palaikyti katalikiškąjį tikėjimą ir tikinčiuosius atbaidyti nuo herezijos. Pagal katalikų bažnyčios mokslą žmogus gali būti išganytas, jei jis priklauso tai bažnyčiai. Todėl svarbu, kad kiekvienas būtų katalikas; kas katalikiškojo tikėjimo išsižada, tas netenka išganymo; kiekvieną nekataliką daryti kataliku ir taip teikti jam išganymą nebuvo baisios ir sunkiausios bausmės. Ar Kristus kur nors ir kaip nors veikė tokioje dvasioje?

Inkvizicija už vis smarkiau siautė Ispanijoje, kur ji jau viduriniais amžiais veikė prieš žydus ir maurus. Tačiau didžiausios galios ji įgavo prie ciesoriaus Karolio V (1519—56) ir jo sūnaus Pilypo II (1556—98). Kai 17 amžiuje nebebuvo eretikų, inkvizicija begalėjo deginti atskalūnų knygas. Reikia pastebėti, kad Ispanijoje inkvizicija dažnai buvo panaudojama politiniai nepakenčiamiems žmonėms pašalinti.

Jei Ispanijoje „šventoji inkvizicija" iššnipinėdavo kokį eretiką ir smurtu arba apgaule išgaudavo prisipažinimą, tai arba „Dievo garbei' kalėjime nužudydavo arba sudarydavo didelę iškilmę, taip vadinamą „auto da fe" (tikėjimo veiksmas), paskiausiojo teismo pavyzdį, kurs turėjo tikinčiuosius atbaidyti nuo herezijos. Visos apylinkės bažnyčios ir vienuolynai gaudavo pakvietimus rengiamai šventei; jos dalyviams būdavo pažadėti 40 dienų atlaidai. Sekmadienį arba šventadienį, bažnyčioje arba aikštėje ruošdavo šventąjį reginį.

I t a l i j o j e taip pat veikė inkvizicija ir griežčiausiomis priemonėmis naikino evangeliškąjį tikėjimą. Kai evangelikų susekti nebegalėjo, ir čia smerkė ir degino evangeliškas knygas. L i e t u v o s ir L e n k i j o s atkatalikinimas buvo taip pat jėzuitų darbas.

§ 28. Trijų dešimtų metų karas.

1. Kaip kontrareformacijos pasėka kilo 17 šimtmečio pradžioje didelis, nepakenčiamas įtempimas tarp katalikų ir protestantų. Į degamąją medžiagą uždeganti kibirkštis krito Čekijoje. Ramųjį ciesorių Maksimilijaną II (1564—76) sekė 1576 m. jo sūnus Rudolfas II (1576—1612), kurs jėzuitų buvo išauklėtas Ispanijos Pilypo rūmuose; užėmęs sostą, iš savo rūmų tuojau pašalino evangelikus tarnautojus ir įsakė uždaryti visas bažnyčias Vienoje. Ir į kaimus vykti evangelikams buvo uždrausta. Kai ir ši varžymo priemonė nepagelbėjo, buvo įsakyta neleisti laikyti evangeliškų pamaldų. Tokio įsakymo nevykdymas buvo aiškinamas kaip priešinimasis vyriausybei. Kai kaimiečiai išvaikė jiems užveltus katalikiškus dvasininkus, ciesorius jau turėjo pageidautiną progą imtis prieš juos griežtų priemonių: ištisi kaimai prievarta buvo grąžinti į katolicizmą. Kai Rudolfas II turėjo perleisti savo broliui Matijui (1612—19) Austrijos erchercogystę, valdiniai prašė atstatyti religijos laisvę. Matijas įsakė suimti drąsuolius; paskui vis dėlto suteikė kaikurių palengvinimų. Kai Rudolfas II ir Čekijoje pradėjo persekioti evangelikus, čekai kaip vienas sukilo ir iškovojo 1609 m. majestoto (didenybės) laišką, kurs jiems užtikrino besąlyginę religijos laisvę, bendrą konsistoriją ir akademiją Prahoje. Tais laikais Čekijoje tik dešimta gyventojų dalis bebuvo katalikai. Prie ciesoriaus Matijo (1612—1619) prasidėjo majestoto laiško įžeidinėjimai ir jame pažadėtųjų laisvių siaurinimas.

2. Braunau'o abatas nebeleido statyti jau statomos bažnyčios; Prahos arkivyskupas įsakė uždaryti jau beveik visai

pastatytus Dievo namus Klostergrabe. Tokios sauvalės dėliai protestantai pasiskundė valdžiai, tačiau iš jos išgirdo nepalankų atsakymą. Įžeisti čekai išmetė pro langą ciesoriaus tarėjus Martinicą ir Slovatą ir išvaikė jėzuitus. Šių neramumų metu mirė Matijas; sukilusieji čekai atsisakė pripažinti savo karalium jėzuitų auklėtinį Ferdinandą II (1619—37), kurs jau pasižymėjo protestantų persekiojimais Steiermarko erchercogystėje. Jo vietoje pasikvietė valdovu Pfalco kurfuerstą reformatą Friedrichą V (1615—32). Pastarasis stojo priešakin unijos, kuri jau 1608 m. buvo susidariusi iš pietų Vokietijos protestantų luomų. Ferdinandas II (1619—37) rado reikalingą pagalbą lygoje, kurią buvo įsteigęs 1609 m. Bavarijos Maksimilijanas iš pietų Vokietijos valdovų katalikų. Unijoje nebuvo dermingos vienybės ir to dėl ji nereiškė veiklumo. Be to, dar Saksonijos Jonas-Jurgis, kaip griežtas liuteronas atsisakė būti unijoje kartu su kalvinizmo atstovais; todėl jis kovojo ciesoriaus pusėje. Prie Baltojo Kalno 1620 m. lapkričio 8 dieną įvyko lemiamas mūšis. Čekai buvo visai nugalėti. Danijos Kristijonas IV (1593—1648) ir kiti valdovai norėjo dar gelbėti pavojuje atsidūrusį protestantizmą, bet ir jie buvo sumušti. Čekų pakviestas Pfalco Friedrichas pabėgo. Ferdinandas sudraskė majestoto laišką, grąžino į kraštą jėzuitus, pašalino evangeliškus dvasininkus ir įsakė nužudyti protestantų vadus. Apie 4000 bajorų emigravo; ūkininkams buvo uždrausta iškeliauti iš krašto.

Nuo nugalėjimo apsvaigęs, ciesorius Ferdinandas išleido 1629 m. kovo 6 dieną savo garsųjį restitucijos ediktą kaip autentinį religijos taikos paaiškinimą. Pagal ediktą taikant Augsburgo religijos taikos „reservatumo ecclesiasticumo“ dėsnį turi būti grąžinti visi tie bažnyčios turtai, kurie nuo Passauo sutarties laikų buvo perėję protestantų valdyman, reformatai buvo išskirti iš taikos, o katalikų luomams suteikta teisė atversti protestantus savo kraštuose. Šiame

edikte kontrareformacija pasiekė aukščiausį laipsnį. Atrodė, kad protestantizmui išmušė paskutinė valanda.

3. Protestantizmą gelbėti pasiryžo Švedijos karalius G u s t a v a s A d o l f a s (1594—1632). Jis tai darė ne tiek religiniais, kiek politiniais sumetimais. Jis manė Švedijos vadovybėje patvariai sujungti Vokietijos protestantizmą su protestantiškąja Švedija ir taip sudaryti stiprią atramą prieš Habsburgų dinastijos vadovaujamą katolicizmą. 1630 m. jis iškėlė savo kariuomenę Pomeranijoje. Dėl neaiškaus Brandenburgijos ir Saksonijos kurfuerstų nusistatymo ir jų pragaištingo dvejojimo Gustavas Adolfas negalėjo žygiuoti į priekį ir gelbėti Magdeburgą nuo užkariavimo ir sunaikinimo, kurį vykdė ciesoriaus vadas Tilly's. Pas B r e i t e n f e l d ą 1631 m. jis sumušė Tilly'ą. Po šio mūšio Gustavas Adolfas beveik visoje Vokietijoje turėjo laisvas rankas ir jau manė imtis giliai siekiančio politinio Vokietijos pertvarkymo. Bet jo mirtis mūšyje pas L u e t c e n ą 1632 m. ir galutinis švedų nepasisekimas prie N o e r d l i n g e n o 1634 m. panaikino politinę protestantų persvarą Vokietijoje. Tačiau po Gustavo Adolfo žygio nebebuvo galima visai išnaikinti vokiečių protestantizmo.

4. Tolimesnėje trijų dešimtų metų karo eigoje jau nebebuvo religinio elemento, tai buvo politinės imtynės tarp dviejų jėgų: iš vienos pusės Švedija su Prancūzija, iš antros Habsburgų ciesorystė ir Ispanija.

Po ilgų derybų Muensteryje ir Osnabrueke pagaliau buvo sudaryta 1648 m. s p a l i ų 24 d. V e s f a l i j o s t a i k a. a). P a s s a u o s u t a r t i s ir A u g s b u r g o r e l i g i j o s t a i k a į s a k m i a i t a p o p r i p a ž i n t o s i r p r a p l ė s t o s a n t

reformatų. Šiaip sektos buvo išskirtos iš taikos sąlygų. b). Ginčas bažnyčios turtų dėliai, panaikinus restitucijos ediktą iš 1629 m., buvo taip išlygintas, kad 1624 metai buvo pažymėti normaliniais metais t. y. katalikų ir evangelikų valdymas turėjo likti arba būti taip atstatytas, koks jis buvo 1624 metais. c). Krašto valdovų „ius reformandi“ (cuius regio, eius religio) liko neliestas, tačiau su kaikuriais suvaržymais: kitų tikybų (konfesijų) mažumos, kurios 1624 m. turėjo savo religijos laisvę, ir toliau turėjo būti toleruojamos; kas po taikos sudarymo perėjo iš krašto valdovo konfesijos kiton konfesijon, krašto valdovas galėjo toleruoti arba priversti išsikraustyti su teise savo turtą išsigabenti; jei liuteronas krašto valdovas tapo reformatų tikybos, arba reformatas liuteronų tikybos, tai jis neturėjo teisės versti savo valdinius keisti konfesiją. Pastarasis nuostatas veikė, pereinant teritorijai krašto valdovui, kurs buvo kitos protestantiškos konfesijos negu pereinančios teritorijos valdiniai. Sienoms išlyginti buvo sekuliarizuotos (supasaulintos) kai kurios dvasiškos teritorijos. Popiežiaus Inocento X protestas prieš Vestfalijos taikos nuostatus nuaidėjo be jokių pasėkų.

II. BAŽNYČIA PIETIZMO IR ŠVIETIMO LAIKAIS.

A. PIETIZMO LAIKAI.

§ 29. Liuteriškoji ortodoksija.

1. Reformacijos buvo įsteigta viena nuo katalikų bažnyčios atskirta evangelikų bažnyčia; bet kai jau Liuteras su Cvingliu buvo susiginčiję, deja, ir jų sekėjai laikė savo pareiga reikšti tarpusavį priešingumą; nei Melanchthonui nei Kalvynui nepavyko ginčus išlyginti ir pašalinti. Taip, vienos evangelikų bažnyčios vietoje, deja, kilo dvi: liuteronų ir reformatų bažnyčia. Visados buvo dedama pastangų šitas dvi bažnyčias sujungti.

Po Liutero mirties, pasireiškė liuteronų bažnyčioje dvi priešingos kryptys: viena jų glaudėsi prie Liutero, griežtai laikėsi jo mokslo raidės ir buvo priešinga šveicariečiams, o kita buvo artima Melanchthonui ir Kalvynui, ir stengėsi sujungti vitenbergiečius su šveicariečiais. Tarp Liutero palikuonių kilo daug ginčų.

a) Antinomistiniame ginče (1520—30) buvo gvildenamas klausimas, ar pirm tikėjimo pamokslo turi vykti Senojo Testamento įstatymu paremtas atgailos pamokslas.

b) Interminis arba adiaforinis ginčas (1548—52) buvo kilęs todėl, kad Melanchthonas vadinamajame Leipcigo interime (laikinume) buvo taip nusileidęs katalikams, kad buvo pripažinęs tikėjimui neesmingais (adiaphora) paveikslus, pasninkus, net ir 7 sakramentus ir t. t.

c) Osiandrinis ginčas (1549—66). Andriejus Osianderis gynė mokslą apie tikėjimo tarpininkaujamą tikro esminio Kristaus teisumo įgyvendinimą tikinčiuose. Melenchthonas tvirtino, kad Kristaus teisumas priskaitomas žmogui kaip ir teisminiu aktu.

d) Majorinis ginčas. Majoras, Melanchthono šalininkas, tvirtino, geri darbai esą reikalingi išganymui, o Ams-

dorfas, besiginčydamas priėjo išvados, kad geri darbai esą kenksmingi išganymui. Pagaliau pylipninkai turėjo nusileisti. e). Ginčas dėl Vakarienės kilo tarp liuteronų ir reformatų. Kadangi šio ginčo metu Melanchthonas laikėsi atsargaus vidurio, tai besiginčijančios partijos įtarė, Melanchthonas esąs kriptokalvinininkas (slaptas Kalvyno šalininkas).

g) Sinergetinis ginčas, aiškino klausimą apie bendrą veikimą, t. y. mokslą apie laisvo žmogaus prisidėjimo prie jo pagerinimo ir išganymo; arba gal žmogus čia nieko negali daryti, o visa daro vien Dievo malonė.

2. Iš tų ginčų liuteranizmas išėjo nugalėtoju ir galutinai apsisprendė. Švelnesnioji Melanchthono kryptis ir labiau besiskiriantis Šveicarijos reformatorių mokslas buvo pasmerktas 1580 metais išleistoje konkordijos formuloje kaip tyrojo tikėjimo normoje. Liuteronų teologams beliko apibūdintą naują dogmą moksliškame sąryšyje išvystyti iki smulkmenų ir galimai giliau įsąmoninti bažnyčiai. Šiai teologijos krypčiai pradžią davė Jonas Gerhardas, teologijos profesorius Ienoje, († 1637).

Šios teologijos svarbiausi dėsniai: 1) Adomo puolimu žmonija pateko į begalinę kaltybę ir tapo visai nebetinkama gėriui; todėl žmonija atiteko šėtonui ir Dievas pagal savo teisingumą turėjo žmones perleisti amžinam paskandinimui. 2) Bet kadangi trivienasis Dievas dėl savo gailestingumo nori gelbėti žmones, tai šį dvejingumą taip išlygino, kad vienas trijų jame vienai dieviškai esmei sujungtų asmenų: sūnus tapo žmogum ir savo nekalta auka prie kryžiaus už visų ikišiolinių ir būsimųjų žmonių nuodėmes padarė pavaduojantį patenkinimą. 3) Šitą apskritai visai žmonijai įgytą išganymą kiekvienas paskiras pasisavina Šventosios Dvasios jame sukeltu tikėjimu Dievo malone ir Kristaus nuopelnu.

3. Atsižvelgiant į tai, kad šioji dogmatika duoda kiekvienam teisę semti savo tikėjimą iš Šventojo Rašto kaip vienintelio ir neklystančio Dievo Žodžio, tai joje vis dar randasi nuoširdus reformatorių tikėjimas, kurs išsivadavo nuo žmonių pramanymų, idant laikytųsi vieno Dievo. Prie to buvo savaime suprantama, kad konkordijos knygoje (1580 m.), susidedančioje iš trijų ekumeninių tikėjimo išpažinčių ir trikrąja prasme liuteriškų tikėjimo raštų: nepakeistos Augsburgo konfesijos, apologijos, Šmalkaldeno nuostatų (artikulų), dviejų Liutero katekizmų ir konkordijos formulos, Dievo Žodis tikrai suprastas tai yra: niekur nėra žmonių pramanymų.

Liuteronų ir reformatų bažnyčia savo Šventojo Rašto supratimu paskirais tikėjimo mokslo klausimais, liečiančiais ypačiai Vakarienę ir dieviškąjį išanksto paskyrimą (predestinaciją), priėjo skirtingų pažiūrų; konkordijos formuloje išreikštoji tikėjimo pažiūra iš anksto buvo tvirtai nustatyta; todėl tikėjimo dėsniai pamažu sustingo į negyvą padavimą, kurio griežčiausiai laikėsi. Į kiekvieną nukrypimą buvo žvelgiama su nepasitikėjimu ir smerkiama be pasigailėjimo; kas kaip nors abejodavo dogma, buvo skelbiamas bedieviu. Konkordijos formulai pritarimas buvo sąlyga išganymui įgyti kaip prieš reformaciją priklausymas katalikų bažnyčiai. *Tikros gyvos religinės nuotaikos* vietoje nuo šešioliktojo šimtmečio pabaigos buvo apėmęs liuteronų bažnyčią *negyvas tikras tikėjimas arba ortodoksija*. Tikėjimo esmė buvo tame, kad laikė pagal raidę tikrą ir teisingą dogmą, kaip ji išreikšta išpažintyje. Pamaldumas buvo reiškiamas visų pirma bažnyčios lankyme.

Liūdnos tokio vienpusiško išpažinties ir pamaldų vertinimo pasėkos pasireiškė dviem atžvilgiais: Biblijos pagarbumas buvo atstumtas už išpažinties pagarbumo; santykis tarp jų pasikeitė: išpažinčių raštai, kurie paremti Biblija, tapo taisykle Šventajam Raštui aiškinti. Dorinio gyvenimo reikšmė pranyko už bažnytinių pamaldų lankymo reikšmės. 17 šimtmečio liuteronų bažnyčia negalėjo labiau dorinančiai veikti pragaištingąją trijų dešimtų metų karo įtaką.

Ortodoksija buvo susirūpinusi tiek tyru tikrojo tikėjimo mokslu, tiek ir tuo, kad kiekvienas krikščionis turėtų tą tikrąjį tikėjimą. Kas ortodoksijos skelbėjų manymu netikrai tikėjo, tas būdavo viešai smerkiamas. Religinių įsitikinimų dėliai labai nukentėjo kurfuersto leibmedikas Kasparas Peuceris, Melanchthono žentas. Jis buvo kalinamas už tai, kad nebuvo tikras liuteronas. Kalėjime esant, jam nebuvo leista pasimatyti su savo žmona, kuri ir mirė su vyru nepasimačiusi. Su užsispyrusiu atskalūnu vis žiauriau buvo elgiamasi todėl, kad jis atsisakė pasmerkti Melanchthoną ir Kalvyną. Jam buvo uždrausta rašyti ir skaityti; net Biblija buvo atimta iš jo. Kurfuerstas pažymėjo tikrojo liuteroniškojo tikėjimo nugalėjimą, nukaldindamas atminties pinigą, kuriame buvo atvaizduotas Kristus kaip velnio ir proto nugalėtojas.

Kai Peuceris po ilgo įvairiuose kalėjimuose kalinimo paprašė duoti jam šv. Vakarienę artimos mirties akivaizdoje, liuteriškieji dvasininkai nuvyko pas jį į kalėjimą ir pareikalavo, kad jis atšauktų. Atsisakius jam tai padaryti, jam buvo pareikšta, būsiančios surastos priemonės priversti jį tai padaryti, nors tai būtų ir įkaitintos replės. Tik po 12 kalinimo metų Peuceris buvo išleistas iš kalėjimo, pageidaujant kurfuersto antrajai žmonai. Savo įnirtime dvasininkai nukaldino atminties pinigą, kuriame buvo atvaizduotas puolimas su ušrašu: „Adomas Ievos patariamas peržengė Dievo įsakymą". Kaip Adomas ir Ieva buvo atvaizduoti kurfuerstas ir jo žmona.

Pamoksluose maldingiesiems buvo tiekiami gilūs tikrojo tikėjimo aiškinimai, kurie dažniausiai nebuvo prieinami protui, o širdžiai ir sielai nieko netekdavo iš tokių pamokslų.

4. Buvo giliau ir laisviau mąstančių vyrų, kurie jau tada protestavo prieš šiuos „popierinius popiežius". Jei reformacijos pradžioje sunkiai kovojo, kad išsivaduotų nuo popiežiaus jungo, tai dabar susirūpinę ir toliau žvelgianti evangelikai kovojo su daug „popiežiukų", kurie, tiesa, skelbė prieš popiežių Romoje, bet savo krašte ir savo apylinkėje patys elgėsi kaip popiežiai, smerkdami kiekvieną, kurs drįso turėti kitokią pažiūrą religiniais arba teologiniais klausimais.

§ 30. Reformatų bažnyčios ortodoksija.

1. Ir reformatų bažnyčia vakarų Europos kraštuose taip pat pergyveno savo o r t o d o k s i j ą. Nuo liuteriškosios ortodoksijos ji skyrėsi tuo, kad jai nepavyko visur užkariauti visas pozicijas, bet šalia veikė ir laisvesnė kryptis. Šių dviejų priešingų krypčių nesutikimo išdava buvo **Armininis ginčas** (1604—1619) dėl Kalvyno pagrindinės dogmos, predestinacijos mokslo.

Nors Niederlandijoje nuo 1562 m. veikė „Confessio Belgica", parašyta griežtoje Kalvyno dvasioje, tačiau ir Cvinglio dvasios įtaka veikė tame krašte. Tik sugrįžę nuo Ispanijos valdžios persekiojimų bėgliai stengėsi įgyvendinti savo tėvynėje griežtą kalvinizmą. Arminijaus priešas buvo Haarlemo miesto sekretorius **Koornhertas**, kurs žodžiu ir raštu plėtė mokslą apie visiems žmonėms skiriamą Dievo malonę (universalismas), vidinę krikščionybę ir religinę toleranciją. Jis rado daug pritarimo. Ir tarp kalvinistų pasireiškė priešingų kryp-

čių: griežtieji jų tvirtino, kad ir puolimas jau tilpęs amžinoje Dievo predestinacijoje. Todėl vadino juos **supralapsarninkais**; nemažas skaičius buvo ir **infralapsarninkų**, kurie tvirtino, kad predestinacija pradėjus veikti po puolimo; pats puolimas nebuvęs predestinuotas, bet Dievo permatytas. Arminijus, Leideno universiteto profesorius, užuot kovojęs su Koornherto universalismu, kaip jam buvo pavesta, tapo jo šalininku ir paskelbė kovą kraštutiniam Kalvyno predestinacijos mokslui. Arminijus greitai mirė, bet paliko labai daug savo mokslo sekėjų, kurie skelbė Dievo malonės visiems žmonėms bendrumą. Apkaltinti klaidingame moksle ir krašto ramybės ardyme, armininkai susijungė ir įteikė 1610 m. taip vadinamąją **remonstranciją**, kurioje jie atmetė supra ir infralapsarismą ir mokslą apie tai, kad išrinktieji negali priešintis malonei, o tuo labiau netekti jos; be to, jie pabrėžė Dievo malonės universalumą (visuotinumą). Nuo įteikimo laiko armininkai tapo pavadinti r e m o n s t r a n t a i s. Didžiausias armininkų priešas, supralapsarismo šalininkas, buvo **Gomarus**, taip pat Leideno universiteto profesorius. Gomarninkai įteikė **kontraremonstranciją**, kurioje išdėstė savo pažiūras. Jie tapo pavadinti k o n t r a r e m o n s t r a n t a i s. **Dordrechto synodas** 1618—1619 m., kuriame dalyvavo Šveicarijos, Anglijos, Škotijos ir Vokietijos teologai (hugenotams buvo uždrausta atvykti), atmetė remonstranciją, pripažino Kalvyno mokslą, bet sušvelnintoje formoje (infralapsarismas). Heidelbergo katekizmas ir Confessio Belgica buvo pripažinti tokiais raštais, kuriuose tilpsta neklaidingas mokslas. Dordrechto Synodo nutarimai buvo priimti tik Prancūzijoje ir Šveicarijoje. Kituose kraštuose veikė švelnesnis kalvinizmas.

2 Nuo Dordrechto Synodo Niederlandijoje įsiviešpatavo kalvyninė ortodoksija. Pastaroji vystė savo mokslą griežtos scholastikos dvasioje, kaip ir liuteronų ortodoksija. Tačiau kalvyninė ortodoksija skyrėsi nuo liuteriškosios tuo, kad ji neskyrė tiek svarbos „tikrajam mokslui", kiek reikalavo griežto gyvenimo. Todėl Niederlandijoje vėlesniais laikais nepasireiškė didelis priešingumas tarp ortodoksijos ir pietismo. Niederlandijos bažnyčia visai priklausė nuo valstybės. Šalia kalvyninės valstybinės bažnyčios galėjo nekliudomai veikti sektos ir vystytis laisvesnės mintys; todėl bažnyčia nepajėgė pavergti savo narių griežtai papročių drausmei; ji veikė tarp mažesnių bendruomenių ir konventikelių. Šiuo atžvilgiu paminėtinas buvęs jėzuitas **Jean (Žan) de Labadie,** kurs sujungė Kalvyno bažnyčios sąvoką su katalikiškuoju pamaldumu. Nuo 1630 metų buvo leista ir armininkams skelbti savo įsitikinimus. Jų tarpe buvo tęsiamas humanistų, ypačiai Erasmo religingumas. Savo mokslišku teologijos darbu jie veikė Niederlandijos bažnyčios visumą.

3. Apskritai reformatų protestantizmas 17 šimtmetyje davė labai žymius mokslininkus eksegezės, orientalinės filologijos ir bažnyčios istorijos kritikos srityje. Toks Dovydas Blandelis, pavyzdžiui, galutinai įrodė pseudoisidorinių dekretalijų netikrumą.

* * *

Ortodoksizmas, įnirtusiai bekovodamas į dešinę ir į kairę ir besidžiaugdamas ir besididžiuodamas raide paremtu „tyruoju mokslu", užmiršo reikalauti tikrai evangeliškos nuotaikos ir evangeliškojo gyvenimo. Todėl didelėje krikščionijos dalyje viešpatavo paviršutiniškumas ir negyvas tarnavimas raidei. Akivaizdoje vienpusiškos proto linkmės, kuri visą svarbą skyrė tikėjimui be dėmių, širdis ir gyvasis tikėjimas pareikala-

vo savo teisių. Todėl to paties ortodoksizmo laikais kilo trijose to laiko bažnyčiose (liuteronų, reformatų ir katalikų) pastangos, kurios ėjo prie krikščionumo vidujingumo ir praktiško pamaldumo; tiesa, ir čia neapsieita be to, kad nebūtų nuklysta naujais šuntakiais.

Šalia griežtai ortodoksinės vokiškojo protestantizmo teologijos buvo dar ir laisvesnė jos kryptis, kurią ypačiai atstovavo Helmstedto universiteto profesorius **Jurgis Kalikstas** († 1656). Studijuodamas ir bendraudamas su garbingiausiais įvairių konfesijų reprezentantais, jis įsitikino, kad tos konfesijos nėra jau taip nutolusios viena nuo kitos, kaip paprastai manoma. Todėl jis bandė pratiesti kelią joms susiartinti ir susidraugauti, nurodydamas į visoms konfesijoms bendrumą pagrindinėse krikščionybės tiesose, kurias jis rado tiek visų pripažintoje Biblijoje, tiek dermingame pirmųjų penkių šimtmečių moksle (consensus quinquesaecularis). Šią jo pažiūrą, iššaukusią karštus ginčus, liuteronai ortodoksai pavadino **sinkretizmu** arba religijų suplakimu. Beveik tuo pačiu laiku ir taja pačia linkme veikė Škotijos presbiterijonų kunigas Jonas Durėus († 1680), kurs visą savo gyvenimą buvo pašventęs protestantams **suderinti ir suvienyti.**

§ 31. Pietizmas.

1. Nors ortodoksijos laikotarpis teikė mažai džiūginantį vaizdą, tai vis dėlto ir tuo laiku netruko gyvesnių pamokslų, kuklaus tikėjimo ir tikro krikščionumo; dažnai būdavo net ir tokių vyrų, kurie kaip griežti raidės tarnai smerkė kitaip mąstančius krikščionis, tačiau savo pamoksluose ir sueiliuotose giesmėse pasireiškė daug geriau negu iš jų buvo galima laukti. Tokios krypties vyrų skaičiuje tenka paminėti **Paulių Gerhardtą, Kristijoną Skriverį, Henriką Muellerį** ir ypačiai **Joną Arndtą,** kurs pragarsėjo savo „Rojaus Darželiu“ ir „Keturiomis knygomis apie tikrą krikščionumą“. Šitie vyrai savo plačia vaisinga darbuote, kaip praktiški dva-

sininkai stengėsi sugyvinti tikrojo tikėjimo paviršutiniškume sustingusią bažnyčią. Tačiau tarp platesnių sluoksnių giliau praplėtė jų pastangas **pietizmas**; tai buvo širdyje įsišaknijęs gyvenime apsireiškiąs pamaldumas ir Šventu Raštu paremta krikščionumo kryptis, kuri siūlė tam tikrus praktiškus reformos sumanymus ir tokiuo būdu iššaukė gyvą sąjūdį evangelikų bažnyčioje. Tiesą pasakius, pietizmas išaugo reformatų bažnyčioje iš asketiniai griežto Kalvyno ir Anglijos puritonų gyvenimo idealo. Bet pagrindinę reikšmę įgavo šis sąjūdis tik Vokietijos liuteronų bažnyčioje.

2. Pietizmo tėvas Vokietijoje yra **Pilypas Jokūbas Šperenis** (1635—1705). Jis gimė Rappoltsweilere Elzase. Teologijos mokslus ėjo Štrasburgo universitete; be to, dar lankė Baselio ir Ženevos universitetus; po trumpos darbuotės Štrasburge 1666 metais tapo vyresniuoju kunigu Frankfurte prie Maino. Jo pastangos buvo atkreiptos į tai, kad religija būtų perkelta iš galvos į širdį; todėl savo kukliuose pamoksluose visų pirma jis reikalavo pagrindinio nuotaikos ir gyvenimo atnaujinimo. Tokio pamokslininkavimo vaisius buvo tas, kad 1670 metais jo klausytojų būrys susitelkė ypatingoms pamaldumo valandoms (collegia pietatis), kurioms jis pats vadovavo. Be to, jis rinko jaunimą ir aiškino jam katekizmą. Po tokio paruošimo jo mokiniai viešai išpažindavo savo tikėjimą. Taip kilo k o n f i r m a c i j a. Ir savo veikale „Pia desideria“, kurį išleido 1678 m., darė pasiūlymus pagerinti evangelikų bažnyčioje apystovoms; tačiau kokiuo nors reformatorium jis nenorėjo būti.

Šperenio reikalavimai, kuriuos jis išdėstė savo veikale „Pia desideria“, apibūdino ano laiko aplinkybių būklę evangeliškoje bažnyčioje. Savo reikalavimus jis suskirstė taip: a) Pri-

vačiuose susirinkimuose (ecclesiolae in ecclesia) plėsti gilesnį šv. Rašto supratimą. b) Atnaujinti visuotinę lajikų kunigystę: kiekvienas krikščionis įteisintas ir įpareigotas laikyti namų pamaldas, rūpintis sielomis ir dalyvauti parapijos vadovybėje. c) Kiekvienam įsidėmėtina, kad krikščionumas yra ne vien žinojime, bet ypačiai asmeniškame tikėjime ir meilėje. d) Netikinčiuosius reikia nugalėti ne išdidžiu aiškinimu ir prikalbinėjimu, bet kantrybe ir meile. e) Teologijos studijos reikia pakeisti taja prasme, kad studentams būtų duodami nurodymai tiek darbščiam darbui, tiek dievobaimingam gyvenimui. f) Pamokslas turi reikšti ne pamokslininko mokslingumą ir iškalbingumą, bet tarnauti parapijos pamaldumui.

2. Nepalankumas iš ortodoksijos pusės pašalino Šenerį iš Frankfurto prie Maino. Bet ir ši aplinkybė išėjo bažnyčios naudai. Šeneris buvo pakviestas 1686 m. į Dresdeną, kur jis tapo rūmų pamokslininku. Čia prasiplėtė jo darbuotės sritis. Jo įtaka pasiekė ir Leipcigo universitetą. Jo dvasios buvo sužadinti trys Leipcigo universiteto mokslininkai. Jie įsteigė „collegium philobiblicum“: kas sekmadienį po pamaldų ringdavosi skaityti Šventojo Rašto originalo kalbose ir jį aiškinti. Šie susirinkimai turėjo moksliską pobūdį. Tų paskaitų lankytojai buvo išpravardžiuoti „pietistais“, kadangi jie perdėtai rodė savo maldingumą. Bet nuo 1689 metų Franke laikė dar paskaitas — collegia biblica — apie Naujojo Testamento raštus studentams vokiečių kalba lotynų kalbos vietoje. Paskaitos turėjo nepaprastą pasisekimą. — Ortodoksai nedavė Šeneriui ramybės; jie įskundė jį skelbiant klaidingą mokslą; kadangi jis dar be to peikė kurfuersto papiktinimą sukeliantį gyvenimą, tai jis turėjo ir iš Dresdeno išsikraustyti. Brandenburgijos valdovas Friedrichas III pakvietė jį 1691 m. į Berlyną, kur jis veikė toje pačioje dvasioje iki mirties.

3. Leipcigo „collegium philobiblicum“ šulu buvo **Augustas Hermanas Franke** (1663—1727). Jis buvo an-

tras vokiškojo pietizmo vadas. Po „atsivertimo“ jo palinkimas į pietizmą dar labiau sustiprėjo. Ortodoksai neapkentė jo ir todėl pasistengė pašalinti iš Leipcigo. Su kitais savo draugais Brandenburgijos Friedricho III kviečiamas atvyko į Hallę, kur 1694 metais buvo įsteigtas universitetas. Parinkti dėstytojus teologijos fakultetui buvo pavesta Špeneriui. Hallėje Franke tapo profesorium ir dvasininku. Čia susidarė svarbus pietizmo centras. Tačiau nuo Špenerio pietizmo reikia skirti Hallės pietizmas, kurs pasižymėjo kaikuriais vienapusiškumais ir perdėjimais; pastarieji visai neteisingai buvo primetami visam pietizmo sąjūdžiui.

Hallės pietistai bailingai vengė visų, ir nekalčiausių pasilinksminimų. Taip, pavyzdžiui, buvo draudžiama lankyti teatrą; tuo tarpu Špenerio manymu tokie dalykai nėra nuodėmė; apie tai sprendžia kiekvieno žmogaus sąžinė. — Šis pietizmas vienpusiškai pabrėžia žmogaus nuodėmingumą, kurs veda prie bereikalingo, kartais blogų pasėkų turinčio savęs kankinimo: kad malonė galėtų prasiveržti žmogaus sieloje, turėjo pirm visiško žmogaus gėriui netinkamumo jutimas raginti „prie išganingo nusiminimo". Špeneris nurodė į paprastąjį kelią, kad atgimimas iš naujo turi sekti po atgailos ir atsivertimo. — Tokiuo būdu iš naujo atgimusių pastangos atsiskirti nuo „pasaulio vaikų" vedė prie d v a s i š k o i š d i d u m o, kurs į kitus žiūrėjo su panieka; tuo tarpu Špeneris šiuo atžvilgiu patarė meilingumą. Todėl Hallėje buvo nepakenčiami ir persekiojami kitaip mąstantieji, kaip pav. prof. Tomasijus ir Volff'as.

4. Didžiausias pietizmo nuopelnas tai k r i k š č i o n i š k o s l a b d a r y b ė s s u g y v i n i m a s liuteronų bažnyčioje.

Franke davė pradžią tam sąjūdžiui, kurs vėliau tapo pavadintas „vidaus misijos“ vardu. Kai jis vieną dieną rado dėžutėje pavargėlių aukoms 4 talerius ir 16 grašių (apie 35 litus), tai pasitikėdamas Dievo pagalba nusprendė už tuos pinigus įsteigti mokyklą vargšų vaikams. Iš tokios menkos pradžios išaugo **Hallės našlai-**

čių namas (1696), prie kurio vėliau buvo prijungtos kitos panašios įstaigos: pradžios mokyklos, realinė mokykla, aukštesnioji mokytojų seminarija, aukštoji mokykla dvasininkams mokslinti. Frankei mirštant, jo mokyklose buvo virš 2000 vaikų ir daugiau negu 100 mokytojų. Su šitais labdarybės namais buvo sujungta **Kamšteino** pradėta **Biblijų įstaiga Šventajam Raštui tarp liaudies platinti.** Visa šioji labdarybė turėjo savo spaustuvę, knygų krautuvę, vaistinę... Iš čia buvo išsiųsti į rytų Indiją pirmieji pagonų misionieriai Ciegenbalges ir Pluetschau'as. Pietizmo įtakoje patobulėjo tiek religinis eiliavimas ir muzika, tiek visas tautos dvasios gyvenimas. Savo įstaigomis Franke turėjo didelės reikšmės auklėjimo srityje, tačiau negalima nepažymėti, kad griežta nuolatinė religinė priežiūra ir sveiko bei nekalto džiaugsmo gyvenimu nepatenkinimas neigiamai veikė auklėjimą.

Tarp ortodoksizmo ir pietizmo šalininkų kilo nemalonūs ir neskoningi ginčai; pietizmo priešai džiūgavo įrodę 283 paklydimus Špenerio skleidžiamame moksle. Ginčai nepasibaigė ir Šperneriui mirus. Špenerio žymiausias mokinys Franke ir kiti naujai įsteigtoje Hallės universiteto profesoriai gynė pietizmą nuo ortodoksijos šalininkų užpuldinėjimų. Daug dvasininkų šių ginčų metu neteko vietų. Kaikuriuose miestuose buvo net muštynių. Ortodoksai neleido pietistams prasitarti net apie mirusį Špenerį. Norėdami pastaruosius paerzinti, vieną kartą Leipcigo teologijos fakultelo profesoriai nuėjo į balių.

§ 32. Herrnhutai.

1. Šperneris troško atstatyti gyvąjį krikščionumą, jei ne visoje bažnyčioje, tai nors mažoje jos dalyje. Šitą troškimą įvykdė grafos **Nikalojus Liudvikas Cincendorfas.**

Cincendorfas (1700—1760) gimė Dresdene; buvo auklėjamas Hallėje, Frankes įtakoje ir priežiūroje,

šeimai pageidaujant studijavo teises Vittenberge, ortodoksizmo centre, bet kartu labai uoliai skaitė Liutero ir pietistinius raštus. Keliaudamas po Prancūziją, Paryžiuje susipažino su jansenistais. Ir vėl šeimai pageidaujant, prieš savo norą jis tapo valdininku Dresdene; valdininkaudamas jis rado laisvo laiko steigti pietistinius būrelius (konventikelius).

Didžiausias ir svarbiausias Cincendorfo gyvenimo darbas buvo **brolių bendruomenės įsteigimas.** 1722 metais čekų ir moravų brolių būrys, išguitas iš tėvynės rado šiltą priėmimą Cincendorfo dvare Berthelsdorfe; čia jie įsteigė koloniją Herrnhutą; greitai ji tapo prieglauda įvairiems pakrikėliams ir sektantams. Prie taip susidariusios parapijos prisidėjo maldingai nusiteikę liuteronai ir reformatai. Ši parapija turėjo būti prijungta prie kaimyninės liuteronų parapijos. Bet pasireiškusių skirtumų dėliai susitarimas neįvyko. 1721 metais Cincendorfas atsisakė nuo aukštos valdininko vietos, norėdamas visai pasišvęsti savo globojamųjų vadovybei. 1727 metais Cincendorfas įsteigė savotišką bendruomenę, kuri, tiesa, Herrnhutą paliko liuteronų bažnyčios sąstate, bet gavo atskirą santvarką ir skirtingą pamaldų tvarką. Svarbiausi brolių bendruomenės požymiai: a) Buvo įvesta griežta bažnyčios drausmė veikė tarpusavė priežiūra, parapijiečiai buvo suskirstyti į vadinamus chorus pagal lytį, amžių, į vedusius ir nevedusius b) Parapija susideda tik iš atsivertusių: priešingai niūriam pietizmui herrnhutų pagrindinė nuotaika buvo džiūgus optimizmas; atgailos kova prieš atsiverčiant buvo atmesta, c) Pirminių krikščionių gyvenimas turėjo būti atnaujintas. Buvo atstatyti vyskupai, kunigai ir diakonai, kojų mazgojimas, meilės puota, d) Moksle Cincendorfas buvo plačių pažiūrų; jis nenorėjo įvesti

jokių naujenybių. Griežtai buvo pabrėžiamas tiesioginis tikinčiųjų su Kristum santykis, kurs apsireiškia beskoniuose vaizduose ir palyginimuose, o ypačiai nepaprastame Jėzaus žaizdų ir kraujo garbinime. Vienijantis brolių bendruomenėje sujungtų krikščionių ryšys buvo tikėjimas Jėzaus suderinamaja mirtimi. Buvo labiau pabrėžiamas išganymo pajėgumas negu nuodėmės galybė. Šiaip buvo paliktos įvairios mokslo pažiūros, kurios atatiko bendruomenės sudėtį. Visas jų gyvenimas apgaubtas nuoširdžia brolių meile.

2. Naujenybių dėliai Cincendorfas buvo ištremtas iš Saksonijos krašto. Šį trėmimo laiką jis sunaudojo kelionėms, kurių metu jis įsteigė parapijas Vokietijoje, Anglijoje, Rusijoje ir Amerikoje. Pagaliau 1748 metais Cincendorfui pavyko išgauti brolių bendruomenei pripažinimą kaip savistovei bažnytinei parapijai. Po Cincendorfo mirties 1760 metais jo įpėdinis vyskupo pareigoms buvo **Augustas Špangenbergas** (1704—1792), kurs daug nuopelnų padėjo, išvystydamas jų mokslą ir sutvarkymą ir apvalydamas bendruomenę nuo įsibrovusių neskoningų palyginimų. Taip, pavyzdžiui, Cincendorfas įsivaizdavo Trejybę kaip „vyrą, moterį ir vaiką“ (tėvelis, mama ir jų liepsnelė, broliukas avinėlis). Pabrėžtinas darbštus hernhutų veiklumas misijose tarp pagonų — Laplandijoje, Groenlandijoje ir šiaurės Amerikoje. Herrnhutai pripažinti įvairiuose kraštuose; visur jie įgyja bendrą pagarbumą savo tvarkingu ir darbščiu gyvenimu.

Dabar herrnhutų parapijoms vadovauja vyresniųjų konferencija, kuri renkasi Berthelsdorfe tam tikrais numatytais laikotarpiais.

§ 33. Metodizmas.

Kaip Špeneris ir Cincendorfas Vokietijos liuteronų bažnyčią, taip Anglijos ir Amerikos anglikonų bažnyčią sugyvino **metodizmas.** Jei visos kitos atskalos buvo anglikonų bažnyčiai priešingai nusistačiusios, tai metodizmo įsteigėjai, broliai John'as ir Charles (Čarls) Wesley'iai (1703 — 1791) ir George'as Whitefield'as (1714—1770) norėjo pakrypusią bažnyčią atnaujinti iš vidaus; pagaliau kai jiems nepavyko jų sumanymas įvykdyti, jie neberado kitos išeities, kaip steigti tam tikrą bažnyčią.

Du broliai John ir Charles Wesley, Oksfordo universiteto studentai, įsteigė dievobaimingų studentų draugiją. Jos tikslas buvo: griežtai laikytis nustatyto studijų plano, rinktis bendrai maldai ir Biblijos skaitymui ir kas sekmadienį dalyvauti komunijoje; šiek tiek vėliau buvo dar pridurta pasiaukojanti artimo meilė: rūpinimasis apleistais vaikais, ligoniais, kaliniais. Kas norėjo tapti draugijos nariu, tas turėjo būti pergyvenęs atsivertimą, kurio laikas kiek galima tiksliau turėjo būti nustatytas. Tas „atsivertimas" turėjo būti lydimas išoriais ženklais: raudojimu, džiūgavimu, mešliungiu ir t. t. Šio „šventojo klubo" nariai buvo pavadinti pašaipos pravarde „metodistais", tikrai todėl, kad jie savo mokslo eigai, maldingumui ir atsivertimui taikė tam tikrą metodą (būdą). Draugijos narių skaičius kasdien didėjo, ypačiai nuo to laiko, kai prie jos prisidėjo George'as Whitefield'as, nepaprasto iškalbingumo vyras. Religinei brolių Wesley raidai didelės reikšmės turėjo herrnhutai. John'as Wesley's 14 dienų išbuvo Herrnhute. George'as Whitefield'as susipažino su herrnhutais keliaudamas po Ameriką (1735). Herrnhutų pavyzdys paveikė Wesley'o

sutvarkytą atsiverstųjų draugystės gyvenimą. Nuo 1738 m. kaip nepaprasti atsivertimo pamokslininkai pradėjo veikti broliai Wesley'ai. Sugrįžęs iš Amerikos, kur pamokslininkavo su nepaprastu pasisekimu, ir Whitefield'as prisidėjo prie jų darbo. Savo pamokslais jie kreipėsi prie vargingesniųjų gyventojų skuoksnių, besistengdami sutrenkti netikinčiųjų ir nuodėmninkų širdis ir ragindami atsiversti. Savo tikslui atsiekti jie labai vaizdžiai apibūdindavo paskandintųjų kančias pragare. Iš sustingusios anglikonų bažnyčios jie nenorėjo skirtis; jie stengėsi sugyvinti ją ir moksle nuo 39 nuostatų (artikulų) jie nenutolo. Bet kai anglikonų bažnyčios dvasininkija uždarė bažnyčios duris, jiems nebebuvo kitos išeities, kaip išstoti iš tos bažnyčios 1739 m. ir savo atvertimo darbą tęsti po atviru dangumi, dažnai prieš tūkstantines minias. Metodizmo sąjūdis plito su nepaprastu greitumu, nepaisant to, kad nepalankiai sukiršinta minia kliudė susirinkimus ir net grūmojo mirtimi.

Ligotiems metodizmo apsireiškimams tenka priskaityti dirksnius sutrenkiantį „malonės išsiveržimą": „atgailos kova" vyksta dalinai dūsuojant, klykiant, raudant, žagsint, dalinai nežmoniškai staugiant ir mėšliungiui traukiant, dalinai išsiveržiant džiūgavimui. Prie tokių apsireiškimų sunku padaryti skirtumą tarp pakilusio religinio jutimo ir į beprotybę pereinantį jutimų pakrikimą. Metodistai reikalauja, kad kiekvienas jų narys tiksliai galėtų pasakyti atsivertimo laiką. Taip, pavyzdžiui, John'as Wesley's pergyvenęs savo „atsivertimą" 1738 m. gegužės 24 dieną 8 valandą 45 min. vakare, esant jam susirinkime ir klausant Liutero prakalbos Romėnų laiškui apie pateisinimo mokslą. Bet vėliau jis abejojo, ar tą valandą jis tikrai buvo atsivertęs.

§ 34. Jansenizmas.

Nors Triento koncilio paskelbtas mokslas dalinai pravalė ir suvidujino katalikų bažnyčios maldingumą, tai vėlesniais laikais, ypačiai jėzuitizmo dėka katalikų tikėjimo ir dorybės mokslas tapo taip supaviršintas, kad rimtesnieji katalikai piktinosi jėzuitų veikla ir stengėsi jiems priešintis. Pasipriešinimas jėzuitams jungiasi su pomirtiniu Yperno (Olandijoje) vyskupo **Jenseno** veikalu, kuriame jis išdėstė Augustino mokslą ir įrodė, kad katalikų bažnyčia savo mokslu artimesnė Pelagijui negu Augustinui. Praslinkus dviem metams nuo Janseno mirties, jo veikalas „Augustinus" išvydo pasaulį. Jėzuitai tuojau puolė tą knygą ir penkis jame tilpusius sakinius pasmerkė, nepaisant to, kad Jansenas buvo ištikimas bažnyčios sūnus. Tačiau Janseno knygoje paskelbtos mintys plito tarp maldingųjų Prancūzijos katalikų. Janseno mokinys Arnauldas (Arnoldas) įrodė, kad rašytojas tų sakinių nesuprato taip, kaip jie jėzuitų buvo suprasti ir pasmerkti. Popiežius su jėzuitais paliko prie savo nuomonės. Taip ginčas pasmerktųjų sakinių prasmės dėliai tapo ginču popiežiaus neklaidingumo dėliai, kurį jėzuitai atkakliai gynė. Vienuolynas Port'as Royal'is netoli Paryžiaus buvo svarbioji Janseno minčių šalininkų buveinė. Šiam būreliui priklausė maldingasis filosofas ir matematikas **Blaise (Blez) Paskalis**, kurs savo po slapyvardžiu pasirodžiusiuose „provincijos laiškuose" patiekė giliausią, didžiausį pasisekimą turėjusią polemiką prieš jėzuitų lengvapėdiškai skelbiamą moralybę. Laiškai patraukė viešąją nuomonę Janseno minčių pusėn. Paaiškėjus, kad laiškų rašytojas buvo Paskalis, prasidėjo žiaurus jansenistų persekiojimas, kurs pasibaigė popiežiaus

parėdymu sunaikinti Port Royalį 1710 m. Jansenistų sąjūdis tapo užgniaužtas. Jėzuitai džiūgavo nugalėję.

Tačiau ginčas vėl išsiveržė, kada 1713 m. popiežius pasmerkė 101 sakinį iš **Quesnelio** (Kvesnelio) knygos, Naujojo Testamento aiškinimo, kaip su Janseno mintimis sutinkančius. Quesnelio knyga buvo skaitoma plačios Prancūzijos visuomenės. Dėlto kilusieji ginčai užsibaigė tik 1756 metais.

Persekiojimų ištremti jansenistai susispietė Niederlandijoje ir čia įsteigė savo parapijas. Jansenistų persekiojimai labai sutrenkė tiek popiežiaus tiek katalikų bažnyčios pagarbumą tarp Prancūzijos gyventojų.

Panašiu būdu buvo užgniaužtas arba atiduotas jėzuitų priežiūrai **Quietizmas** (kvietizmas), mistinis sąjūdis, kurs 18 šimtmečio pabaigoje buvo pasirodęs Ispanijoje ir Prancūzijoje.

B. ŠVIETIMAS ARBA PRIEŠINGUMAS BAŽNYČIAI.

§ 35. **Švietimo pagrindai.**

Švietomo pagrindai yra p r o t a s ir p a t y r i m a s. Iš šitų prielaidų išsivystė didelis viso kultūrinio gyvenimo pasikeitimas. Visų pirma p o l i t i k o s srityje: iki šiol svarbiausias valstybės uždavinys buvo rūpinimasis valdinių sielų išganymu; taip stengėsi pateisinti ir religijos karus; dabar pradeda rūpintis žemiška gerove. Su tuo jungiasi naujas įvertinimas viso to, kas šį žemiškąjį gyvenimą turtina ir dabina: prekyba, pramonė, technika, švietimas. T e i s ė žmogui nebebuvo

įpareigojama todėl, kad ji buvo dieviškos kilmės, bet ji buvo įpareigojama tiek, kiek ji atitiko praktiškai, kiekvieną įtikinančią gamtos teisę. Toliau, ir prie m o k s l o pradėta žengti naujais keliais. Iš anksto tikslą nustatančios scholastinio (teologinio) metodo vietoje dabar jau taikė priežastinį (kausalinį) tyrinėjimo būdą. Tarp mokslų pirmoje vietoje labai pražydi ir atsiekia aukščiausio laipsnio gamtos mokslai ir filosofija. Kilo didelės, nuo apreiškimo nepriklausomos sistemos kaip bandymai pasauliui išaiškinti.

Visas judėjimas buvo kritinis, praktiškas, humaninis, optimistiškai nusiteikęs. Šio sąjūdžio atstovai buvo įsitikinę apie dorinį žmonių gerumą ir apie proto galią; pasaulis nebebuvo „vargų ir ašarų pakalnė", bet iš visų galimų pasaulių geriausias; į visa buvo žvelgiama blaiviai. Jau iš to, kas pasakyta, aišku, kad šitas judėjimas, kurs šiaip turėjo didelės reikšmės bendrai žmonijos kultūrai, negalėjo priklausyti didingiems religinio gyvenimo laikams.

O vis dėlto šviestūnai nenorėjo gyventi be religijos, nors krikščioniškos bažnyčios atžvilgiu jie buvo daugiausiai abejingi, o kartais net priešingi. „Prigimtoji religija", apie kurią manė, ji esanti ir kiekvienam žmogui įgimta, tilpo šių trijų sąvokų „Dievas, dorybė ir nemirtingumas" pripažinime; tas sąvokas buvo stengiamasi įrodyti proto pagalba. Be to, švietimo vadų dauguma pripažino ir a p r e i š k i m ą, tačiau ordoksijos prasme, kaip tam tikrą Dievo a p r e i k š t ų m o k s l ų kiekį. Apreiškimas buvo tik tiek tepripažįstamas, kiek jo pagalba galima buvo patvirtinti proto religiją. Tiesa, kaikurie šviestūnai, kaip pavyzdžiui Voltaire (Volteras), Reimaras, neturėdami jokio supratimo istorinei krikščionybės raidai, laikė krikščio-

niškas savo laiko bažnyčias prietaringu prigimtosios religijos iškreipimu. Tame iškreipime jie kaltino minios paikybę, valdovų valdyti įgeidį ir dvasininkų apgaulę. Negalima paneigti ir švietimo nuopelnų. Jis ilgainiui pašalino prietarus, tikėjimą raganomis ir t. t. ir paskleidė asmeninės sąžinės laisvės (tolerancijos) dėsnį. Visos šitos naujos mintys, iš pradžių tik ne daugelio atstovų ginamos ir skleidžiamos, laikui bėgant įgijo vadovaujamą įtaką platiems apšviestųjų sluoksniams. Ir protestantiškoji teologija buvo pagauta šio sąjūdžio.

Pirmieji įžymieji švietimo atstovai, Deskartes (Dekart) ir Spinoza, rado prieglaudą ir darbo galimumą laisvai nusiteikusioje Olandijoje; tačiau čia nepadarė didesnės įtakos savo laikininkams. Ir Anglijos prašviestūnai kaip Cherbery's (F. Čerberis), John'as Locke'as (Džonas Lokas) ir deistai palietė tik siaurus visuomenės sluoksnius. Nepalyginti labiau liaudies, bet ir daug griežtesnėje priešbažnytinėje dvasioje pasireiškė švietimas katalikiškoje Prancūzijoje. Šios krypties atstovai buvo Voltaire'as (Volteras) ir materijalistai. Bet čia šis sąjūdis rado ir priešininką, Rousseau (Ruso) asmenyje, kurs buvo karštas gynėjas, jei ne bažnyčios, tai nors „prigimtiniai" suprastos krikščionybės. Iš Prancūzijos švietimas įsibrovė į Vokietiją, bet čia jis buvo daug rimtesnis, nes čia tebeveikė Liutero dvasia, kurią ortodoksija buvo laikinai aptemdžiusi. Ir pietizmas, paneigdamas dogmų reikalingumą bei svarbumą, ir dėdamas visą svarą religiniam patyrimui, iš vienos pusės tiesė kelią švietimui, o iš antros pusės visa protu besiremiančio prašvietimo galia buvo kovojama prieš pietistų nemokslingumą ir ištižimą. Svarbiausi švietimo atstovai Vokietijoje buvo:

Leibnitcas, Wolff'as, Friedrichas Didysis, Reimaras, Lessingas.

Pasak skleidžiamų minčių turinį švietimas įvairiuose kraštuose buvo įvairiai pavadintas: Anglijoje — deizmu, Prancūzijoje — materializmu ir Vokietijoje — racionalizmu.

§ 36. Švietimas įvairiuose kraštuose.

I. **Olandijoje** buvo padaryta pirmoji švietimo pradžia. Čia buvo mesti ir išvystyti pirmieji kritikos pradmenys.

1. **René Descartes** (Dekartas) **arba Renatus Kartesijus** (1596—1650), katalikas prancūzas, savo filosofijai vystyti rado geresnes sąlygas Olandijoje. Nuo 1629 m. gyveno Amsterdame. Priemonę ir kelią į tikrąjį žinojimą jis pasirinko a b e j o n ę. Jei šiaip visa yra apgaulinga, tai negalima abejoti „mąstančiu aš" (cogito, ergo sum — mąstau, todėl esu). Bet kadangi apgaulės galimumas juntamas kaip žmogaus sielos netobulumas, tai turi būti tobula esybė, kuri veikia šitą netobulumą žmoguje. Ši tobuloji esybė yra Dievas, vien jis yra tikraja prasme „substancija" t. y. esybė, kuri yra savaime, nė nuo ko nepriklausoma. — Su bažnyčia jis stengėsi palaikyti gerus santykius, jos mokslo niekuomet nelietė ir nekritikavo.

2. **Benediktas** (Boruchas) **Spinoza** (1632—1677), bendratikių iš bendruomenės pašalintas žydas, nepriklausomo savarankiško mąstytojo pavyzdys; jis sukūrė p a n t e i z m ą: mąstymui jis prileido reikalingumą priežasties, kuri nė nuo ko nepriklauso ir nuo kurios visa priklauso. Ta priežastis tai Dievas, kurs veikia visuose pasireiškimuose. Dievas ir gamta yra tas pats; iš vidaus žvelgiant Dievas, o iš oro — gamta. Jie vienas antram taip priklauso kaip priežastis ir veikimas. Tik negalima įsivaizduoti Dievą panašų į žmogų. Išeidamas iš tokių prielaidų Spinoza skelbė mokslišką tyrinėjimų nuo bažnyčios dogmų nepriklausomumą. Pasak Spinozą religija yra meilė ir maldinga nuotaika. Bibliją jis kritikavo; jis neigė, pavyzdžiui, krikščionišką apreiškimo sąvoką. Spinozos pažiūros buvo laikininkų išaiškintos kaip ateizmas ir todėl atmestos.

II. **Anglija.** Gamtos mokslų ir filosofijos raidai didėjant ir stiprėjant šių mokslų įtakoje, kilo nuo 17 šimtmečio d e i s t ų a r b a l a i s v a m a n i ų kryptis, kuri kovojo prieš anglikonų bažnyčios ortodoksiją. Nors apskritai deistai neneigė tikėjimo Dievu, tačiau esamąjį bažnyčios tikėjimą užleido proto kritikai. Krikščioniškai, kaip antgamtiškai apreikštai religijai, jie priešpastatė vadinamąją „įgimtą religiją". Gamta davė visiems žmonėms vienodą protą, todėl ta gamta suteikė visiems vienodą religiją.

1. Angliškojo švietimo pirmtakas buvo **Eduardas Herbertas Cherbery** (Čerberis) (1581 — 1648). Jis tvirtino, kad visiems žmonėms yra įgimta proto religija. Jis paskelbė penkis „įgimtosios religijos" svarbiuosius pagrindinius dėsnius: 1) t i k ė j i m ą D i e v u. 2) P a r e i g ą D i e v ą g a r b i n t i. 3) D o r y b ė s i r p a m a l d u m o p a r e i g ą. 4) P a r e i g ą a p g a i l a u t i n u o d ė m e s. 5) T i k ė j m ą i k m e t i n i u i r p o m i r t i n i u D i e v o a t l y g i n i m u. Šitie dėsniai esą padėti ir krikščionybės pagrindan, tačiau bažnyčia užsmelkusi juos.

2. **John Locke** (Džonas Lokas) (1632 — 1704) paneigė visas įgimtas žmogui sąvokas ir stengėsi įrodyti, kad visos mūsų sąvokos yra išorio ir vidinio patyrimo išdavos. Apreiškimą pripažįsta tiek, kiek jis neprieštarauja proto vaizduotei. Nepalyginama kriščioniškojo apreiškimo vertė yra tame, kad jis sutinka su „proto religija". Šiaip Locke neneigia bažnyčios dogmų.

Vėlesnieji Anglijos švietimo atstovai vis labiau neigė krikščionybės apreiškimo pobūdį ir pagaliau priėjo prie tokios pažiūros apie religiją, kuri, tiesa, pripažino Dievą kaip ir bet kokios gyvybės priežastį, bet kuri tikėjo, kad pasaulio eiga vykstanti be Dievo vien gamtos įstatymų pagalba.

III. **Prancūzijoje** po žiauraus hugenotų išnaikinimo ir jansenizmo užsmelkimo išimtinai jėzuitai įsigalėjo mokyklose, universitetuose, sakyklose ir konfesionoluose. Prieš jėzuitų valdančią bažnyčią sukyla taip vadinama š v i e t i m o f i l o s o f i j a. Švietimą tiekdama, ji stengėsi paneigti katalicizmą, o su juo krikščionybę ir apreiškimą.

1. **Voltaire** (Volteras) (1694—1778), sugrįžęs iš Anglijos, kur jis gyveno kaikurį laiką, laikė savo gyvenimo uždaviniu Anglijos deizmo pažiūras padaryti bendru žmonijos turtu. Jėzuitų išauk-

lėtas, visai nesusipažinęs su protestantizmo dėsniais ir su Biblijos mokslu, jis laikė krikščionybės ir bažnyčios mokslą prietarų ir persekiojimų šaknimi. Savo gausiuose raštuose, pilnuose nepermaldaujamo aštrumo, jis puolė bažnyčią ir krikščionybę. Jo šūkis buvo: „išnaikinti ją, prakeiktąją" Jis kratėsi ateizmu; jis tikėjo Dievą; net ir vieną bažnyčią pastatė.

2. **Nuogą materializmą skelbė de La Mettrie** ir Prancūzijoje gyvenantis vokietis baronas **Holbachas.** Jis neigė visa, kas viršija žmogaus protą (Dievą, nemirtingumą, sielą). Mąstymas—tai tik kūno veiksmas žmogaus smegenyse ir nervuose. Nėra nei gėrio, nei blogio; yra tik nauda ir žala. Tokio materializmo mokslas, šiek tiek švelnesnėje formoje buvo plečiamas e n c i k l o p e d i j o j e, moksliškų straipsnių rinkinyje, kurs tada buvo leidžiamas d' Alambert'o ir Diderot'o. Voltaire dar stipriai tikėjo, kad gamta negali būti be Kūrėjo ir Apvaizdėtojo, žmogaus dorybė be **paskiausio** teisėjo už dorybę ir prasižengimus.

3. **Jean Jacques Rousseau** (Žan Žak Ruso) (1712—1778) įnirtęs kovojo tiek su materializmu, tiek ir su dvasininkija ir bažnyčia. Materializmo netikėjimui ir bažnyčios apreiškimo tikėjimui savo garsiame auklėjimo veikale „Emile" jis priešpastatė įgimtąją širdies religiją. Ir religiniuose dalykuose jis siūlo grįžti į gamtą, t. y. į įgimtą religiją (Dievas, laisvė, nemirtingumas), kuri neprieštarauja proto mąstymui ir kuri randasi žmogaus širdyje; širdį gali patenkinti nesuvaldomas noras garbinti visagalį Begalinį. Religija yra aukščiausias žmogaus auklėjimo laipsnis. Didelę pagarbą jis reiškia religinei dorinei Jėzaus Kristaus asmens didybei. Savo raštais, kurie parašyti nepaprastai gražia kalba, Rousseau darė labai didelę įtaką savo laikininkams. Jo pasaulėžiūra rado Vokietijoje daug šalininkų.

IV. **Vokietija.** Ir į Vokietiją rado sau kelią Anglijos deistų ir Prancūzijos švietimo filosofų raštai.

1. Kilnesnieji sluoksniai linko daugiau į Prancūzijos laisvamanybę. Šiuo atžvilgiu nulemiantis pavyzdys buvo karalius **Friedrichas Didysis** (1740—1786). Užėmęs sostą jis tuojau grąžino iš Hallės pietistų pašalintą filosofą Wolffą. Jo maldingasis tėvas, norėdamas gero, bet per daug griežtai vertė jį prie maldos ir lankyti pamaldas. Tokia prievarta atitolino jį nuo krikščionybės, kurią jis pažinojo kaip tam tikrą mokslų kiekį. Jau anksti susidomėjo ,Voltaire'u ir tapo atsargiu jo pažiūrų ša-

lininku. Friedrichas Didysis, kaip ir Voltaire, buvo deistas. Nesugriaunama tikrenybė jam buvo Dievo būtis ir asmenybė. Tačiau tokį savo įsitikinimą rėmė ne Biblijos apreiškimu, bet vadinamuoju teleologiniu proto įrodymu: tikslai, kuriuos turi gamta savo darbuose, kiekvienam taip aiškūs, kad jie verstinai verčia pripažinti aukščiausią ir išmintingą priežastį, kuri virš visa stovi ir visam vadovauja. Jo religingumas buvo pasidavimas vien gerojo ir gailestingojo Kūrėjo sprendimui, jo pamaldos buvo tame, kad jis kaip pirmas tautos tarnas stengėsi galimai mažinti ir lengvinti žmonių kentėjimus. Kaip įgimtosios religijos šalininkas jis buvo abejingas bažnyčios tikėjimui. Krikščioniškas dorybes jis vertino labai aukštai. „Ar neskelbė Kristus savo nepalyginamame kalno pamoksle atleidimo, meilės ir žmoniškumo?" Friedricho pažiūra apie religiją atatiko tolerancijos reikalavimą. Tarp visų Europos valdovų jis buvo pirmas, kurs tolerancijos dėsnį taikė savo valdiniams. „Čia kiekvienas turi būti išganytas pagal savo fasoną". Kiekvienam valdiniui jis užtikrino tikėjimo ir sąžinės laisvę.

Apšviestieji gyventojų sluoksniai buvo labiau Anglijos deistų įtakoje. Tuo tarpu kilnieji sluoksniai laikė geru išauklėjimu lengvapėdiškai pašiepti krikščionybę. Todėl atsirado rimtų ir sąžiningų vyrų, kurie proto pagalba stengėsi suderinti tikėjimą su žinojimu. Taip vadinamos populiarinės filosofijos atstovai (Mendelsonas, Engelis, Garve) nelietė antgamtiškojo apreiškimo galimumą ir tikėjimą, tačiau pripažino jį nesuklastuotu tiek, kiek jis sutinka su proto įgimta religija.

2. **Gottfriedas Vilhelmas Leibnitc'as** (1646—1716) stengėsi filosofijos pagalba suderinti krikščioniškąjį tikėjimą su mechaniniu gamtos mokslu. Visuose objektuose jis mato nepanaikinamas individuales „monadas", kurios savistoviai vystosi pagal iš anksto Dievo nustatytą harmoniją. Pasaulis yra tokių monadų laipsnių karalystė. Visos monados eina prie aukščiausios monados — prie Dievo. Viso pasaulio apsireiškimai yra ne kas kita, kaip tokių monadų sutelkimas. Kiekviena tų monadų yra visos visatos išraiška ir atspindys. Iš tokių iš Dievo, kaip pirminės monados, „išsispinduliavusių" monadų yra sudarytas šis pasaulis; jis turi būti geriausias, nes kitaip jis apskritai negali būti. Blogis yra galą turinčių esybių netobulumo pasėka. Žmogaus uždavinys būti maldingam; o maldingumas yra tinkamoje aiškioje

Dievo pažintyje, iš to išplaukiančioje Dievo meilėje ir doriniame elgesyje. Pagrindinių kriščionybės dogmų Leibnitcas neneigė; jis nesuprato konfesinių skirtumų; net per kaikurį laiką veikė katalikų su evangelikais sujungimo naudai.

3. **Kristijonas Wolffas** († 1754 m.) norėjo tęsti Leibnitco filosofiją. Ir jis stengėsi suderinti krikščionybę su filosofija; visai nesuprasdamas Leibnitco minčių, jis manė, galįs matematikos pagalba įrodyti visas dogmas, net ir patį apreiškimą. Didelė šitos rūšies filosofavimo žala buvo tame, kad jis įrodė loginį jų teisingumą, neduodamas jų esmės ir reikšmės supratimo, kad formaliai davė darbo protui, o dvasia liko tuščia ir širdis šalta; jų filosofijos neišvengiama išdava buvo iškrypimas „į įgimtąją teologiją", kuri nepripažino apreiškimo.

4. Ir vokiečių teologija buvo pagauta švietimo sąjūdžio. Įtakingiausias jos atstovas buvo **Jonas Saliamonas Semleris** (1725—1791). Jį galima pavadinti racionalizmo tėvu. Jis augo Hallės pietizmo įtakoje. Visą savo gyvenimą jis laikėsi savo rūšies pripratimo krikščionumo, kurį jis vadino savo privačia religija. Savo krikščionumą jis reiškė doriniu rimtumu, griežtu sąžiniškumu ir tikrai nuolankiu pamaldumu. Be to, pasižymėjo nepaprastu darbštumu, kurio pagalba įgijo labai didelį žinių kiekį. Tas žinias tvarkė ir giliu protavimu darė iš jų išvadas. Semleris darė skirtumą tarp teologijos ir religijos; tokiuo būdu jis manė užtikrinti mokslui laisvę, neliečiant tikėjimo ir krikščionybės. Kaip teologas jis abejojo daugybės Biblijos raštų tikrumu. Biblijoje esą paklydimų, nesupratimų ir gero norinčios apgaulės. Savotišku Švento Rašto aiškinimu jis pašalino iš Naujojo Testamento visa, kas „žydžiuoja". Bažnyčios ir dogmų istoriją jis taip kritikavo, kad bažnyčios mokslas jo manymu buvo išnaudojimo, nesupratimo ir prievartos išdava. Tačiau religinio įsitikinimo laisvę jis pripažino tik subrendusiam, išmokslintam žmogui, bet ne „paprastai miniai"; be to, religiją jis vertino kaip dorybės įstatymų paramą. Savo tokiuo mokslu Semleris parašė pagrindus bažnytinei teologijai. Semleris sėjo vėją, o dagojo audrą, nuo kurios jam pačiam buvo baugu. Pamatęs savo pragaištingos sėjos vaisius, Semleris, sukniubęs ir apgailaudamas savo nevykusį gyvenimo darbą, išėjo iš šio pasaulio.

5. **Hermanas Samuelis Reimarus** (1694—1768) buvo griežtas Anglijos deizmo minčių skleidėjas: kas Biblijoje netiko jo mo-

ralybei ir filosofijai, buvo doriniai bloga arba apgaulė. Savo slaptame veikale: „apologija arba apgynimo raštas protingiems Dievo garbintojams" jis smarkiai puolė krikščioniškąjį mokslą. Jo raštų dalį išleido Lessingas, po jo mirties kaip „Nežinomojo fragmentus iš Wolfenbuettelio bibliotekos". Savo raštuose jis paneigia bendrai tikėjimo antgamtiško apreiškimo galimumą; ypačiai jis atmetė dievišką Šventame Rašte įkvėpimą ir Biblijoje pasakojamų stebūklų tikrumą. Jėzaus gyvenimo darbą jis pažymi kaip nevykusį kilniausio moralybės mokytojo bandymą įsteigti žemišką Mesijo karalystę, kokią žydų tauta įsivaizdavo ir kokios ji laukė; apaštalai esą savimeiliški apgavikai, kurie norėję užtikrinti sau pragyvenimą ir pagarbumą; tuo tikslu jie pavogę Jėzaus lavoną ir mokę, esą Jėzus savo mirtimi ir prisikėlimu įsteigęs dangaus karalystę.

6. **Gottholdas Efraimas Lessingas** (1729—1781) giliu proto aštrumu pirmas kritikuoja ir įvertina istoriją kaip žmogaus padermės auklėtoją religingumui. Todėl „atsitiktinos istorijos tiesos" niekuomet negalinčios duoti įrodymo „būtinoms proto tiesoms". Savo tendencingoje dramoje „Natanas Išmintingasis" jis gina tiek religinės tolerancijos mintį, tiek pažiūrą, — palyginime apie tris žiedus — kad judaizmas ir islamas savo verte lygsta Kristaus mokslui; palyginime kriščionumo atstovai atvaizduojami daug tamsesnėje šviesoje negu kitų religijų šalininkai. Lessingą charakterizuoja šis posakis: „jei Dievas duotų pasirinkti jo dešinėje esančią visą tiesą, o kairėje per visus amžius klydimui pavergtą jos ieškojimą, tai jis pilnas nuolankumo maldautų: „Tėve, kairę! nes tikra tiesa priklauso tau"!

Racionalizmas padėjo nemažai nuopelnų tuo, kad pratiesė kelią nuo ortodoksijos varžtų išvaduotom Švento Rašto vertimui, bet neturėjo istorinio supratimo bažnyčios mokslui, kurį mokėjo tik pulti; neturėjo taip pat supratimo ir pirminei krikščionybei, kurią norėjo suderinti su amžininkų protu; to išdava buvo labai dirbtinis stebūklų aiškinimas prigimtomis priežastimis. Racionalizmo religingumas, kurs spietėsi proto tikėjime Dievu, laisve ir nemirtingumu, dažnai buvo tikras ir nenuduotas. Buvo rimtai reikalaujama reikšti krikščionišką tikėjimą gyvenimu ir darbu; pastaroji aplinkybė vedė prie vienpusiško vertinimo viso to, kas praktiškai naudinga, taip, kad pamoksluose buvo tiekiami pamo-

kymai iš ūkio srities. Taja prasme reikėjo pertaisyti giesmes arba eiliuoti naujas.

Racionalizmo banga paplūdo po visą vakarų Europą. Friedricho Didžiojo palaikomas jis ypačiai plito Vokietijoje. Racionalizmo apaštalai buvo užėmę beveik visas bažnyčių sakyklas, iš kurių buvo skelbiama proto religija. Taip, per Kalėdas iš sakyklos buvo aiškinamas ankstyvo gyvulių šėrimo naudingumas arba gimdyvių prižiūrėjimo svarbumas; Verbos sekmadienį buvo kalbama apie medžių naikinimo prasižengimą; Velykų sekmadienį buvo dėstoma, kaip pažinti netikrąją mirtį (letargą) arba kaip naudinga rytą anksti kelti; Velykų antrą dieną buvo įrodinėjamas pasivaikščiojimo naudingumas. Racionalistų beskoningumas nuėjo taip toli, kad Regensburgo bažnyčios tarybos narys Langas dalė vakarienę, tardamas šiuos žodžius: „valgyk šitą duoną! pamaldumo dvasia su pilnu palaiminimu teesie tavyje! Gerk šio vyno! dorybės galios nėra šitame vyne; ji yra tavyje, Dievo moksle ir Dievuje!" Kai Friedrichas Bahrdt'as, teologijos daktaras, nepadoraus gyvenimo dėliai buvo atstumtas nuo įvairių dvasininko ir profesoriaus pareigų, pagaliau kaip smuklės laikytojas stengėsi plėsti savo pragaištingą išmintį tarp liaudies, jis mirė nuo negarbingos ligos vaisių.

Friedricho Vilgelmo II (1786—1797) valdymo laikais buvo stengiamasi grąžinti bažnyčiai jos išimtinas teises; buvo griežtai baudžiamas bet koks nukrypimas moksle ir pamoksle nuo atatinkamų išpažinties raštų. Ministeris Woellneris, buvęs kaimo parapijos kunigas, neatsiklausęs karaliaus buvo išleidęs taip vadinamą Woellnerio **religijos ediktą 1788 m.**, kurs griežtai kontroliavo tiek naujai skiriamųjų, tiek jau parapijose veikiančių dvasininkų mokslą ir pamokslus. Tačiau ir šita priemone ministerija nesulaukė pageidaujamų vaisių. Laiko dvasia buvo dar labai galinga. Friedrichas Vilgelmas III (1797—1840) atleido Woellnerį be pensijos, o ediktą panaikino kaip palaikantį nuduotą šventumą ir veidmainiavimą.

Vokietijos prašviestūnai turėjo didelės reikšmės kaip meilingumo ir humaniškumo skleidėjai. Kilo užuojautos jausmas vargstantiems ir pagalbos laukiantiems ir tuose sluoksniuose, kurie kratėsi pietizmu. Čia tenka pažymėti šveicarietį J o n ą H e n r i k ą P e s t a l o c c i (1746—1827), kurs tikroje krikščioniškoje meilėje rūpinosi vargšų vaikų auklėjimu. Prašviestūnų įtakoje

kilo Hamburge bendras pavargėlių namas. Švietimo laikais buvo įsteigtos visuomenės labui skiriamos įstaigos. Tačiau jos žlugo po trumpo pražydimo.

§ 37. Švietimo išdavos.

I. Švietimo skleidžiamos idėjos užkariavo tiek plačius visuomenės sluoksnius, tiek ir valdovų sostus; ypačiai tai tenka pasakyti apie romaninius kraštus. Išskyrus Prancūziją, švietimas prasiveržė didelėje neapykantoje prieš supasaulėjusį **jėzuitų ordiną,** kurs vis sėkmingiau stengėsi užvaldyti visą pasaulį. Nors šis ordinas savo sutvarkymo esmėje turėjo pasiduoti popiežiaus reikalų palaikymui ir jo valios vykdymui, tačiau šalia to jis ėjo prie savarankiškos politiniai hierarchinės galybės sudarymo. Tiesa, panaikinant jėzuitų valstybę Paragvajuje, ordinui buvo suduotas skaudus smūgis, bet didelė pasaulio prekybos dalis liko jo rankose. Be to, ne be pasisekimo jis stengėsi paimti į savo rankas vadovavimą Europos politikai. Tokios ordino pastangas visur sukėlė neapykantą prieš jį.

1. Pirmąjį svarųjį žingsnį prieš jėzuitus padarė **Portugalijos** valdžia. Sukilimas Paragvajuje ir pasikėsinimas prieš karaliaus Juozapo Emanuelio gyvybę buvo užvelti ordinui. Ministeris **Pombalis** norėjo įkūnyti valstybėje reformas, bet jėzuitai visur stojo jam skersai kelio. Pombalis nebeiškentė ir jam pavyko taip paveikti karalių, kad 1759 m. jėzuitai buvo ištremti iš Portugalijos, o jų turtai nusavinti. Popiežius Klemensas XIII (1758—69) užstojo jėzuitus. Bet Portugalijos valdžia uždraudė atatinkamą bulą skaityti, popiežiaus nuncijų su visa bula išgabeno už valstybės sienų ir pasiuntė į Romą laivą, pilną jėzuitų.

2. **Prancūzija** pasekė Portugalijos pavyzdžiu. Karalius pareikalavo iš ordino generolo Ricci (Riči) reformuoti ordiną. Pastarasis atsakė: „sint ut sunt aut non sint" (tebūna kaip yra arba tenebūna). Už jėzuito la Valette padarytą didelį bankrotą buvo kaltinamas visas ordinas, ir todėl kaip valstybei pavojingas visai ištremtas iš Prancūzijos 1764 m.

3. Ir kitos valstybės kaip **Ispanija, Neapolis** ir **Parma** įsakė suimti jėzuitus ir išgabenti už valstybės sienų.

4. **Klemensui** XIII (1758—69) mirus, jėzuitų ordinas atsidūrė prieš buvimo arba nebuvimo klausimą. Popiežium buvo išrinktas laisvesnių pažiūrų pranciškonas (minoritas) Ganganellis, pavadintas **Klemensu** XIV (1769—74). Kaikurių valdovų spaudžiamas breve: „Dominus ac Redemptor noster" **1773 m. visai panaikino jėzuitų ordiną.** Bet už tai jau kitais metais jis staiga mirė: jo netikėta mirtis buvo įtariama. Visi katalikiškieji valdovai pasekė popiežiaus pavyzdžiu; taip pat pasielgė ir Austrijos ciesorienė **Marija Terezija** (1740—80), kai Ispanijos valdovo rūmai prisiuntė jos didžiosios išpažinties nuorašą, kurs buvo atrastas tarp iš jėzuitų atimtų popierių. Tik Prūsijos evangelikas karalius Friedrichas II (1740—86) kentė ordiną Silezijos provincijoje, o Rusijos Katarina II (1762—1796) ir Paulius I (1796—1801) laikė ordiną Lenkijoje, kur jis turėjo ne mažiau 156 buveinių.

5. Popiežius Pijus VI (1775—99), kiek jam tai pavykdavo, slaptai draugavo su ištremtais ir kalinamais eksjėzuitais. Išsiveržus Prancūzijos revoliucijai, Romoje 1792 m. buvo rimtai svarstomas jėzuitų ordino, kaip vienatinio bažnyčios gelbėtojo atstatymo klausi-

mas. Bet ordinui atgaivinti Romoje nebuvo užtenkamai drąsos.

II. Kaip švietimo išdava pradėjo kaikuriuose Europos kraštuose, o ypačiai Vokietijoje ir Italijoje reikštis **antihierarchinis priešinimasis.**

1. Jau kaikurių Vokietijos kraštų valdovai, o ypačiai Bavarijos valdovas, stengėsi iškelti ir palaikyti valstybės viršenybę popiežiaus atžvilgiu ir, reformuojant bažnyčią, vienuolynus ir mokyklas, gerinti apystovas. Bet tokios pastangos nueidavo tuščiomis. Tik Triero arkivyskupas **Nikalojus Hontheimas** sudavė skaudų smūgį popiežiaus hierarchinei sistemai. Pasislėpęs už **Justino Febronijaus** slapyvardžio 1763 metais jis išleido knygą, kurioje moksliškai gynė visuotinių koncilių viršenybę ir vyskupų nuo popiežiaus nepriklausomybę. Ta knyga buvo išversta beveik į visas Europos kalbas ir sukėlė visur didelį susidomėjimą. Popiežius Klemensas XIII nepajėgė ką nors padaryti šiam už bažnyčios laisvę kovotojui. Tik popiežiui Pijui VI pavyko išgauti iš pasenusio vyskupo knygos turinio atšaukimą. Tačiau kovą tęsė toliau dvasiškieji Mainco, Koelne ir Triero kurfuerstai ir Salcburgo arkivyskupas. Susirinkę 1786 metais, jie išleido vadinamąją **Emso punktaciją.** Pasirėmę Febronijaus mokslu, jie skelbė visišką katalikų bažnyčios nuo popiežiaus nepriklausomybę ir vokiškai tautišką bažnyčią. Bet vyskupai manė, geriau esą klausyti toli esančio popiežiaus negu artimų arkivyskupų. Todėl arkivyskupų sumanymas ir jų punktacija neturėjo išdavų.

2. Daug pavojingesnis popiežiaus hierarchijai buvo vadinamasis **jozefinizmas.** Austrijos ir Vokietijos ciesorius Juozapas II (1764—1790) tapęs vienvaldžiu, sumanė pravesti savo valstybėje pagrindinę bažnyčios

reformą. Jau 1781 metais išleido vadinamąjį **tolerancijos patentą**, kuriuo protestantams buvo pripažintos visos teisės valstybės atžvilgiu ir religijos laisvė, tačiau, su kaikuriais suvaržymais: *protestantams buvo uždrausta statydinti bažnyčias su bokštais ir skambinti varpais; įplaukas už patarnavimus reikėjo atiduoti katalikų dvasininkui. Jei mišriose šeimose būdavo tėvas katalikas, tai visi vaikai turėjo būti auklėjami katalikais, o jei motina buvo katalikė, tai nors dukterys turėjo priklausyti katalikų bažnyčiai. Buvo įsakyta griežtai prižiūrėti dvasininkijos santykį su popiežium ir kontroliuoti visus popiežiaus viešam skaitymui skirtus raštus.* Tokiuo būdu Juozapas manė atkirsti bažnyčią nuo popiežiaus įtakos, palikti ją vyskupų priežiūroje ir taip plėsti tarp valdinių švietimą ir religingumą; buvo panaikintos visos įstaigos, kurios netarnavo dviem pastariesiems tikslams. Iš 2000 vienuolynų 606 buvo panaikinti; likusieji priklausė tik nuo vietinių vyskupų. Veltui protestavo prieš tokias reformas tiek popiežius, tiek vyskupai. Pijus VI sumanė pats vykti į Vieną. Jis pasitikėjo savo asmenybės galia paveikti ciesorių (1782 m.). Jis buvo priimtas labai iškilmingai ir mandagiai. Bet jo kelionė pasisekimo neturėjo. Prie Juozapo įpėdinių ilgainiui buvo panaikintos beveik visos naujenybės, kurias Juozapo bažnyčios politika buvo įvykdžiusi.

III. Didžiausia politine išdava švietimas galėjo pasidžiaugti prancūzų revoliucijoje, kur vyko pasibaisėtino pranašavimo dvasioje, kad pasaulio išganymas

ateisiąs tada, kai paskutinis karalius būsiąs pasmaugtas paskutinio dvasininko žarnomis. **Steigiamasis tautos susirinkimas** (1789—91) visai nemanė naikinti tikėjimo, bet tik pašalinti hierarchijos įgeidžius ir bažnyčios turtų nusavinimu gelbėti pašlijusius valstybės finansus. Visi vienuolynai buvo panaikinti, o jų nuosavybė parduota. Vyskupų skaičius sumažintas iki pusės; dvasininkai turėjo būti parapiječių renkami ir už darbą jiems atlyginama iš valstybės iždo. — **Įstatymų leidžiamasis tautos susirinkimas** (1791—92) pareikalavo iš dvasininkų prisiekti konstitucijai. Popiežius uždraudė dvasininkams tai padaryti, grūmodamas neklusniuosius pašalinti. Apie 40000 prisiekusių dvasininkų buvo pripažinti Prancūzijos valdiniais; visi kiti iškeliavo iš savo tėvynės. — **Žiaurusis tautos konventas** (1792—95) 1793 m. sausio 21 nužudė karalių, o spalių 16 d. karalienę, panaikino ir bet kokius krikščionybės papročius, o paskui ir pačią krikščionybę, pašalino krikščionišką laiko skaičiavimą, sugriovė apie 2000 bažnyčių, o Notre-Dame bažnyčioje įsteigė proto garbinimo šventovę, kur baleto šokėja vaizdavo proto deivę. Tačiau konvente buvo ir tokių vyrų kaip vyskupas **Gregoire** (Greguaras), kurs nebijojo posėdžiuose rodytis vyskupo rūbuose ir drąsiai protestuoti prieš šėlstantį naikinimą. Ir pats žiaurusis Robespierre'as manė: „jei Dievo nėra, tai reikėtų jis išrasti". 1794 metais tautos atstovai pravedė konvente nutarimą: „prancūzų tauta pripažįsta aukščiausią

esybę ir sielos nemirtingumą". **Direktorija** (1795—99) vėl buvo leidusi laikyti krikščioniškas pamaldas, bet, kaip įmanydama palaikė deistinę **teofilantropų** sektą, kuri visai neturėjo pasisekimo. — Popiežiaus priešinimosi dėliai prancūzų kariuomenė įsiveržė į Italiją, o bažnytinę valstybę paskelbė respublika (1798). Popiežius Pijus VI buvo suimtas ir kaip belaisvis atgabentas į Prancūziją; čia jis mirė, patirdamas daug žiaurumų, bet nenusižengė prieš savo pagarbumą.

IV. Žymų pastovumą sudarė švietimo skleidžiamieji šūkiai Šiaurės Amerikos Suvienytos Valstybės, kurios išsivadavimo kovų metu 1776 m. pasiskelbė kaip nuo anglų nepriklausoma savarankiška respublika. Naujoje valstybėje bažnyčia buvo atskirta nuo valstybės ir paskelbtos lygios teisės visoms tikyboms, o kiekvienam piliečiui sąžinės laisvė. Ir taip Amerikos Suvienytose Valstybėse nėra valstybinės religijos, jokios tikybos bažnyčia negauna jokios piniginės pašalpos. Nepaisant to, Amerika turi krikščionišką atspalvį. Valstybė mano, kad jos valdinių dauguma tiki vieną Dievą.

§ 38. **Švietimo ribų nesilaikančios srovės.**

Švietimo sąjūdis gavo daugelio jo atstovų, o taip pat plačiųjų jos sekėjų sluoksnių tarpe blaivesnio atspalvio ir jų pažiūros buvo pasikeitusios kita linkme, kuri vedė už švietimo ribų. Prie pažiūrų ir švietimo pagrindinių dėsnių revizijos vertė šiurpulingoji Prancūzijos revoliucija, kurią laikė tiesioge švietimo išdava. Va-

dovaujančios asmenybės grįžo prie senųjų protestantizmo dėsnių. Taip kilo dvi švietimui priešingos srovės: **idealizmas ir atbudimo sąjūdis arba romantika.** Abi jos jungėsi tiek tarp savęs, tiek su joms priešingu švietimu.

I. **Idealizmas** reikia suprasti dvejopai. Jei racionalizmas reikalavo pasitikėti neribotu žmogaus proto neklaidingumu, tai idealizmas apibūdino žmogaus pažintį kaip vien jo dvasios vaizduotę (idėją). Apie objektų esmę žmogaus dvasia nieko negali suvokti (Kanto kritinis idealizmas). Priešingai materializmui, pagal kurio mokslą nėra jokios neregimos dvasios, kurią būtų galima skirti nuo regimos medžiagos (materijos), idealizmas reikalavo pripažinti kaž ką dvasiško (ideališko), ne medžiagiško apskritai; šitas dvasiškumas yra aukščiau medžiagiškumo ir jis vien pajėgia išaiškinti medžiagiškumą (prigimtį).

1. Žymiausias kritinio idealizmo atstovas **Emanuelis Kantas** (1724—1804) pakilo prie tikrojo racionalizmo („turėk drąsos naudotis savo protu!"), savo filosofiniu įsigilinimu panaikindamas drąsų pasitikėjimą proto sugebėjimu atsakyti į giliausius klausimus. Šitą klausimą jis gvildeno savo pirmame veikale: „Tyriojo proto kritika". Jis įrodė, kad bet kokia pažintis įvyksta kūrybiniu veiksmu žmogaus dvasioje, kuri tvarko įgautus įspūdžius įgimtomis (apriorinėmis) mąstymo ir vaizduotės formomis. Teoretinės pažinties reikšmingumą jis suvaržė galimo patyrimo ribomis ir skelbė, kad daikto, kaip tokio, esmės, mes negalime pažinti. Tokiuo savo mokslu jis panaikino visus teoretinius įrodymus visam tam, kas viršija mūsų jutimus (Dievas, dorybė, nemirtingumas).

Savo antrame veikale: „Praktiškojo proto kritika" Kantas išnagrinėjo moralinę žmogaus sąmonę (praktiškąjį protą). Čia jis priėjo išvados, kad žmogus morališkai veikia ne kokio tikslo ir ne išorės jėgos dėliai, bet vien todėl, kad jis savo moralinėje sąmonėje randa nepalaužiamus įstatymus savo veiklai, nepriklausomai nuo palinkimo arba nepalinkimo, nepriklausomai ir nuo to, kokias išdavas turės toks pareigų vykdymas. Tokia moralinė veikla vyksta nepriklausomai net nuo Dievo. Žmogus visai laisvas; jis priklauso tik nuo

moralybės įstatymo savo krūtinėje. Šitas įsakymas (kategorinis imperativas") įpareigoja besąlyginiam pasidavimui. Šito nepriklausomo moralybės įstatymo duomuo verste verčia mąstyti ir tikėti aukščiausios moralybės versmes aukščiau mūsų — Dievo idėjos esimą (pirmas praktiškojo proto postulatas). Iš moralybės į statymo esimo išeina antras mąstymo būtinumas, būtent moralybės galimumas ir būtinumas (antras praktiškojo proto postulatas). Iš patyrimo žinoma, kad kovos tarp dorybės ir nedorybės žmogus niekuomet neužbaigs; iš to išeina, — jei šiaip visi bandymai siekti gėrio nėra beprasmingi, — trečias mąstymo būtinumas — žmogaus sielos nemirtingumas (trečias praktiškojo proto postulatas). Ir taip, kas tyriajam protui nėra įrodoma — Dievo esimas, dorybės reikalingumas ir sielos nemirtingumas — vis tai įrodoma praktiškam protui.

Iš čia lengvai galima padaryti išvadą apie Kanto pažiūrą į religiją, kuri yra ne kas kita kaip visų mūsų pareigų kaip dieviškų įstatymų pažintis. Kur vykdomos šios pareigos, ten yra Dievo karalystė. Regimos istorinės bažnyčios yra tik pirmieji šios karalystės pradmens, kuriuose tilpsta religija, susiplakusi su žemesnės rūšies pradais; pamažu jie turi būti pakeisti tyrios religijos tikėjimu.

Kadangi pagal „tyriojo proto kritiką" antgamtinio apreiškimo duomens tikrai nei įrodyti, nei paneigti negalima, Kantas skelbė „religiją vien proto ribose". Šiuo atžvilgiu Kantas pripažino krikščionybei, kad ji tarp visų esamų religijų geriausiai atatinka dorinius proto tikėjimo reikalavimus. Jėzaus asmuo Kantui buvo dorybės idealas; bažnyčia — tai žmonių susitelkimas aukščiausiems doriniems tikslams siekti; Biblija nepavaduojama priemonė dorybės tiesoms plėsti. Priešingai Rousseau nevykusiam žmogaus prigimties įvertinimui, Kantas pabrėžė reikalingumą kovoti su žmoguje esančia blogybe.

Taip vadinamas supranaturalizmas sudarė tik turimai pagrindinį priešingumą Kanto racionalizmui ir jo įtakuotai jo laiko teologijai. Jis išvedė bažnyčios mokslo dėsnius (dogmas) iš inspiruotoje Biblijoje tilpusio antgamtinio apreiškimo, tačiau stengėsi kiek galima likti dermingume su protu.

Šių abiejų krypčių trūkumas buvo tame, kad tiek vienoje, tiek ir antroje į religiją buvo žiūrima pirmoje eilėje kaip į

mokslo dėsnių rinkinį, ir kad religijos esmė buvo apibūdinama vien proto pagalba. Toks religijos supratimas neigiamai veikė apšviestuosius. To išdava buvo vis didėjantis tarp inteligentų atšalimas bažnyčiai. Didelė jų dalis pasinėrė poezijoje, nes iš čia dar skambėjo šiltos širdies balsas.

2. **Lessingas** iškėlė dvasiškumą arba amžinas proto tiesas aukščiau medžiagiškumo ir to, kas istoriniai yra pripuolama (§ 36.b)

3. **Jonas Gottfriedas Herderis** (1744—1803) jaunystėje veikė Rygoje kaip mokytojas ir mėgiamas pamokslininkas. Jis jungė geriausias pietizmo ir švietimo išdavas: religiją jis vertino kaip jutimą ir reikalavo mąstymo aiškumo ir nuoseklumo; be to, darė skirtumą tarp religijos ir teologijos. Herderis atkreipė dėmesį į poetinį Senojo Testamento raštų grožį ir priešingai ortodoksijai ir švietimui tiesė kelią Biblijai istoriniai suprasti. Religija pagal Herderį nėra žinojimas arba veikimas, bet Dievo esimas žmogaus sąmonėje. Dievo sąmonės gilumu ir humaniškumo aukštumu krikščionybė viršija visas kitas religijas. Prisitaikydamas savo laiko susižavėjimui humaniškumu, Herderis piršo krikščionybę kaip užbaigto humaniškumo religiją. „Tyriausias žmoniškumas, jis vien gali būti tau, žmogau, religija". „Tyri Kristaus religija yra sąžiniškumas visose žmogaus pareigose". „Kristus vadino save žmogaus sūnumi t. y. kukliu, tyriu žmogumi".

3. **Jonas Volfgangas Goethe** (1749—1832) savo gyvenimo aukštumoje buvo nutolęs nuo bažnyčios. Tačiau apskritai imant, Goethe neneigė krikščioniškos religijos. Besenstant didėjo jo pagarbumas Evangelikų ir reformacijos krikščionybei. Šiuo atžvilgiu jis buvo griežtame priešingume švietimo šaltaprotei, bejausmei pasaulėžiūrai. Jokiu būdu jis nenorėjo išsižadėti Biblijos, iš kurios jis gavo savo dorinį išauklėjimą. Goethe lenkėsi prieš Jėzaus asmenį, kaip prieš dievišką aukščiausio dorybės prado apreiškimą. Savo tikėjimą amžina krikščionybės paskirtimi tapti pasaulio religija jis išreiškė šiais žodžiais: „tegul dvasios kultūra žengia pirmyn, tegul gamtos mokslai plečiasi ir gilinasi, tegul žmogaus dvasia plėtojasi kaip ji nori — bet ji neviršys krikščionybės aukštumo ir dorinės kultūros, kaip ji šviečia iš Evangelijų". Reikšminga yra tai, kad Goethe palaikė religijos paslaptingumą ir atmetė bet ko-

kį jos suglaudimą bažnytiniame moksle, vis viena, ar jis laisvas, ar ortodoksinis, ar racionalistinis, ar poetinis, ar kitas koks. Tik taip „mes prieisime iš žodžio ir tikėjimo krikščionybės prie nuotaikos ir žygio krikščionybės". Šis Goethės individualistiniai idealusis krikščionybės supratimas, sujungtas su jo panteizmu tapo nauja daugybės apšviestųjų pasaulėžiūra. Bažnyčiai, kaip istorinei susidėjusiai draugystei, tokia pasaulėžiūra grėsė nemažu pavojum.

4. **Friedrichas Schilleris** (1759—1804) buvo dar labiau negu Goethe nukrypęs nuo bažnyčios. Jo pasaulėžiūrą veikė istorijos studijos. Istorija jo manymu yra amžinų idėjų paveikslų salė; tos idėjos įsikūnijusios galingose, laisvose asmenybėse; veikiamoji jėga yra už istorijos ribų esančios idėjos. Be to, ir Kantas darė į Schillerį didelę įtaką savo filosofija, o ypačiai savo moralybės mokslu. Schilleris pripažino krikščionybės tarp visų religijų išimtinumą, bet reiškė nepalankų nusistatymą prieš savo laiko bažnyčią; kai dėl religijos jis neprisipažino prie jokios tarp esamųjų. Apskritai Schilleris žavėjosi visu, kas kilnu, kas gražu ir dora. Tokia savo minčių kryptimi jis veikė žmonių širdis. Jo liūdesys senovės Graikijos dievų žlugimo dėliai reikia suprasti kaip to laiko deizmo tuštumą, pagal kurį gyvosios dievybės vietoje visatoje veikė beasmeninės gamtos jėgos. Nors Schilleris kartu su Rousseau (Ruso) ieškojo tarp krikščionių žmonių, vis tik nejučiomis savo giliai krikščioniškomis pažiūromis gerbia krikščionybę.

Goethės ir Schillerio ir kitų atstovaujama idealismo forma vadinama dar k l a s i c i z m u, kurs grįžo prie meniškojo (estetinio) klasiškos Graikijos idealo; su pažiūra apie dvasios viršenybę jis jungė tą nuomonę, kad auklėjant meno (estetikos) dvasioje galima atsiekti aukščiausio laipsnio humaniškumą.

II. Šalia esamų dvasios srovių, paplitusių tarp apšviestojo pasaulio: — šaltapročio švietimo, kritiniai moralinio Kanto idealizmo ir klasicizmo — aštuonioliktojo šimtmečio pabaigoje pasireiškė naujas gyvenimo supratimas ir pažiūra į jį — **romantika;** šioji kryptis yra tiesioginė klasicizmo išdava. Jei mene (estetiko-

je) vyrauja ne tiek protas, kiek jutimas, tai labiau pabrėžus jutimą gaunama romantika. Pastaroji vystėsi dviem kryptim: viena jų skelbė, žmogus galįs nė kieno nevaržomas tenkinti savo jutimus ir gyventi kaip tinkamas, o kita ėjo penteistiniai mistinės religijos linkme ir, pabrėždama vidujingumą, nukrypo į vidurinių amžių katalikiškąją mistiką; kai kurie romantikai perėjo net į katalikų bažnyčią. Iš šitų sluoksnių išėjo vienas žymiausių protestantizmo vyrų — **Friedrichas Ernstas Danielius Šeiermacheris** (1768—1834), kuris davė pradžią evangeliškojo protestantizmo atbudimo srovei.

Šleiermacheris gimė Breslave 1768 m.; jis buvo reformatų kunigo sūnus; buvo išauklėtas herrnhutų aplinkumoje; religinės abejonės pagautas, jis nutraukė ryšius su herrnhutų bendruomene; bestudijuodamas Hallėje racionalistinę teologiją, susipažino su Kanto raštais. Kunigavo Berlyne prie ligoninės; Berlyne prisijungė prie romantikų ir 1799 m. išleido garsųjį veikalą: „penkios prakalbos apie religiją apšviestiesiems tarp jų niekintojų". 1804 metais jis tapo profesorium ir universiteto pamokslininku Hallėje. Iš čia prancūzai pašalino jį; jis vėl grįžo į Berlyną ir tapo Trejybės parapijos kunigu, o 1810 m. buvo pakviestas profesoriauti naujai įsteigtame Berlyno universitete.

Šleiermacheris buvo apdovanotas giliai maldinga nuotaika ir aštriu, aiškiu protu. Lemiančiai paveikė jį kuklus herrnhutų maldingumas, kritinė Kanto filosofija ir panteistinio antspalvio Spinozos įtakuotų romantikų religija ir jų gyvenimo būdas. Nors Šleiermacheris griežtai skyrėsi iš įvairių savo laiko srovių, vis dėlto jis buvo pasidavęs naujųjų mąstytojų pažiūroms apie religiją. Nepaisant to, jis turėjo visai savišką esminį religijos supratimą. Savo mintis apie religiją jis išdėstė prakalbose apie religiją.

Paskiras žmogus ir visa žmonija įjungti į visatą. O visata yra tiek pasaulio ir dangaus erdvė, tiek viso esimo ir tapsmo visuma: gamta ir istorija. Mąstymo keliu atspėti ir išaiškinti šitą visatą yra mokslo uždavinys. Praktiškai išnaudoti visatą, daryti ją sau palankią ir gerinti — moralybės uždavinys. Religija nėra nei visatos pažinimas, nei jos įtakavimas, bet **vaizduotė ir jutimas** t. y. tiesiogis visatos pergyvenimas sieloje, pamaldus vidinės su visata vienybės įsisąmoninimas. Kaip tokia religija atsiranda žmoguje tai neatspėjama paslaptis, Tokio pergyvenimo negalima aprašyti; ir bet koks kalbos pagalba religijos apibūdinimas yra tik silpnas palyginimas. Juo labiau, Šleiermacheris brendo amžiumi, tuo labiau tolo nuo savo jaunystės pažiūrų ir artėjo teigiamajai krikščionybei. Savo svarbiausiame veikale: „Krikščioniškas tikėjimas pagal evangelikų bažnyčios pagrindus“ jau nebevartoja žodžio „visata“, bet religiją apibūdina kaip žmogaus nuo Dievo priklausamumo jutimą. Jėzaus Kristaus kaip Išganytojo reikšmė čia stipriau pabrėžiama, o krikščionybė labiau pagrįsta bažnyčioje.

Bažnyčia yra vienaminčių pamaldumo bendruomenė; ji nėra nei mokslo bąžnyčia, nei įstaiga, kurioje žmonės turi būti auklėjami dorybei. Tikroji bažnyčia privalėtų būti draugystė tik tokių, kurie jau patyrė religinį pergyvenimą. Esamosios parapijos yra tik pirmasis laiptas į tikrąją bažnyčią. Bažnyčios raidai skersai kelio stovi valstybė, degraduodama į įstaigą, auklėjančią valstybei tinkamus piliečius. Reikia siekti visiško bažnyčios nuo valstybės atskyrimo.

Esminis visų religijų siekimas — žmonių vadavimas iš pragaištingumo, šalinimas priešingumo tarp to, kas

turi ir kas neturi galo, kas yra ikmetinio ir amžino. Šitas pragaištingumas arba nuodėmė yra išdava sugadintos žmogaus valios, kuri nuolatai atskyla nuo bendravimo su visata. Krikščionybės visų esamų religijų viršenybė yra tame, kad ji tobuliausiai gali teikti tokį vadavimą. Čia naikinama savimeiliška netikra valia, šalinama neprietelystė tarp paskiro žmogaus ir visatos. Tame ir yra Jėzaus Kristaus reikšmė. Jo didingumas ir dieviškumas nėra jo dorybės moksle, bet pati jo asmenybė, kuri tobulai vaizduoja tobulą dermingumą tarp to, kas turi ir kas neturi galo. Todėl ir jo asmens esmė yra dieviška paslaptis. Todėl jo bendruomenė teisingai kalba apie Kristaus tarpininkystę ir dievybę.

§ 39. Dvasiška protestantizmo poezija ir muzika.

I. 17 ir 18 šimtmečiais pasižymi gausiai apdovanotais evangeliškos giesmės eiliuotojais, šiuo atžvilgiu pirmą vietą tenka skirti.

1. Povilui Gerhardtui (1607—1676). Jis kunigavo Berlyne. Kai kurfuerstas išleido ediktą, kuriuo liuteronų dvasininkams uždraudė koneveikti „reformatų klaidingąjį mokslą", jausdamasis įžeistu savo sąžinėje, jis atsisakė nuo parapijos pareigų, nes nenorėjo ką nors daryti, kas nesutinka su jo įsitikinimais. Gerhardt'o sueiliuotos giesmės tapo visų protestantų bendru turtu. Daug jo giesmių yra išverstos į visas protestantų kalbas.

2. Jonas Atanasijus Freylinghausenas miręs 1739, Karolis Henrikas Bogatckis ir grafas Nikalojus Cincendorfas („Jėzau, būk vadu"). Šie giesmininkai veikė pietizmo laikais.

3. Kristijonas Fuerchtegottas Gelertas (1715—1769) eiliavo prasidedančio prašvietimo laikais. Jo giesmių tarpe žinomiausia: „Tai diena, kurią Dievas padarė";

„Jėzus gyvas". Friedrichas Gottliebas Klopštokas turėjo reikšmės ne tiek savo giesmėmis, kiek religiniu eposu „Mesijas".

4. Tarp giesmių eiliuotojų lietuvių kalba ypačiai suminėtini Pipiras, evangelikų kunigas Klaipėdoje, F. Kuršaitis, prof. Karaliaučiuje ir Vanovskis, reformatų kunigas ir tikybos dėstytojas Slucke.

II. Protestantizmo dvasią, kiek ji žodžiais nereiškiama, atvaizdavo nepragaištančių garsų kūriniuose tokie bažnytinės muzikos didžiūnai, kaip Jonas Sebastianas Bachas (1685—1750). Jo kūrinių tarpe ypačiai pažymėtina „Mattäuspassion". Be to, paminėtinas Jurgis Friedrichas Händelis (1685—1759); jis pragarsėjo savo oratorijomis, ypačiai „Mesiju".

§ 40. Evangeliškosios misijos tarp pagonių pradžia.

1. Reformacijos laikais nebuvo laiko susirūpinti Evangelijos skelbimu tarp pagonių svetimuose kraštuose, nes reikėjo savo krašte skinti kelią Evangelijos šviesai, o ortodoksijos laikais buvo išaiškinta, kad Evangelijos šviesos plėtimas ten, kur dar tebeveikia pagonių tamsybė, buvęs vien apaštalų uždavinys. Misijai tarp pagonių atėjo kiti laikai, kai Anglijoje 17 šimtmetyje išsiveržė tikybiniai persekiojimai; žmonės, kurie negalėjo atsisakyti nuo savo religinių įsitikinimų ir kuriems nebuvo leista laisvai išpažinti juos, geriau pasiryžo netekti tėvynės negu išsižadėti to, kas jiems buvo brangiausia. Dideliais būriais jie vyko per vandenyną į Šiaurės Ameriką ir pradėjo kolonizuoti plačius ir dar neapgyventus jos plotus. Pirmasias kolonijas čia įsteigė Anglijos puritonai arba kongregacionalistai kitaip vadinami independentais (kiekviena parapija savarankiška, nė nuo ko

nepriklauso). Jie pirmieji susirūpino atvertimu indijonų, tarp kurių gyveno. Indijonų apaštalo vardą nusipelnė Džonas Elliotas, kurs su nepailstama ištikimybe ir savęs išsižadančia meile pusę šimtmečio darbavosi jų tarpe, išvertė Bibliją į jų kalbą ir įsteigė bent 17 indijonų parapijų. Ellioto darbą perėmė šeima Mayhew (Meiju), kurios bent penkios kartos buvo pasišventusios misijos tarp indijonų darbui.

2. 18 šimtmetyje pietistai atsiminė savo kaip krikščionių pareigas pagonių atžvilgiu: Hallės našlaityne buvo išauklėti pirmieji du Evangelijos pasiuntiniai Baltramiejus Ciegenbalgas († 1719) ir Kristijonas Friedrichas Švarcas († 1798). Danijos karalius Friedrichas IV (1699—1780), pagautąs pietizmo dvasios, įsteigė savo valdomose srityse Rytų Indijoje pirmąją misijos stotį Trankebare. Stoties vadais buvo paskirti anie du misijonieriai iš Hallės. Tačiau šios misijos tarp tamilų patriarchas buvo Švarcas, kurs tarp to krašto gyventojų dirbo beveik ištisus 50 metų.

3. Žydams krikščioninti Hallės prof. Callenbergas buvo įsteigęs 1727 m. tam tikrą institutą. Jame buvo išauklėtas Steponas Šulcas, kurs apkeliavo Europą, Aziją ir Afriką, skelbdamas žydams žodį apie kryžių.

4. Jau 11 šimtmetyje buvo išplatinta Evangelija tarp eskimų Grenlandijoje. Bet vėliau Skandinavijos kolonistai ir jų bažnyčia buvo užmiršta, o nuo krikščionybės nebebuvo likę ir pėdsakų. Šitas krikščionių apsileidimas nedavė ramybės kun. Jonui Egedei; jis nenurimo tol, kol danų - norvegų prekybininkų palaikomas 1721 m. su savo šeima nenuvyko į tą kraštą. Pernešdamas nepaprastus sun-

kumus ir trūkumus ir nematydamas žymesnių savo darbo vaisių, jis dirbo nenuilstamai; jis liko Grenlandijoje ir tada, kada prekybininkai pasitraukė iš krašto 1731 m. Bet 1733 m. pergyveno didelį džiaugsmą. Visai netikėtai atvyko trys herrnhutų misijonieriai Kristijonas Davidas ir broliai Stachai. Tačiau dėl atvykusių herrnhutų išdidumo, vieningumo ir dermingumo stokos darbas nesiplėtė vaisingai ir sėkmingai. Pagaliau Egedė sugrįžo 1736 m. į Daniją, palikęs misijos darbą vieniems herrnhutams.

5. Pats Cincendorfas išplėtė tarp savo sekėjų mintį apie misijos reikalingumą ir būtinumą. Herrnhutų arba brolių bendruomenė 1732 metais išsiuntė pirmuosius pasiuntinius Leonardą Doberį ir Dovidą Nitschmanną į vakarų Indijos Šv. Tomo salą, o kitais metais išplėtė savo sėkmingą darbuotę Grenlandijoje, Šiaurės Amerikoje, Labradore ir Kaplande. Apskritai imant misijonavimas yra įžymiausias ir už vis labiau palaimintas bruožas herrnhutų istorijoje. Šviečiantis misijos lauke pavyzdys be abejo yra Dovidas Ceisbergeris († 1808), kurs 63 metus skelbė Evangeliją tarp Šiaurės Amerikos indijonų. Jei protestantų misija kitur kur išleisdavo nepaprastai dideles sumas, tai herrnhutai ne žymiomis lėšomis susilaukė žymiausių vaisių. Tai tenka su pasitenkinimu pabrėžti.

6. **Didžioji Londono misijos draugija** nėra seniausia, bet pirmas reikšmingas susitelkimas misijonieriams auklėti, išsiųsti ir užlaikyti rytų Indijoje, Naujoje Zelandijoje ir Okeanijoje. Kunigas — Melville Horne (Melvillis Hornas) pats buvo Indijoje ir daug savo akimis matė ir pergyveno. Sugrįžęs jis pradėjo leisti „laiškus apie misiją“, kuriuose jis ragino

visus susipratusius krikščionis imtis misijos tarp pagonių darbo. Tų laiškų pasėka buvo, kad daug įvairių pavadinimų krikščionių 1795 metais įsteigė bendrą draugiją. Jau kitais metais, vadovaujant patyrusiam kapitonui Wilsonui, išsiuntė pirmąjį misijos laivą su 29 paruoštais Evangelijos skelbėjais į pietų vandenyno salas. Vėliau savo darbą išplėtė ta draugija abiejose Indijose, pietų Afrikoje ir šiaurės Amerikoje.

§ 41. Protestantiškos atskalos (sektos).

1. Kai reformacijos laikais anabaptistai (krikšto pakartotojai) buvo be pasigailėjimo persekiojami, jie nenorėdami išsižadėti savo įsitikinimų išsiblaškė po visus kraštus. Jų dalis iškeliavo į Angliją. Čia jie kaip **baptistai** gyveno slaptai. Tik Vilgelmas III 1689 m. savo **tolerancijos aktu** su kitais dissenteriais suteikė ir jiems sąžinės laisvę. Nuo kontinento anabaptistų jie skyrėsi tuo, kad jų parapijos buvo sutvarkytos independentiniai kongregationalistiškai, t. y. kiekviena parapija buvo savarankiškas, nepriklausomas vienetas.

Arminijaus mokslui veikiant, 1691 metais jie siskilo į partikuliarinius ir generalinius baptistus. Pirmieji skaitlingiausi; jie priėmė Kalvyno mokslą apie „gratia particularis" t. y. tik žmonių dalis išrinkta išganymui arba paskandinimui; tuo tarpu generaliniai baptistai tokį mokslą atmetė, besilaikydami Arminijaus pažiūrų. Nuo šių baptistų atskilo 1665 m. „septynių dienų baptistai arba sabatninkai", kurie vietoje sekmadienio švenčia šeštadienį. Iš Anglijos baptistai paplito šiaurės Amerikoje (1630 m.). Juos sutvarkė independentiškai **Rogeris** (Rodžeris) **Williamsas** ir įsteigė valstybę Rhode-Island (Rod Ailend). Amerikoje baptistai susiskaldė į daugybę įvairių pavadinimų skeveldrų. — Europoje, kur pietizmo ir misticizmo laikais buvo reiškiama baptistams daug

palankumo ir simpatijų, juos sutvarkė 1834 metais Hamburgo pirklys Onkenas. Iš Vokietijos ir iš Amerikos jie plečia ir stiprina savo veiklą visuose Europos kraštuose, bet patenkinamo pasisekimo neturi.

Bendras visų skeveldrų baptistams bruožas tai vaikų krikšto atmetimas. Jie krikštija tik užaugusius, panerdami vandenyje; savo parapijų nariams jie taiko griežtą drausmę. Baptistai reiškia didelį veiklumą pagonių misijos darbe ir šiaip krikščioniškoje labdarybėje. Ne mažai nuopelnų padėjo negrus išlaisvinant.

2. Jei metodizmo atsiradimas buvo protestas prieš sustingusią, gyvybės nebereiškiančią anglikonų valstybinę bažnyčią, tai **kveikeriai** su dar didesniu įnirtimu ir dar karštesniu fanatizmu pakėlė savo pasipriešinimo balsą prieš tokią valstybinės bažnyčios būklę. Savo bendruomenės gyvenimo pagrindu jie padarė senąjį pakrykėlių mokslą apie vidinę šviesą. Šios sektos įsteigėjas buvo Jurgis Foksas (1624—1691).

a) Jurgis Foksas buvo neturtingo presbiterijono audėjo sūnus. Pasimokęs rašyti ir skaityti tapo kurpio ir odos pirklio mokiniu; bet 1643 metais atsisakė nuo šito amato; vidiniai bekovodamas ir ramybės savo sielai beieškodamas, jis vaikštinėjo po savo gimtąjį, religiniai nusiteikusį kraštą. Vieną kartą jis klausėsi pamokslo paremto 2 .Petro 1. 19: „juo tikresnis yra dabar mums pranašų žodis, ir jūs gerai darote, žiūrėdami į jį, kaip į žiburį, šviečiantį tamsioje vietoje iki išauš diena, ir aušros žvaigždė užtekės jūsų širdyse". Pamokslo metu jis pasijuto paragintu prieštarauti pamokslininkui, todėl balsiai sušuko: „ir šiandien visa dar pareina ne nuo žodžio, bet nuo dvasios, kurioje anie Dievo vyrai kalbėjo ir rašė". Už tvarkos ardymą jis buvo suimtas ir kalinamas, bet greitai vėl paleistas. Jis ir vėl keliavo pamokslininkaudamas ir mokydamas, su nieku nesisveikindamas ir kiekvieną žodžiu „tu" prakalbindamas, bet tūkstančius apie save ir savo pamokslą rinkdamas; dažnai buvo suimamas, kalinamas, plakamas, mušamas. Jo pamokslo bran-

duolis buvo: ne Raštas, bet Dvasia! ne Kristus už mūsų, bet mumyse! ne išoris pamaldumas, ne bažnyčios ir varpai, ne dogmos ir sakramentai, bet vien vidinė šviesa, Dievo uždegta kiekvieno žmogaus sąžinėje. Kas dieną jo sekėjų skaičius augo ir didėjo. Savo vardą „kveikeriai" jie turi būti gavo nuo žiauraus teisėjo, kuriam Foksas sušuko: tu drebėk (quake) prieš Dievo rūstybę. Jie patys vadino save „draugų draugija". Beieškodami savo sielai ramybės, savo tėvynėje jie neturėjo išorės ramybės: iš minios jiems teko patirti tik neapykantą ir pašaipą, o iš valdžios persekiojimus ir kankinimus. Tik Vilgelmo III (1689—1702) tolerancijos aktas (1689 m.) suteikė jiems sąžinės laisvę, atleisdamas juos nuo karo prievolės, priesaikos ir dešimtinės mokėjimo. Antrą vėl vertus, persekiojimų laikai buvo kveikeriams naujos, laisvos tėvynės įgijimas ir tvarkymas. Už vandenyno jie įsteigė pavyzdingą valstybę, kurioje veikė tikra krikščioniška meilė ir buvo paskelbta visiška religinė tolerancija.

b) Šį pertvarkymą įvykdė kveikerių antras įsteigėjas **Williamas Pennas** (1644—1718), užsitarnavusio Anglijos admirolo sūnus. Studijuodamas Oksforde, jis susipažino su kveikeriais ir pradėjo lankyti jų pamaldas. Sužinojęs apie sūnaus kveikerių sektai palankumą, tėvas išsiuntė jį keliauti į Prancūziją ir Italiją. Sugrįžus jam po trijų metų į tėvynę, atrodė, kad jis kveikerius užmiršo ir linksta pasauliškam gyvenimui. Bet, kveikerio pamokslas jį ir vėl taip sutrenkė, kad jis 1668 m. viešai prisidėjo prie sektos. Tėvas, kurs prieš mirdamas susitaikė su sūnumi, paliko nemažą turtą ir didelę skolą, kurią Anglijos valdžia turėjo jam išmokti. Už šitą skolą (16000 svarų) Anglijos valdžia užleido jam žemės gabalą prie Delevarės upės su sąlyga, kad jis Anglijos priklausomybėje kolonizuotų tą žemę savo nuožiūra. Pennas įsteigė kveikerių valstybę Pensilvaniją su sostine Filadelfija. Pirmas tos valstybės pagrindinis įstatymas buvo besąlyginė religijos ir sąžinės laisvė visiems ir katalikams.

Kveikeriai visai pašalino kunigų luomą. Susirinkę pamaldoms, laukia kol pagautas dvasios pradės kalbėti. Jei po ištisomis valandomis besitęsiusio laukimo niekas nepradeda kalbėti, tai ramiai visi išsiskirsto. Jų

pamaldos neturi jokių apeigų, be muzikos ir giedojimo. Ir bet koks krikštas atmetamas, pripažįstamas tik dvasios krikštas. Visa pareina nuo vidinės šviesos, kuri sutampa su protu ir sąžine, kas yra bendra visiems žmonėms. Gyvenimu ir papročiais kveikeriai pasižymi dideliu rimtumu, teisingumu ir dorovingumu. Draudžia prisiekti, tarnauti kariuomenėje ir valdininkauti.

3. **Imanuėlis Svedenborgas (1688—1772),** Švedijos liuteronų bažnyčios vyskupo sūnus, jaunystėje išėjo gilias studijas gamtos moksluose; po ilgų, nenuilstamų tyrinėjimų jis įsigilino į gamtos paslaptis ir, veikiant magnetizmui, įsivaizdavo galįs santykiauti su dvasiomis ir pakyląs kartais į dangų, o kartais nužengiąs į pragarą. Pagaliau 1743 m. įsitikino, būk gavęs apreiškimą, raginantį jį atnaujinti iškraipytą ir sudarkytą bažnyčią ir padaryti ją **naują Jeruzalę.** Jis vadino nauja evangelija tuos apreiškimus, kuriuos manė gaunąs.

Pačioje Švedijoje nėkuomet nebuvo įkurta „naujosios Jeruzalės" bažnyčia. Užtat jo mokslo atgarsis atsiliepė Anglijoje ir rado tinkamą aplinkumą. Manchesterio (Mančesterio) kunigas **Johnas Clowes** (Džonas Kloues) susidomėjo Svedenborgo raštais, išvertė juos į anglų kalbą, parašė paaiškinimus jiems ir taip supažindino plačiąją visuomenę. Nuo 1788 metų pradėta steigti parapijos su savo atatinkamais dvasininkais ir tam tikromis pamaldomis. Iš Anglijos Svedenborgo mokslas praplito Vokietijoje ir šiaurės Amerikoje.

Svendenborgo mokslas nėra kas kita kaip misticizmo ir gamtos mokslo suplakimas. Religijos tikslas tai glaudus santykiavimas tarp dvasių ir žmonių pasaulio ir įsigilinimas į tarp tų dviejų pasaulių ryšių paslaptis. Visą Bibliją jis atmeta, pripažįsta tik Jono apreiškimą, bet ir šioje knygoje kratosi raide, o iškelia tik vidinės, už raidės esančios minties ir dvasios reikšmę. Nėra jokios Trejybės. Yra tik vienas dievybės asmuo, kurs apsireiškia trejopu būdu: tėvas yra apsireiškiančio Dievo pradas, Sūnus — apsireiškiančio Dievo pavidalas, Dvasia — apsireiškusio Dievo veikimas. Kristus apsireiškė tam, kad su-

gretintų žmogiškumą su dieviškumu. Išganymas yra ne kas kita kaip kovojimas su pragaro dvasiomis ir jų nugalėjimas. Angelai ir piktosios dvasios tai mirusieji žmonės ar tai perskaidrinimo ar tai nusiminimo būklėje. Nėra kūno prisikėlimo; dvasiškas kūno pavidalas nepranyksta ir po mirties. Yra tik dvasiškas Kristaus atėjimas, kurs vyksta apreiškimo pagalba.

§ 42. Protestantizmo būklė po Vestfalijos taikos.

Nors Vestfalijos taika ir buvo aptvarkiusi religinius reikalus vidurinėje Europoje, tačiau evangelikai ne viename krašte pergyveno ir patyrė priespaudas ir persekiojimus.

1. **Austrijos** Ferdinandas III (1637—1657), nugalėjęs švedus pietų Vokietijoje, dėjo pastangų baigti baisųjį trijų dešimtų metų karą. Tačiau taikos negalėjo įvykti dėl jo paties užsispyrimo neduoti savo valdomuose kraštuose sąžinės laisvės evangelikams ir neleisti grįžti pabėgusiems maištininkams. Kai pagaliau Westfalijos taika buvo sudaryta, Ferdinandas pareiškė, kad taikos nuostatai esą jam neprivalomi. Ir prie jo įpėdinių evangelikai neturėjo ramumo ir visų valdinių teisių. Jų dvasininkai buvo tremiami; parapijos liko be dvasiškų vadovų. Priklausymas prie evangeliškos bažnyčios turėjo tiek naudos, kad evangelikas prasikaltėlis, perėjęs katalikų tikybon, išvengdavo bausmės. Tik prie Juozapo II (1780—1790) evangelikai susilaukė geresnių ir šviesesnių laikų (žiūrėk § 25_{13}).

2. **Salcburgo** arkivyskupai pakartotinai reiškė ir kaip pasauliški kunigaikščiai savo galią evangelikų atžvilgiu, o vienas jų **Maksimilijonas Gandolfas** 1685 m. įsakė jėzuitų surastiems liuteronams be vaikų ir turto žiemos metu išsikraustyti iš arkivyskupijos ribų. Pas-

kui evangelikai kaip ramūs ir darbštūs valdiniai buvo ilgesnį laiką pakenčiami. Bet arkivyskupas grafas **Firmijanas** (1727—1744) sumanė visai išnaikinti protestantizmą savo krašte. Į kalėjimą buvo kišamas kiekvienas, pas kurį buvo atrasta Biblija arba kita kokia evangeliška knyga. Pas evangelikus buvo apgyvendinami kareiviai, uždedamos piniginės baudos, verčiama lankyti katalikiškas pamaldas, rykštėmis plakami tiek vyrai, tiek moterys, ir t. t. Nebeiškentę paniekos ir persekiojimų apie 110 vyresniųjų iš kaimiečių 1731 m. ir prisiekę prie pašventintos druskos, susitelkė taip vadinamoje „druskos sąjungoje“ (2 Kronik. 13, 5). Tokia sąjunga buvo išaiškinta kaip maištas ir nepaisant protestantų atstovų įsikišimo arkivyskupas šaltos žiemos metu 1731—32 m. ištrėmė iš tėvynės 22000 evangelikų. Didesnė jų dauguma rado meilingą priėmimą pas karalių Friedrichą Vilgelmą I (1713—1740) ir tapo apgyvendinti rytų Prūsijoje. Kiti rado antrą tėvynę Danijoje, Švedijoje, Anglijoje, Rusijoje ir Vokietijoje. Dalis jų iškeliavo į Ameriką, kur jie užmiršę laisvę branginti, patys tapo vergų prekiautojais.

3. **Vengrijoje** 16 šimtmečio pabaigoje buvo ne mažiau 2000 evangeliškų parapijų. Tik trys didžiūnų šeimos buvo belikusios katalikiškomis. Bet prie Rudolfo II (1576—1612) 1579 m. Vengrijoje apsigyveno jėzuitai ir pradėjo smurtu, persekiojimais ir viliojimais atvertimo darbą, kuriame už vis labiau pasižymėjo kunigaikštis ir arkivyskupas P á z m a n y. Pagaliau 1644 m. Siebenbuergeno kunigaikštis Jurgis Rakoczy pasiryžo gelbėti persekiojamus ir spaudžiamus tikėjimo bendraminčius. Susijungęs su Švedija ir Prancūzija, puolė Vengriją ir L i n c o t a i k o j e 1645 m. turėjo būti užtikrinta vengrams politinė ir religinė laisvė. Bet

Vengrijos primas (pirmasis arkivyskupas) įsakė dvasininkijai nekreipti jokio dėmesio į taikos nuostatus. Katalikai buvo įsipareigoję grąžinti 400 iš protestantų atimtų bažnyčių, o grąžino tik 90.

Paskui jėzuitai, kurie stengėsi atkatalikinti kraštą, susitelkė su Vienos valdžia ir bandė pakeisti krašto sutvarkymą. Todėl prie Leopoldo I (1657—1705) sukilo bajorija ir kilo tarpusavis karas su baisiausiais evangelikų persekiojimais. Žymesnieji protestantizmo vadai buvo nužudyti. Prie Juozapo I (1705—1711) padėtis buvo šiek tiek pagerėjusi, bet prie Karolio III (ciesoriaus Karolio VI (1712—1740 m.) evangelikai neteko ir bet kokios įstatymo globos; jiems nebuvo leista net skundų patiekti reichstagui. Persekiojimai tęsėsi ir Marijai Terezei valdant. Tik Juozapo II tolerancijos patentas 1781 m. grąžino protestantams įstatymo globą ir suteikė pusėtiną sąžinės laisvę.

4. **Siebenbuergene** panaikinta reformacijos laikais vyskupija 1745 m. buvo vėl atstatyta. Trumpą laiką jėzuitai veikė čia, bet jau 1588 m. įstatymu jie buvo ištremti visiems laikams. Nepaisydami tokio griežto įstatymo, jėzuitai vėl sugrįžo į kraštą ir išplėtė savo veiklą. Visoms evangelikų savivaldybėms buvo užveliami netinkami katalikai valdininkai.

5. **Lietuva ir Lenkija.** Valdant Friedrichui Augustui Stipriajam (1670—1733), kurs buvo perėjęs katalikybėn, protestantai neteko 1717 teisės statydinti naujas bažnyčias, o 1733 m. jie buvo paskelbti netinkamais valdininkauti ir dalyvauti seime. Torne jėzuitų mokiniai savo įžulumu išprovokavo ir suerzino minią, kuri puolė jėzuitų kolegiją. Jėzuitai už tai atkeršijo protestantams taip vadinamoje **Torno žudynėje** 1724 m. Įvykiui ištirti buvo sudaryta komisija iš 23 lenkų ka-

talikų; ji patraukė atsakomybėn liuteroną burmistrą ir 9 kitus gyventojus ir visai nekaltus žmones pasmerkė mirti. Įsakius Augustui II, kurs veikė kaip visai bevalis ir bejėgis jėzuitų įrankis, tie 10 nelaimingųjų vyrų buvo nužudyti Torne. Protestantai ieškojo ir rado užstojimą pas rusų valdžią. Tik padalius (1772, 1793, 1795) Lenkiją tarp Rusijos, Austrijos ir Prūsijos, protestantams (disidentams) buvo suteikta sąžinės ir religijos laisvė.

5. **Prancūzijoje** nepaisant Nantes (Nanto) edikto 1598 m., kuriuo **Henrikas IV (1589—1610)** suteikė savo bendraminčiams tikėjimo laisvę, hugenotai nebuvo pilnai apsaugoti nuo persekiojimų. Ludvikas XIV (1643—1715) dėjo pastangų įgyvendinti savo valstybėje tokią vienybę, kad būtų vienas karalius, vienas įstatymas, vienas tikėjimas. Be to, jo išpažinties klausytojai įtikino jį savo nepadorų gyvenimą išpirkti, apvalant valstybę nuo atskalūnų, kreivatikių. Atsivertimą jis bandė nupirkti už pinigus. Ir ištikrųjų jam pavyko suvilioti tokiuo būdu apie 100 asmenų. Paskui jis bandė vykdyti savo atvertimo darbą taip vadinamomis d r a g o n a d o m i s t. y. kareivių pas protestantus apgyvendinimu. Kareiviai šeimininkavo tokio nelaimingojo namuose kaip tinkami. Tokių „misionierių“ darbas neliko be vaisių; perėjimų katalikybėn skaičius didėjo. Apskritai, atvertimas vyko su negirdėtu įnirtimu. Pagaliau senstančiam karaliui jėzuitai įkalbėjo, kad Nantes ediktas bereikalingas. Nimes (Nimo) ediktu 1685 m. jis buvo panaikintas. Tūkstančiai bažnyčių buvo nugriauta, nesuskaitomi savo įsitikinimų išpažintojai buvo kankinami, deginami, prikaustomi prie galerų, (laivų irklų) vaikai atimami... Nepaisant žiauriausių baudžiamųjų įstatymų prieš pabėgė-

lius, nepaisant budriausios sienos sargybos, vis dėlto šimtai tūkstančių protestantų pabėgo ir rado antrą meilingą tėvynę Brandenburgijoje, Olandijoje, Danijoje, Anglijoje ir Šveicarijoje. Protestantų dvasininkams buvo duotas 14 dienų terminas, kurio metu jie turėjo arba atsiversti arba palikti kraštą, kad išvengtų galerų. Daug pabėgo į Sevenų kalnų dykumas, kur jie „kamisardais"*) pravardžiuojami, su nepalyginamu drąsumu, negirdėtu pasisekimu kariavo prieš dešimtį kartų didesnę, juos išnaikinti pasiųstą kariuomenę. Šis baisusis tarpusavis karas tęsėsi daugiau negu 20 metų. Pagaliau karaliaus kariuomenė vis dėlto sutriuškino kamisardus.

Prancūzijos reformatų bažnyčia buvo sunaikinta; apie du milijonų reformatų buvo išskirti iš įstatymo globos ir saugumo. Nepaisydami mirties pavojaus, jie vis dėlto rinkdavosi pamaldoms miškuose ir dykumose. Daug dvasininkų žuvo nuo budelio žiaurumų, bet tuojau atsirasdavo ištenkamai narsių drąsuolių, kurie užimdavo kankinių vietas. Dvasininkų tarpe ypačiai pasižymėjo Antanas Kur'as (Court), kurį galima laikyti Prancūzijos reformatų bažnyčios atstatytoju ir išgelbėtoju. Išsklaidytus reformatus jis surinko, sutvarkė parapijomis ir nuo pakrikumo grąžino į tikrąsias išganymo pažinties vėžes.

Liudvikas XV (1724—1774) išleido prieš dar likusius Prancūzijoje evangelikus tokiuos įstatymus, kurių žiaurumas viršijo ir Nantes edikto panaikinimą: kiekvienas reformatas, kurs buvo užtiktas pamaldų susirinkime, buvo

*) Arba nuo prancūzų žodžio Camise (kamiz) marškiniai, liemenė, arba Camis (kamis) kelias = prie kelio tykojantis užpuolikas.

prikaustomas prie galerų iki gyvos galvos, jo turtai buvo nusavinami. Kiekvienas dvasininkas buvo kariamas už bažnytinės apeigos atlikimą. Bet Prancūzijos protestantai karžygiškai laikėsi savo tėvų tikėjimo ir 1744 m. surengė tautinį synodą.

Katalikiškojo fanatizmo pasibiaurėjimo vertas pavyzdys yra Jono Kalaso Toulouséje (Tuluséje) nužudymas (1762). Vienas jo sūnų dvasios aptemimo priepuolio metu pasikorė. Tuojau buvo išplatinti gandai, esą pats tėvas įvykdęs tokį pasibaisėtiną žygį, norėdamas sutrukdyti sūnaus sumanymą pereiti katalikybėn. Dominikonai kanonizavo nusižudėlį kankiniu už katalikiškąjį tikėjimą. Sukiršinta minia reikalavo keršto. Toulousės parlamentas po baisių kankinimų pasmerkė nelaimingąjį tėvą mirti. Kiti sūnūs turėjo išsižadėti savo tikėjimo, o dukterys buvo uždarytos vienuolyne. Praslinkus dviem metams prancūzų filosofas Voltaire'as vėl iškėlė šitą šiurpulingą įvykį ir sujaudino viešąją nuomonę. Paryžiaus parlamentas buvo priverstas peržiūrėti Toulousės parlamento sprendimą. Buvo iškelta aikštėn pilna taip skaudžiai nuskriaustos šeimos nekaltybė. Karalius Liudvikas XV dovanojo 30000 livrų. Tiek fanatikai skundėjai, tiek klastingieji liudytojai ir teisėjai žudikai liko nenubausti. Tačiau tas įvykis paveikė ir evangelikų padėtis pagerėjo šiek tiek. Minios balsas buvo hugenotų naudai.

Liudvikas XVI (1774-93) išleido 1787 m. Versailles'io (Versalio) ediktą, kuriuo protestantams buvo suteiktas įstatymo saugumas ir piliečių teisės. Tikrą religijos laisvę paskelbė jiems prancūzų didžioji revoliucija, tautinio susirinkimo dekretas 1789 m. Tą laisvę patvirtino ir Napoleono įstatymai 1802 m.

6. **Anglijos ir Škotijos** protestantų bažnyčia pergyveno nuo 17-jo šimtmečio pabaigos — tolerancijos edikto 1689 m. iki metodizmo sukrėtimo (1739 m.) visišką tiek religinį, tiek dorinį atšalimą. Anglikonų bažnyčiai priklausantiems sluoksniams, ypačiai jos bajo-

rijos viršūnėms, bažnytingumas buvo tik išoris paprotys. Viršūnių pavyzdį sekė viduriniai visuomenės sluoksniai, o pramonės sričių darbininkai buvo jau visai sulaukėję ir nuo bažnyčios įtakos veikimo nutolę. Tai nebuvo religingumo, bet konservatiškumo ženklas, nes kontinente paplitęs dėizmas nerado pritarimo tiek tarp apšviestūnų, tiek tarp dvasininkų. Tačiau Anglijos teologija negalėjo visai išsivaduoti nuo racionalistinių palinkimų, bekovodama su dėistais. Tada kilo taip vadinamas **latitudinarizmas.** Tai buvo kryptis, kuri darė skirtumą tarp esminių ir ne esminių tikėjimo dalių ir kuri bekovodama su dėizmu grįžo nuo dogmos arčiau prie Biblijos. Nepaisant to, kad dėizmas ir latitudinarizmas kovojo tarp savęs dėl tariamojo pažiūrų skirtumo, tai vis dėlto tenka pasakyti, kad nuo 18 šimtmečio pradžios kaip tik iš abiejų šių krypčių išsivystė unitarinė arba antitrinitarinė srovė. Ji buvo įsteigusi kelias parapijas ir akademiją laisvam teologijos mokslų tyrinėjimui. Antitrinitarams plėstis Anglijoje kliūdė įstatymas, kurs grūmojo mirties bausme Trejybės niekintojams. Kai 1813 metais buvo panaikintas tas įstatymas, antitrinitarizmas greitai išsiplėtė Anglijoje. Šioji religijos suprotinimo srovė buvo užsmelkta tokių srovių kaip misticizmas ir okultizmas (paslaptingas mokslas). Be to, 18. šimtmetis buvo „laisvųjų murninkų“ arba „masonų“ ordino pražydimas; šis ordinas pridengia savo paslaptingą mokslą humaniškumo ir broliškumo platinimu.

7. **Šiaurės Amerika.** Jei misijuonuojant protestantizmas neturėjo pasisekimo tarp čiabuvių šiaurės Amerikoje, tai kraštą kolonizuojant europiečiais buvo daug atsiekta. 1607 metais buvo įsteigta kolonija Virgi-

nija. Kilusių Anglijoje religinių ir politinių suiručių dėliai daugėlis to krašto gyventojų, kurie neturėjo laisvės savo religiniams įsitikinimams, keliavo per vandenyną į Šiaurės Ameriką ir čia kūrė sau naują tėvynę su visiška sąžinės laisve. Šis imigracijos sąjūdis prasidėjo 1620 metais, kada puritonai*) „tėvai piligrimai“ atvyko į Masachusetts (Mesečiusets). Paskui juos pradėjo plaukti iš kitų kraštų persekiojami ir engiami religinių įsitikinimų dėliai: kveikeriai, baptistai, hugenotai, liuteronai iš Salcburgo, liuteronai ir reformatai iš Pfalco, herrnhutai, menonitai ir kiti. Visiems jiems buvo būdinga religinis rimtumas ir sąžinės laisvės reikalavimas. Ir anglikonų bažnyčia buvo paplitusi. Tiesa, ji buvo gerbiama, bet ne populiari. Savo populiarumo ji neteko, kai išsilaisvinimo kare (1776—83) trylika kolonijų atskilo nuo Anglijos ir kaip šiaurės Amerikos Suvienytos Valstybės įsteigė savo nepriklausomą valstybę. Šios laisvos valstybės atstovai susirinkę Filadelfijoje paskelbė konstituciją, kurioje buvo užtikrinta visiškas religijos ir pamaldų laisvė; valdžia neutrali visų religijų atžvilgiu; valstybė leidžia plėtotis ir bet kokiai religijai, kol ji ne pavojinga viešam padorumui. Bažnyčia atskirta nuo valstybės, bet tauta neatskirta nuo krikščionybės. Amerikonai reiškia nusistebėjimo vertą religingumą kasdieniniame gyvenime, organizuodami parapijas, steigdami labdarybės ir auklėjimo įstaigas, statydami bažnyčias, gerbdami dvasininkus, brangindami Bibliją, lankydami pamaldas, palaikydami misiją tarp pagonių, platindami religinio turinio literatūrą. Net ir kongre-

*) Arba presbiterijonai (reformatai) nepripažįsta vyskupų, o jų bažnyčią tvarko vyresníeji, kaip buvo pirmais amžiais.

sas renka sau dvasininkus ir kiekvieną posėdį pradeda malda. Prezidentas skiria dvasininkus kariuomenei ir laivynui. Kadangi religija Amerikoje yra kiekvieno žmogaus laisvos pažiūros ir laisvo nusistatymo dalykas, Suvienytose Valstybėse yra tūkstančiai nekrikštytų, suaugusių, tačiau palyginti yra ne daug tokių, kurie visai nelanko bažnyčios ir atsisako mokėti mokesčius bažnyčios reikalams. — Iš šito laisvumo dėsnio pasireiškia kita nedžiūginanti Amerikos bažnyčios blogybė: būtent ji nepaprastai susiskaldžiusi. Amerikoje yra apie 150 religinių bendruomenių (denominacijų). Kaikurios jų labai netinkamai platina savo pažiūras ir taiko priemones, kurios tinka prekybai, bet ne bažnytiniam taktui. Tačiau didelė krikščionių amerikonų dauguma pasiskirsčiusi tarp šių septynių didžiųjų konfesijų: liuteronų, presbiterijonų, anglikonų episkopalų, baptistų, metodistų, Jėzaus mokytinių, kongregationalistų. Reikia turėti galvoje ir tą aplinkybę, kad tarp išvardytų septynių konfesijų septynios dešimtys milijonų evangelikų reiškia bendrumą literatūroje, labdarybėje ir gyvenimo papročiuose. — Prieš šimtą metų katalikų bažnyčia buvo visai nereikšminga, bet antroje devynioliktojo šimtmečio pusėje ji labai sustiprėjo: daug tikinčiųjų įkeliavo iš Italijos, Vokietijos, Prancūzijos, Lietuvos, Airijos; dabar katalikų bažnyčiai priklauso daugiau negu dešimt milijonų. Amerikos evangelikai nepaprastai daug nuveikė auklėjimo ir švietimo srityje. Šiuo atžvilgiu tiek valstybė, tiek bažnyčios lenktyniauja. Universitetų, fakultetų ir seminarijų dauguma įsteigta ir išlaikoma privačiomis lėšomis.

III. BAŽNYČIA DEVYNIOLIKTAME IR DVIDEŠIMTOJO ŠIMTMEČIO PRADŽIOJE.

§ 43. Visuotinis protestantiškojo religingumo atbudimas.

Šleiermacherio (§ 38 II) padėtuoju pamatu remiasi visa naujoji protestantų teologija. Visos jos kryptys sutampa toje pažiūroje, kad Jėzaus Kristaus asmenybė yra krikščionybės gyvybės versmė, kad jo esmė gali būti suprasta, tik įsigilinus Šventame Rašte ir kad religinis gyvenimas gali tikrai klestėti tik draugystėje su juo. Nors atrodė, kad švietimas nugalėjo antroje XVIII šimtmečio pusėje, tačiau platieji gyventojų sluoksniai visai nebuvo nutolę nuo bažnyčios. Tik maža apšviestūnų dalis buvo tapusi svetima krikščionybei. Šiaip visur galimą buvo sutikti giliai atjaustą pamaldumą su racionalistiniu, ortodoksiniu arba pietistiniu atspalviu. Prie religingumo sukėlimo nemažai prisidėjo **romantika** ir **idealizmas.** Šios dvi dvasios srovės pagilino supratimą visam tam, ką žmogus įstengia ir kas yra įvykę istorijos bėgyje. Taip įsigalėjo religijos ir krikščionybės supratimas. O romantikos lengvapėdiškumas ir palaidumas rado gydomųjų vaistų toje rimtoje būklėje, kurią buvo sudaręs Napoleonas savo karo žygiais. Toji būklė žadino kiekvieną susimąstyti. Pamaldumas stiprėjo. Nuo švietimo religingumas grįžo prie krikščionumo. Tuo tarpu šis susidomėjimas Biblijos krikščionumu buvo tik sparčiai bręstančioje užuomazgoje. Kai 1817 metais buvo ruošiamasi švęsti 300 metų reformacijos sukakties jubiliejus, tada dar vyravo racionalizmo ir supranaturalizmo dvasia. To laiko protestantai dar tebebuvo pagauti irenizmo (ramybės ir dermės gynimo) ir teologinių ginčų smerki-

mo dvasios. Todėl, kai Prūsijoje ir kitose mažesnėse Vokietijos valstybėse buvo paskelbta liuteronų ir reformatų bažnyčių unija ir ji įkūnyta, ji sutiko pritarimą ir visur buvo sveikinama. Bet švenčiant reformacijos jubiliejų, ana lygiagretė, dar aiškiai nenusistovėjusi srovė į krikščionumą vis labiau aiškėjo, o **Harmso Klauso** 95 tezėse iš 1817 m. spalių 31 dienos ji visai paaiškėjo. Beskaitydamas Šleiermacherio „prakalbas" jis atsivertė gyvam, drąsiam krikščionumui, savo tezėse jis pasmerkė racionalizmą ir reikalavo grįžti prie Biblijos ir išpažinties raštų protestantizmo.

Nuo 1817 metų grįžimas prie kuklaus tikėjimo ir pamaldžių tėvų papročių buvo vis bendresnis ir griežtesnis. Kaikuriose vietose išsiveržė nelauktas atsivertimas širdies pamaldumui ir griežtam Biblijos tikėjimui. Taip kilo **moderninis pietizmas.**

Atsivertimo ir pietizmo židinys buvo Vuerttembergas. Tokių pietistų dalis, pagauta eschataloginių (paskiausių) laukimų, iškeliavo į pietų Rusiją. Vuerttemberge buvo įsteigtos pietistų kolonijos su įvairiomis keistenybėmis. Šio laiko pietizmo žymesnieji pamokslininkai buvo Liudvikas Hofakeris, 3 Krummacheriai ir Ernstas Kottvitcas. Jų teologinis vadas buvo **Ernstas Hengstenbergas,** profesorius Berlyne, kurs buvo griežtas konfesijos atstovas; jo teologinė kryptis nesutapo su to laiko pietizmo teologija.

Tuo laiku kilusio religingumo paminklas buvo **Šventasis Aliansas,** (Santarvė), kurs veikė 1830 m. **Aliansą** įsteigė 1815 m. sąjungininkai Rusijos, Prūsijos ir Austrijos valdovai; paskui prie Alianso prisidėjo beveik visi Europos monarchai. Savitarpiai jie įsipareigojo kaip krikščioniškų valstybių šeimos valdovai tvarkyti savo tautas pagal Evangelijos dėsnius.

§ 44. Liuteronų ir reformatų bažnyčių unija.

Pažangėjusi tikros religijos esmės pažintis ir visuose sluoksniuose atbundantis žavėjimasis evangeliškuoju tikėjimu atstūmė skirtumus tarp liuteronų ir reformatų mokslo už abiejų protestantiškųjų bažnyčių artimo giminingumo. Daug dvasininkų su Šleiermacheriu priešakyje siūlė liuteronų ir reformatų bendravimą šv. Vakarienėje. Šitą nuotaiką išnaudojo Prūsijos karalius Friedrichas Vilgelmas III (1797—1840). Savo garsioje deklaracijoje (atsišaukime) iš 1817 m. rugs. 27 d. kvietė visus savo valdinius apvainikuoti reformacijos jubiliejų protestantų unija. Dar prieš paskelbiant deklaraciją Berlyno dvasininkija, Šleiermacheriui pirmininkaujant, nutarė sudaryti uniją, švęsdama bendrą Vakarienę su bendra apeiga. 1817 metais spalių 30 ir 31 dieną Berlyne ir Potsdame įvyko bendra Vakarienė. Ir provincijose unija rado daug džiūgaujančio pritarimo, nors ir ne daug parapijų priėmė naują pamaldų tvarką. Apskritai imant, už Prūsijos ribų kraštai su reformatų gyventojų dauguma pritarė unijai, tuo tarpu valstybės su liuteronų gyventojų dauguma griežtai atsisakė nuo jos.

Prūsijos unija aiškiai pabrėžė, kad ji visai nesiūlanti perėjimą iš vienos bažnyčios kiton, bet tik vienijimąsi ir brolišką meilę plačiu bendru tikėjimo pagrindu. Tačiau ta unija buvo išaiškinta kaip reformatų persvara ir todėl liuteronai pradėjo reikšti nepatenkinimą ir priešinimąsi. Kova už senąjį liuteranizmą prasidėjo Breslave, kur kun. Šeibelis savo užsispyrusio priešinimosi dėliai buvo pašalintas nuo pareigų. Ir už Breslavo ribų atsirado nemažas skaičius kunigų, kurie uniją smerkė; todėl jie buvo šalinami nuo pareigų ir net baudžiami kalėjimu ir kitomis policijos baudomis. Henigerno kaime kariuomenės pagalba atidaryta, unijai nepalankių liuteronų užbarikaduota bažnyčia. Vengdami policijos priemonių kaikurie smarkesni liu-

teronai išvyko į Ameriką. Nuo 1838 m. pradėta švelninti griežtąsias priemones. Friedrichas Vilgelmas IV (1840—61) atšaukė prievartos priemones ir įsakė išleisti dvasininkus iš kalėjimo. 1841 metais senliuteronai sušaukė synodą Breslave ir įsteigė **evangelikų-liuteronų bažnyčią Prūsijoje su vyriausia bažnyčios kolegija Breslave.**

§ 45. Protestantiška teologija 19 šimtmetyje.

1. Didysis, įtakingiausias protestantiškos teologijos atnaujintojas buvo Šleiermacheris, kuriame telkėsi gilus pamaldumas ir žymūs moksliški gabumai. Jo išvystyta teologija dar dabar veikia šių dienų teologijos mokslą. Šalia Šleiermacherio didelės reikšmės turėjo **Hegelis,** kurs išvystė panteistinę dvasios filosofiją. Jei paskiri mokslai stengėsi eiti savais keliais, tai Hegelis pasirūpino surasti būdą suvienyti juos: bet kuria raida ir tapsmas turi pasiduoti mąstančiam protui kaip vienatai. Šitas būdas randasi vystymosi mintyje. Todėl istorijoje svarbu ne tiek praeities duomens, kiek dabartį veikianti jų išdava. Hegelis buvo tos nuomonės, kad žmogaus dvasia sugeba atsiekti visišką tiesą. Suprasti reiškia suprasti kokio nors daikto esmę ir tikslą. Tai atsiekti galima nuosakiu giliu mąstymu. Bet koks apsireiškimas, kurs susiduria su mūsų protu kaip duomuo (t e z ė), iššaukia mūsų prieštaravimą t. y. jam priešinasi ikišiolinės kitos žinios (a n t i t e z ė). Tačiau palygindama mūsų protingoji pažintis prieina prie išlyginančio įsitikinimo, kad iš pradžių lyg ir priešingi apsireiškimai gali būti sujungti ir suprasti aukštesnėje vienetoje (s i n t e z ė). Tokiuo būdu vyksta bet koks tapsmas ir mąstymas vystimesi kaip t e z ė, a n t i t e z ė ir s i n t e z ė. Ne tiek gamtos gyvenime, kiek žmogaus dvasios mąstyme ir veikime vaizduojasi dieviškas apreiškimas kaip dieviškos sąmonės išsirūtuliojimas nuo nebuvimo į buvimą t. y. nuo tik galimo nebuvimo prie tikrai veikiančio buvimo.

Hegelio pažiūros, ypačiai jo vystymosi mintys, buvo taikomos įvairiems mokslams ir pasirodė, kad jos labai praktiškas, daug ką išaiškinantis darbo metodas.

a) **Dovidas Friedrichas Štrausas** (1808—74) buvo pirmas, kurs istorijos vystymosi būdą pritaikė teologijai. Jei Hegelis ne visu aiškumu išdėstė santykį tarp idėjos ir istorinio išsivystymo ir skelbė Dievo žmogum tapimą Jėzaus asmenyje, tai Štrausas savo „Jėzaus gyvenime" padarė išvadą ir tvirtina, kad idėjos įsikūnijimas viename asmenyje t. y. istorinė Dievo-Žmogaus tikrovė, esą visai nemanoma. Ką dogmatika moko apie Jėzų, tikrumoje tenka visai žmonijai. Iš tokių prileidimų išeidamas, jis kritikavo Evangelijų pasakojimus, kuriuos reikia suprasti kaip mitus, kaip nesąmoningai bendruomenės sudėtus vaizduotės išdavas. Jo veikalas veikė parapijas pasibaisėtinai ir iššaukė daug Štrauso veikalui priešingų raštų.

b) **Ferdinandas Kristijonas Bauras** (1792—1860) ir jo sukurta Tuebingeno mokykla taikė Hegelio istorijos vystymosi sąvoką bažnyčios istorijai; jis stengėsi išaiškinti bažnyčios atsiradimą kaip paprastą istorinį įvykį, kurs nieko bendro neturi su antgamtiniais stebuklais. Bauras daug dėmesio kreipė į senovės istoriją. Tikrais jis pripažino tik keturis apaštalo Povilo laiškus: romėnams, korintiečiams ir galatiečiams ir Jono apreiškimą, visi kiti Naujojo Testamento raštai esą tik antrame šimtmetyje kilę tendencijos raštai pridengti ir išlyginti aštriai kovai tarp Petro krikščionybės iš žydų ir Povilo krikščionybės iš pagonių. Priešingumas buvęs išlygintas ir pašalintas tik sutartimi senovės katalikiškuoju laikotarpiu.

Tokios pažiūros dėka 19. šimtmečio teologija vis labiau tapo istoriniu mokslu. Kritinis darbo metodas tapo plačiau ir giliau išvystytas. Veikiant Šleiermacheriui ir Ritšliui pradėjo tiesti sau kelią religinis istorijos supratimas, kurs stengėsi apibūdinti savo išdavas visai nepriklausomai nuo tradicijos.

c) **Julijus Wellhausenas** (1841—1918) labai svarbus savo tyrinėjimais Senojo Testamento srityje. Toje pačioje kryptyje dirbo ir kiti mokslininkai kaip Eduardas Reusas, V. Valke, B. Stadė, B. Duhmas. Jų moksliškų tyrinėjimų išdavos buvo: Senąjį Testamentą reikia istoriškai suprasti nepriklausomai nuo Naujojo Testamento; buvo išaiškinta, kad antrosios ir ketvirtosios Mozės knygos parašymas reikia atkelti į vėlesnius po pranašų laikus ir kad Izraelio tautos religijos branduolį ir jos aukščiausį laipsnį sudarė didieji pranašai, kurie paliko savo

raštų; šių pranašų uždavinys buvo kovoti su jų laiko netikru pamaldumu. — Naujojo Testamento srityje svarbiausias darbas buvo skiriamas galimai pirminiam tekstui nustatyti. Toliau, tyrinėjant Jėzaus gyvenimą, paaiškėjo, kad sinoptikai t. y. Mato, Morkaus ir Luko Evangelijos apskritai imant, yra patikimi šaltiniai Jėzaus gyvenimui rašyti, tuotarpu Jono Evangeliją galima laikyti antraeiliu šaltiniu.

2. Dogmų istorijos srityje prof. **Adolfas Harnakas** įrodė, kad senovės bažnyčios dogma yra suheleninta (graikų filosofijos persunkta) senovės krikščionių Evangelija. — Kaip Harnako krypties šaka naujausiais laikais susidarė vadinamoji religijos istorijos mokykla, kuri stengėsi ištirti krikščionybę, palygindama ją su nekrikščioniškomis religijomis ir daug labiau negu iki šiol tai buvo daroma, atsižvelgiama į pamaldumo istoriją.

3. Racionalizmas ir supranaturalizmas pamažu iškrypo į **konfesinę teologiją**. Šios rūšies teologija, kuri pasižymėjo griežtu ortodoksizmu, susispietė **Erlangeno mokykloje**; iš jos išėjo žymūs teologijos vadai, kurie pasižymėjo giliais mokslo darbais. Tokių mokslininkų tarpe be abejo, pirmą vietą užima Hofmanas (1810—77), kurs norėjo būti ir ištikrųjų buvo „Rašto teologas". Krikščioniškąjį tikėjimą jis aprašo ir aiškina iš individualinio atgimimo patyrimo. Jo pažiūros į Šventą Raštą istorinės; jis supranta jį kaip vieningą išganymo visumą, kurioje visa tai, kas buvo, yra paruošimas ir pranašavimas tam, kas bus. Hofmaną sekė F. Delitschas ir Fr. H. R. Frankas ir k.

4. Naujausiais laikais prof **R. Seebergui** Berlyne vadovaujant, kilo taip vadinamosios moderniniai pozityvės teologijos kryptis. Pastaroji teologija savo ruožtu buvo įtakoje religijos istorijos krypties, kuri stipriau pabrėžė krikščionybės sąryšį su ne krikščioniškomis religijomis — su hellenizmo ir vėlesniosios žydijos religinėmis pažiūromis. Apibūdindama krikščioniškojo mokslo raidą, šioji kryptis kreipė ypatingo dėmesio į pamaldumo istoriją ir rado skirtumą tarp izraeliškojo, senovės krikščioniškojo ir senojo protestantiškojo ir modernionio pamaldumo. R. Seebergas pripažįsta daug religijos istorijos sekėjų reikalavimų pagrįstais, bet nesutinka atsisakyti nuo daugėlio perduotų tikėjimo dėsnių kaip daro religijos istorininkai.

5. Ypatingą ir savotišką reikšmę teologijos istorijoje turi Albertas Ritschlis (1822—1889). Iš pradžių jis buvo Bauro (Tuebingeno) mokyklos įtakoje, bet vėliau jis išsivadavo jos. Apskritai imant, jis pripažino istoriniai kritinį tyrinėjimo būdą mokslui, tačiau aiškiai mato pavojų bažnyčios tikėjimui, kurs, istorijos tyrinėjimų išdavoms besikaitaliojant, turi būti sunaikintas. Todėl jis pabrėžia praktinį religijos požymį ir tikėjimo savistovumą mokslo atžvilgiu. Šitas tikėjimas remiasi Jėzaus Kristaus asmeniu, kuriame pasaulis turi tobulą Dievo apreiškimą. Šita Jėzaus Kristaus asmens galia pasireiškia netiesiogiame religiniame patyrime ir negali būti varžoma arba mažinama kaž kokiu proto abejojimu.

Ritschlio savotiškumas glūdi pamaldume, kurs liečia pasaulio nugalėjimą, asmenybės išlaikymą gyvenimo žiaurumų atžvilgiu ir pastovumą tobulume, sąžiningai einant pašaukimo pareigas ir taip plečiant Dievo karalystę.

§ 46. Praktiškoji krikščionybė.

(išorė ir vidaus misija).

19 šimtmetyje vis labiau ir labiau didėjo pasaulio susisiekimas ir augo užjūrinės kolonijos; be to, kilo didmiesčiai ir plėtėsi plačių gyventojų sluoksnių nukrikščionėjimas. Šių aplinkybių dėliai krikščioniška bažnyčia susidūrė su sunkiai vykdomais, praktiškais uždaviniais. Į šiuos uždavinius krikščioniškoji bažnyčia gyvai atsiliepė ir visu darbštumu pasišventė jų vykdymui. Tai tenka ypačiai pasakyti apie pietistinius gyventojų sluoksnius.

Nors šitas bažnyčios darbas tiek išorės, tiek vidaus misijos srityje buvo jau dirbamas pietizmo ir švietimo humaninių pastangų, tai vis dėlto darbo išdavos 19 šimtmetyje priklauso reikšmingiausiai ir būdingiausiai religinio gyvenimo veiklai. Jos aiškiai įrodė, kad, ne-

paisant ardančių ir griaunančių reiškinių, krikščionybė vis dar turi stiprių religinių jėgų.

I. **Išorė misija.** Bažnyčios istorija 19 šimtmetyje tuo labiau įdomi, kad bažnyčios veikla paplito per visą žemės rutulį. Krikščionis išblaškė po įvairias pasaulio šalis dalinai pasaulio prekyba, dalinai kaikurių kraštų kaip Amerikos, Australijos ir Kaplando kolonizavimas europiečiais. Bet tai buvo tik pripuolamas reiškinys. Nepaprastas išorės tarp pagonių misijos išaugimas turi savo šaknis giliame krikščionių religingume.

1. Tarp evangelikų išorės misijos lauke be abejo pirmą vietą užima Didžioji Britanija. Čia veikia bent 20 misijos draugijų su apie 7000 darbuotojų. Savo darbą jos išplėtė per visą pasaulį. Pirmoji draugija įsteigta 1701. — Amerika pradėjo misijos darbą 1810 m. Dabar ten veikia apie 19 įvairių draugijų, kurios išlaiko virš 9000 darbuotojų. — Vokietijoje veikia jau nuo 1732 m. 25 draugijos; jos išlaiko virš 1200 misionierių. — Šveicarija turi tris draugijas ir išlaiko didelį institutą Bazelyje misionieriams auklėti; misijos draugijos veikia nuo 1815 m.; jos išlaiko apie 300 Evangelijos skelbėjų. Olandija turi 6 draugijas su 250 darbuotojų misijos lauke. Prancūzijoje veikia tik viena draugija ir išlaiko apie 250 misionierių. Švedija turi 6 draugijas, kurios išlaiko apie 600 darbuotojų. Norvegijoje veikia 4 draugijos su apie 250 misionierių. Danijoje yra 3 draugijos, kurios laiko apie 200 pasiuntinių. Suomijoje dirba 2 draugijos; jos išlaiko apie 100 misionierių. Kanada turi 3 draugijas su apie 500 misionierių. Pietų Afrikoje veikia 5 draugijos ir išlaiko virš 700 misionierių. Australija, Naujoji Zelandija ir Okeanija turi 5 draugijas, kurios išlaiko virš 400 darbuotojų. Apskritai imant, misijos tarp pagonių lauke dirbo virš 12000 Evangelijos skelbėjų. Misijos reikalams kas metais išleidžiama apie 165 milijonus litų.

2. Romos katalikų misija palyginti su evangelikų turi tą pirmenybę, kad jos vadovavimas yra vienose rankose, būtent „congregatio de propaganda fidei",

įsteigta popiežiaus Gregoro XV (1621—23) 1622 m. Jos priešakyje stovi kardinolų taryba, kuri vadovauja ir tvarko „misiją" t. y. tiek pagonių, tiek nekatalikų krikščionių atvertimą. Visos kongregacijos ir draugijos priklauso nuo Romoje esančios kardinolų tarybos. Senesniųjų ordinų ir kongregacijų yra 19; jos išlaiko apie 4000 misijonierių — kunigų. Jaunesniųjų kongregacijų veikia 22; jų žinioje dirba apie 1500 pasiuntinių. Išimtinai misijos draugijos 9; jos išsiunčia į įvairius pagonių kraštus virš 1500 darbuotojų. Seminarijų įvairiuose pasaulio kraštuose išimtinai misijonieriams auklėti 15; jos mokslina ir išleidžia apie 2000 auklėtinių. Viso katalikų bažnyčios misijos lauke dirba apie 10.000 kunigų misijonierių.

3. Misijos darbui labai kenkia lygiagretis įvairių krikščioniškų bažnyčių ir denominacijų veikimas. Tiesa, protestantiškos misijos laikosi to dėsnio, nesispraustí ten, kur jau veikia krikščioniški Evangelijos skelbėjai. Tačiau katalikų bažnyčios misija į tai visai neatsižvelgia. Dažniausiai palaikoma katalikiškų valstybių, ji veržiasi kaip tik į tas sritis, kuriose dirba protestantiškų misijų pasiuntiniai. Paskutiniaisiais prieš karą metais buvo kilęs sumanymas subendrinti įvairių krikščioniškų bažnyčių ir denominacijų misijos darbą. Daug buvo laukta iš pasaulio misijos konferencijos Edinburge 1910 m.; joje dalyvavo virš 3000 atstovų iš viso pasaulio kraštų.

4. Ir Rusijos ortodoksų bažnyčia misijonavo pirmoje eilėje tarp savo pagonių, bet ir rytų Azijoje, Palestinoje ir Sirijoje.

5. Žymiausias evangeliškosios misijos nuopelnas tai **vergų prekybos** panaikinimo paruošimas, kurį didžiosios valstybės įvykdė 1830 m. Kad visi vergai buvo išlaisvinti Anglijos kolonijose 1834 m., tai buvo taip pat evangeliškosios misijos darbas. Anglų tauta paaukojo tam reikalui 20 milijonų angliškų svarų (660 milijonų

litų). Anglijos labdarys Wilberforce (Vilberforsas) nenuilstamoje ištvermėje paaukojo šiam reikalui visą savo gyvenimą.

6. Ir tarp žydų Evangelijai plėsti buvo pasirūpinta. Buvo įkurtos tam tikros draugijos Anglijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, net ir Rusijoje. Šioje srityje įdedama daug pasiaukojančio darbo ir nemažiau save užsiginančios ištvermės, bet palyginti nedaug vaisių tesulaukiama.

7. Visame žemės rutulyje įvairios religijos taip pasidalo apskritais skaičiais:

1. Krikščionių	650 mil.
a. katalikų	300 „
b. Protestantų	200 „
c. ortodoksų	150 „
2. žydų	14 „
3. mahomedonų	227 „
4. budistų	514 „
5. pagonių	280 „
Viso	1685 mil.

Šie skaičiai rodo visame pasaulyje, kad dar yra virš vieno tūkstančio milijonų nekrikščionių.

8. Evangelijos plėtimo darbą smarkiai remia **Biblijų draugijos,** kurios pažymėjo sau tikslą visoms žemės rutulio tautoms padaryti Bibliją prieinama jų kalbose. Londone 1804 metais buvo įsteigta Britanijos ir užsienio Biblijų draugija, kurioje dalyvauja visų pavadinimų krikščionys. Išleidžia Šv. Raštą įvairiomis kalbomis be jokių pastabų ir be lygiagrečių vietų. 1932 metais draugija spausdino Bibliją arba jos dalis 634 kalbomis. Nuo draugijos įsteigimo iki 1932 m. išplatino 432 milijonus Biblijų arba jos dalių. Ginčas dėl apokrifų prie Biblijos prijungimo pasibaigė tuo, kad Londono draugija nutarė pinigais nešelpti tų draugijų arba

asmenų, kurios ir kurie platina Šv. Raštą su apokrifais. Todėl apie 50 draugijų atskilo ir Berlyne įsteigė pagrindinę Biblijų draugiją. Pirmoji Biblijų draugija Vokietijoje buvo įsteigta Nuernberge. Amerikoje pirma Biblijų draugija įsikūrė 1817 m.

II. **Vidaus misija.** Vidaus misija vadinamas visas planingas darbas dvasiškai ir kūniškai kenčiantiems evangeliškiems krikščionims, skelbiant jiems Evangeliją ir reiškiant krikščioniškos meilės pagalbą. Tiesą pasakius, vidaus misija yra nuo to laiko, kaip atsirado krikščionybė. Tik 19 šimtmetyje ji pražydo ir išsiplėtė kaip atskira krikščioniška labdarybės šaka. Šiame darbe evangelikai buvo atsilikę nuo katalikų bažnyčios, kuri per savo ordinų vienuolynus jau daug buvo nuveikusi krikščioniškos meilės darbe. Anglija pirmoji sumanė šitą skolą lyginti. Čia ypačiai pasižymėjo savo judrumu Dievo karalystės reikalams dissenteriai arba valstybinės episkopalų anglikonų bažnyčios atskilėliai. Nuo Anglijos neatsilikti stengėsi ir Vokietija, kuri daug darė palyginti mažais ištekliais, kokiuos galėjo teikti pietizmo ir šiaip bažnytingumo sekėjai. Ir kituose Europos žemyno kraštuose, o ypačiai Amerikoje labai daug nuveikta vidaus misijos srityje. Šiomis dienomis visas protestantų pasaulis apimtas plačiai išsišakojusiu labdarybės ir gelbėjimo įstaigų tinklu. Paskutiniais, ypačiai prieškariniais laikais savo darbo organizuotumu ir veikimo platumu Vokietijos evangelikai užėmė pirmą vadovaujamą vietą visose vidaus misijos srityse.

1. Vadovaujančios asmenybės ir žymiausios vidaus misijos įstaigos.

a. Amalija Syvekingė (†1859) laisvu noru pasiaukojo Hamburge 1831 m. cholera sergančių slauginimui, o 1832 įsteigė pavyzdingą draugiją pavargėliais ir ligoniais rūpintis.

b. **Jonas Henrikas Vichernas** (1808—81) įsteigė netoli Hamburgo vadinamąjį „das Rauhe Haus" (Šiurkštusis namas) apleistiems ir išdykusiems vaikams auklėti; greitai po to prie namo buvo prijungta brolių įstaiga ruošti pagelbiniams darbininkams vidaus misijoje. Iš pradžių evangelikų bažnyčia su nepasitikėjimu sutiko ir vertino Vicherno sumanymą. Bet 1848 „bažnyčios dieną" Vittenberge savo karšta ir įspūdinga kalba išsklaidė visus juodus debesis savo kilniems sumanymams ir vienu metu pratiesė jiems kelią į plačius sluoksnius. Čia pat Vittenberge buvo įsteigtas centro komitetas evangelikų bažnyčios vidaus misijai. Pastarasis šaukė vidaus misijos kongresą iš pradžių kas metais, o vėliau kas antrais metais. 1849 metais Vichernas apvažinėjo visą Vokietiją, ragindamas prisidėti prie šios artimo meilės ir labdarybės veiklos. — Panašios į „Šiurkštųjį Namą" įstaigos kilo įvairiuose Europos kraštuose. Auklėjami jose vaikai buvo dalomi šeimomis po 12; jie buvo priežiūroje „šeimos brolio".

c. Kunigas Teodoras Fliedneris (1800—1864) įsteigė 1836 m. Kaiserswerthe pirmąją diakonų mokyklą krikščioniškoms ligonių slaugintojoms auklėti. Dabar Kaiserswerthas yra labdarybės įstaigų miestas, kuriame yra ligoninė su 600 ligonių, prieglauda puolusioms ir iš kalėjimo išleistoms moterims, seminarija mokytojoms auklėti, ligoninė dvasios liga sergančioms moterims gydyti, namas našlaitėms rūpintis.

d. Kun. **V. Loehe** (1808—1872) įsteigė 1849 m. draugiją vidaus misijai liuteronų bažnyčios dvasioje. Šioji draugija išlaiko Neuendettelsaue ligoninę, mokyklą mergaitėms, įstaigą dvasia atsilikusiems vaikams auklėti.

e. **Gustavo Adolfo draugija** buvo įsteigta 1832 m. 200 metų nuo Gustavo Adolfo, Vokietijos protestantizmo išgelbėtojo, mirties paminėti. Draugijos tikslas šelpti protestantiškas parapijas pirmoje eilėje katalikų kraštuose. Kasmetais ji išleidžia bent po kelis milijonus pašalpoms užsienio parapijoms.

f. **Kun. Dr. F. v. Bodelschvinghas** (Bodelšvingas) įsteigė 1867 m. Bielefelde įstaigą nuomarninkams (epileptikams) ir pavadino iš Biblijos paimtu vardu „Betėl". Dabar Betėlis jau tikras miestas, kuriame gyvena apie du tūkstančiu epileptikų ir kurs nuo 1905 metų turi ir savo teologijos mokyklą. Be to, tas pat Bodelschvinghas įsteigė Vilgelmsdorfe nederlinguose

smiltynuose Bielefeldo apylinkėje **darbininkų koloniją.** Čia randa šiltą prieglaudą kiekvienas nuo darbo atpratęs valkata, kurs sutinka pasiduoti kolonijos tvarkai. Šioji kolonija turi nepaprasto pasisekimo; panašios kolonijos įsteigtos įvairiuose kraštuose.

g. Krikščionybės uždavinys visuomenę ir valstybę persunkti krikščioniška nuotaika ir raginti artimo meilei. Atsižvelgiant į pasibaisėtiną darbininkų luomo būklę, kilo vadinamasis „krikščioniškai socialinis" sąjūdis. Jo priešakin stojo rūmų pamokslininkas A. Stoeckeris ir pasistengė įsteigti socializmą krikščioniškais pagrindais ir taip atitraukti darbininkus nuo socialdemokratijos ir glausti juos prie bažnyčios. 1890 m. įvyko „evangeliškai-socialinis Kongresas", kurio „svarbiausia reikšmė turėjo būti, kad evangelikų dvasininkams ir lajikams paaiškinti ekonominiai sunkumai ir jų sąryšis su klastingomis idėjomis".

2. **Vidaus misijos darbo sritys** buvo labai plačios; jos apėmė visus pairusius ir liguistus socialinio gyvenimo apsireiškimus; jos meilės darbui ir jos rūpesčiams priklausė našlaičių auklėjimas, iš kalėjimų paleistų globojimas, Šventojo Rašto platinimas, vaikų pamaldos, misija tarp jūrininkų, padavėjų, gatvės moteriškių, jaunimo ir moterų organizavimas, evangelizacija tarp visų visuomenės sluoksnių, alkoholikų gydymas, puolusių moterų perauklėjimas, rūpinimasis paliegėliais, seneliais, aklaisiais, nebyliais, bepročiais ir t. t.

3. Tenka pabrėžti, kad vidaus misijos darbe ne viena Vokietijos evangeliškoji bažnyčia pasižymėjo ir pasižymi; neatsiliko ir kitų kraštų evanglikų bažnyčia — Prancūzijoje, Anglijoje, Amerikoje. Viename New-Yorke užlaikoma ir auklėjama dešimtimis tūkstančių gatvės vaikų.

4. Ne tiek kaip į iš Amerikos ir Anglijos veikiančią įtaką, kaip į išorės ir vidaus misijos darbo išdavą reikia žiūrėti į taip vadinamąjį **„bendravimo judėjimą“** (Gemeinschaftsbewegung). Labai gali būti, kad šis reiškinys yra reformacijos laikų krikštininkų ir šiaip pakrykėlių ir pietistų tęsinys. Būdingos jų ypatybės: vienybės dvasioje pabrėžimas, evangelizacija kaip priemonė subažnytinti nuo bažnyčios nutolusius sluoksnius. „Bendravimo“ šalininkai, nors ir nepatenkinti esamaja bažnyčia, bet iš jos neišstoja; jie renkasi į „atbudusių“ kuopeles ir laiko savo bendravimo pamaldas. Šalia šito sveiko parapijos ribose vykstančio sąjūdžio išsirutuliavo griežtai antikultūrinė, ir bet kokį teologijos mokslą atmetanti kryptis, kuri pasviro į perdėjimus ir keistenybes. 1907 m. Kaselyje nuo šito sąjūdžio atskilo taip vadinamas sekmininkų sąjūdis su **kalbėjimais liežuviais.**

§ 47. Pamaldos ir sutvarkymas evangelikų bažnyčioje.

Švietimo ir racionalizmo laikais tiek pamaldos, tiek sutvarkymas buvo iškrypę iš reformacijos nustatytos tvarkos.

1. Veikiant racionalizmo dvasiai, buvo tokiai dvasiai pritaikintos ir pamaldos. Tam tikslui buvo perdirbta agenda 18. šimtmečio pabaigoje. Įvesdamas bažnyčių uniją Friedrichas Vilgelmas II (1797—1840) davė ir naują agendą, kurios redagavime dalyvavo pats karalius; nors buvo daug tokių, kurie piktinosi jos per dideliu senoviškumu ir „katalikiškumu“, tai vis dėlto joje dvelkė nauja, su racionalizmu nieko bendro nebeturinti dvasia. Tai agendai greitai buvo duota visiems

privalomo įstatymo galia. Savo turiniu agenda sugrįžo į reformacijos laikus. Ir pamokslą užviešpatavo naują iš Biblijos plustanti dvasia. Perėjimo ryšį nuo racionalizmo prie dabarties pamokslo sudaro žymiausias visų laikų pamokslininkas Šleiermacheris, kurs davė pavyzdį kaip „krikščionis turi kalbėti krikščionims". Jis turėjo skaitlingų pasekėjų, kurie ėjo jo pėdais. Tokiuo būdu sakykla veikė plačiai ir giliai. Atbudo ir evangeliškosios giesmės reikšmės supratimas; pradėta ją valyti nuo įterptų jon racionalizmo priemaišų. Atsirado ir naujų giesmių eiliuotojų kaip E. M. Arndt'as, Spitta Karolis Gerokas.

2. Abiejų reformacijos sąjūdžių vadai savo vadovaujamoms bažnyčioms davė atatinkamą sutvarkymą: Liuteras bažnyčios priešakyje pastatė konsistorijas, o Kalvynas presbiterijas (seniūnų tarybas). Bet ne visuose kraštuose užliko tokia tvarka. Vokietijoje, pavyzdžiui, abi reformacijos bažnyčios priklausė nuo krašto valdovų skirtų konsistorijų ir jų superintendentų. Tik naujaisiais laikais, pabrėžiant visuotinį krikščionių kunigiškumą, abiejose bažnyčiose įvyko perversmas: presbiterijoniniu ir synodiniu sutvarkymu ir lajikai dabar įtraukti į bažnyčios reikalų tvarkymą.

§ 48. 19. šimtmečio protestantiškos sektos.

1. **Eduardas Irvingas** buvo presbiterijonų parapijos Londone kunigas. Jis skelbė mokslą, Kristaus žmogaus, kaip ir kiekvieno žmogaus prigimtyje buvusi paveldimoji nuodėmė, tačiau dieviškosios prigimties galybe ta nuodėmė buvusi nugalėta ir panaikinta. Be to, jis buvo

įsitikinęs, kad apaštalų laikų dvasios dovanos galinčios būti atnaujintos malda ir tikėjimu. Ir ištikrųjų, pas kaikuriuos jo šalininkus pasireiškė „kalbėjimas liežuviais“. Parapijos presbiterija (seniūnų tarybas) atstatė Irvingą nuo pareigų. Turtingas bankininkas sušelpė jį ir davė jam lėšų atatinkamai parapijai įsteigti (1832 m.). Svarbiausias atsiskyrėlių bendruomenės ypatumas buvo apaštalų pareigybos atnaujinimas. Po keleto nepasisekimų pamažu buvo išrinkta 12 apaštalų. Pagal Epez. 4_{11} apaštalai rinko ir šventino bažnyčios valdytojais ir rūpintojais evangelistus ir ganytojus; kiekvienam pastarųjų buvo dar duota po šešis presbiteris ir po tiek pat diakonų. Pačiame Londone buvo įsikurusios septynios parapijos (Jono apreišk. 1. 1. 8...). Jų pranašavimų tarpe pirmą vietą užima pranašavimai apie Kristaus atėjimą. Pirmųjų apaštalų laikais Kristus neatėjęs įsiveržusio į pasaulį didelio atpuolimo dėliai; atidėjęs jį neribotam laikui. Tik 18. šimtmetyje, kada bažnyčia kaip apreiškimo Babelis bręstanti teismui ir kada esanti atstatyta apaštalų pareigyba, atėjęs tas laikas Kristui apsireikšti. Kiekvieną dieną, kiekvieną valandą gali tai įvykti. Išmintingosios merginos (Irvingo šalininkai) pasitiksią Viešpatį ir būsią paimti į aukštesnę vietą avinėlio vaišėms. Visus kitus krikščionis (paikasias merginas) antikristas persekios ir teis Babelį. Po visų Palestinoje surinktų žydų atsivertimo Kristus apsireikš regimai ir su šventaisiais valdys tūkstantį metų nuo prakeikimo išvaduotoje žemėje.

Irvingininkų arba apaštališkos bažnyčios pamaldos panašios į katalikų pamaldas; atiduoti dešimtąją dalį yra krikščionies pareiga. Viešai pasirodė apaštališkoji bažnyčia 1836 m., pasiųsdama apaštališkąjį

laišką visų kraštų valdovams ir bažnyčių vadams, net ir popiežiui. Tačiau niekas neatkreipė dėmesio į tą laišką.

2. **Išganymo armija** yra ne kas kita kaip Anglijos metodizmo sulaukėjimas ir galutinis iškrypimas. **Villiamas Booth'as** (Būtsas 1629—1912) tarnavo pas metodistus kaip evangelistas. Apleistoje Londono miesto dalyje jis įsteigė misijos stotį. Įspūdingiau veikti mases ir sutrenkti jas Booth'as sumanė taikyti karo būdą; tuo tikslu jis kariškai sutvarkė visus savo pagelbininkus ir pagelbininkes, kariškai juos apvilko, aprūpino vėliavomis ir muzikos instrumentais. Taip pasiruošęs pradėjo savo karo žygius prieš velnio karalystę. Tos armijos priešakyje atsistojo pats Booth'as kaip generolas, jo žmona buvo jo adjutantas, jo vyresnioji duktė — feldmaršalas, generalinio štabo viršininkas buvo jo sūnus. Armija buvo padalyta į kareivius, kadetus ir įvairių laipsnių karininkus. Armija leidžia laikraštį „Karo Šauksmas" užaugusiems ir „Mažasis Kareivis" vaikams, kurie taip pat padalyti į būrius su seržantais priešakyje. Vaikų laikraštyje spausdinami vaikų laiškai ir pranešimai. Taip pavyzdžiui 4 metų Onytė praneša apie savo patyrimus iš vidinio gyvenimo, o 11 metų Elzė tvirtina, kad ji per 11 metų tarnavusi velniui. Išganymo armija turėjo Anglijoje žymaus pasisekimo. Iš dovanų ir rinkliavų susidarė toks didelis kapitalas, kad armijos vadovybė galėjo ne tik mokėti atlyginimą kareiviams ir karininkams, bet ir išnuomoti arba įsigyti nuosavybės teisėmis teatrus, sales, kaip kareivines savo tikslams. Armija įgijo palankumą aukštesniuose sluoksniuose, tuo tarpu minia kartais pasielgia ir labai neleistinai.

1880 metais buvo išsodintas „desantas" Amerikos krantuose, New-Yorkas buvo padarytas „svar-

biaja stovykla.—1881 m. Booth'o duktė „puolė" Prancūziją. Iki 1886 metų buvo „užkariauti" beveik visi Europos kraštai. Išganymo armijos pajėga ir jos populiarumas yra jos griežtame reikalavime atsisakyti nuo paprastų pamėgtųjų nuodėmių. Ypatingo pasisekimo ji turi tarp visai sulaukėjusių ir atbukusių gyventojų sluoksnių. Jos taikomos priemonės sutrenkia ir išjudina minias.

3. **„Krikščioniškojo žinojimo"** (Christian Science) sekta. Ši religiniai mediciniška sekta kilo Amerikoje. 1867 m. Ji tvirtina, malda ir maldingais apmąstymais galinti išgydyti kūno ligas. Mary Baker Eddy tvirtino, ji atradusi būdą ligonims gydyti; tokį būdą taikęs Jėzus. Todėl ji griežtai atmetė bet kokius mediciniškus vaistus ir gydytojo patarimus. Dievo pažintis ir tikra draugystė su Dievu gydo kūno ligas. Dievas yra šventas, visogalįs ir visur esantis; todėl jis nenori, kad būtų piktas t. y. liga. Kadangi tik vienas Dievas yra tikras esimas, tai liga kaip piktas nėra esimas. Kas Dievą pažįsta ir su juo gyvena, tas piktą gali paversti nieku. Tai įvyksta per Kristų, kurs nuodėmę, ligą ir mirtį nugalėjo. Ši sekta plečiasi ir Europoje. Pamaldų metu garsiai nesimeldžiama, bet tik skaitoma iš Biblijos, Baker Eddy knygos, ir giedama liaupsės giesmės. Nervuotus žmones, kurie išsiilgę trokšta sveikatos gali tokios pamaldos veikti ir vieną—kitą gydyti nuo tikrų arba tik įsivaizduotų ligų. Bet stambus sektos paklydimas tame, kad piktas nėsanti tikrovė.

§ 49. Ortodoksų bažnyčia nuo reformacijos laikų.

Šešioliktame šimtmetyje, ypačiai antroje jo pusėje, popiežiaus misijonieriai bandė išplėsti savo veiklą turkų engiamoje rytų (ortodoksų) bažnyčioje. Į savo misijonavimo darbo sritį

jie buvo įtraukę ir Abesiniją. Jie tai darė iš baimės ir pavydo, kad protestantų misijonieriai neįsistiprintų tuose kraštuose. Tačiau niekur pasisekimo neturėjo.

K i r i l a s L u k a r i s iš Kretos salos. Gyvendamas užsienyje praplėtė savo pažiūras. Tapęs Aleksandrijos ir nuo 1621 metų Konstantinopolio patriarchu, susirašinėjo su Anglijos, Olandijos ir Šveicarijos teologais reformatais. Jis rūpinosi sujungti ortodoksų su reformatų bažnyčia. Pagaliau 1629 m. pasiuntė į Ženevą visai Kalvyno dvasioje parašytą tikėjimo išpažintį. Bet, ordoksų bažnyčios vyskupai pasipriešino unijai, o įtakingi jėzuitai pasistengė politiniai apjuodinti jį sultono akyse. Bent keturis kartus sultonas pašalino jį ir pagaliau 1638 metais įsakė mirtinai nukankinti.

Kai Rusijos ortodoksų bažnyčia dėl politinių aplinkybių turėjo atskilti nuo Konstantinopolio, iš kur ji buvo įsteigta, rusų caras, kaip didžiausios bažnyčios galva savaime tapo visos rytų bažnyčios globėju. Apsaugoti visą ortodoksų bažnyčią nuo unijos pavojaus, koks grėsė tiek iš katalikų, tiek iš protestantų pusės **Petras Mogila,** Kijevo metropolitas, parašė 1643 m. ortodoksams tikėjimo išpažinimą. Visi keturi patriarchai, būtent Konstantinopolio, Jeruzalės, Aleksandrijos ir Antijochijos, patvirtino tą išpažintį kaip visos ortodoksų bažnyčios simbolį.

Kai 1453 metais Konstantinopolis buvo turkų užkariautas, rusų bažnyčia daugiau negu 100 metų buvo be dvasiškos vadovybės. Tik 1589 metais buvo įsteigtas patriarchatas Maskvoje. Jis išbuvo iki Petro Didžiojo (1689—1725). Kadangi patriarchas priešinosi caro planams, tai pastarasis panaikino jį ir įsteigė **švenčiausį valdantį synodą** Petrapilyje 1721 metais. Jis susidėjo iš 12 aukštųjų dvasininkų, kuriuos pats caras skirdavo. Visus bažnyčios einamuosius reikalus tvarkė ir synodo pasitarimuose pirmininkavo caro atstovas pasauliškis pavadintas „oberprokuroru". Patriarcho teises caras pasisavino.

Rusijos ortodoksų bažnyčioje 1652 metais įvyko didelis skilimas. Mokslingas patriarchas **Nikonas** sumanė ištaisyti pamaldų knygas, pašalindamas iš jų šimtmečių eigoje įsibrovusias klaidas. Jo reforma sutiko didelį pasipriešinimą iš prie senų knygų pripratusių žmonių pusės. Be to, atsirado daug nepatenkintų naujais, prašmatningais papročiais aukštesniųjų sluoks-

nių tarpe; jie manė, pavyzdžiui, nuodėmė esanti tabaką rūkyti, barzdą karpyti, kavą ir arbatą gerti. Tokių nepatenkintų atskilo nuo valstybinės bažnyčios apie 10 milijonų ortodoksų. Jie pasižymi savo paprastumu, papročių tyrumu ir blaivumu. Juos vadina starovierais (sentikiais). Apskritai imant, iki didžiojo karo, Rusijos ortodoksų bažnyčioje buvo įvairiausių krypčių bendru vardu „raskolnikais" (atskilėliais) vadinamų: jedinoviercai, staroobriadcai, bezpopovščina, chlystovščina, skopcai, molokanai, duchoborcai ir t. t.

Visa Turkijos ribose esanti ortodoksų bažnyčia priklausė nuo patriarcho Konstantinopolyje. Šios valstybės krikščionys naudojasi palyginti plačia sąžinės laisve. Tik po rusų-turkų karo Berlyno traktatas 1878 m. suteikė krikščionims lygias su mohamedonais teises.

Kai 1833 metais Graikija paskelbė savo nepriklausomybę, ir graikų ortodoksų bažnyčia buvo pertvarkyta. Ir bažnyčia pasiskelbė esanti nepriklausoma. Konstantinopolio patriarchas pripažino naująją padėtį. Bažnyčia buvo sutvarkyta Rusijos pavyzdžiu Jos priešakyje buvo pastatytas synodas. Vengrijos, Rumunijos, Bulgarijos ir Serbijos ortodoksų bažnyčios turi savo metropolitus.

§ 50. Katolicizmas 19 ir 20 šimtmetyje.

I. Popiežystė nuo jos atstatymo iki pasaulinės galios netekimo. 1. Napoleonas gerai suprato, kad Prancūzija negali būti be religijos; todėl jis sudarė su popiežium Pijum VII (1800—23) konkordatą 1801 m. Katolicizmas vėl buvo atstatytas kaip valstybinė religija Prancūzijoje. Padaręs tokį svarbų žingsnį, popiežius pats atvyko į Paryžių ir savo rankomis apvainikavo Nepoleoną ciesorium 1804. Bet greitai po to prasidėjo smarkios imtynės tarp ciesoriaus Napoleono ir Pijaus VII. Kadangi pastarasis nesiliovė, bereikalaudamas savo hierarchinių teisių, Napoleonas vėl užėmė popiežiui priklausančias sritis ir taip atšaukė sa-

vo pirmtakų dovaną. Popiežius atmetė jam pasiūlytus du milijonus frankų pragyvenimui ir grūmojo ciesoriui interdiktu. Todėl jis buvo suimtas ir laikomas kaip belaisvis. Nepaisant to, jis atsisakė suteikti kanoninį patvirtinimą ciesoriaus skirtiems vyskupams. 1813 metais popiežius sutiko pasirašyti konkordatą, kuriame sutiko gyventi Prancūzijoje ir tvirtinti ciesoriaus parinktus vyskupus. Tačiau pasitikėdamas Prūsijos prieš Napoleoną sukilimo pasisekimu, popiežius atšaukė savo konkordate duotus sutikimus. Pijus neapsiriko. Suduoti Napoleonui Prūsijoje skaudūs smūgiai privertė jį išlaisvinti popiežių ir grąžinti jam valstybę (1814 m.). Sugrįžęs į Romą, popiežius padarė pirmą savo pontifikavimo žygį: bula „sollicitudo omnium" atstatė jėzuitų ordiną ir grąžino Prancūzijai 1800 vyrų ir 600 moterų vienuolynų, paskelbė savo protestą prieš Vienos kongreso nutarimus 1815 m. ir pasmerkė visas Biblijų draugijas kaip krikščionybės marą 1816 m. „Šventojo Rašto vertimai apskritai duoda daugiau žalos negu naudos; nereikia kęsti jokių vertimų, kuriems šv. sostas nedavė savo sutikimo ir nėra aprūpinti paaiškinimais iš bažnyčios tėvų".

2. **Leonas XII** (1823—29) žengė savo pirmatako takais: pakartojo Biblijų draugijų pasmerkimą, atstatė inkvizicijos kalėjimus, atšventė 1825 metais jubiliejaus metus su gausiausiais atlaidais todėl, kad 1800 m. praėjo nepažymėti jubiliejaus iškilmėmis. Leonas teikė atlaidus už maldas atskalūnams išnaikinti.

3. **Gregoras XVI** (1831 — 1846) kaip įmanydamas gilino ir stiprino hierarchinius reikalavimus. Ganytojiškame vyskupams laiške „mirari vos" paskelbė karą moderniniam švietimui ir moderninei santvarkai; tokiam nusistatymui paragino jį bažnyčios vals-

tybėje išsiveržusi revoliucija 1831 ir 32 m.; ypačiai jis globojo vienuolius ir palaikė relikvijų ir šventųjų garbinimą. Jo sekretorius laikė anglies dujų deginimą ir geležinkelį velnio išradimu ir todėl neįleido į bažnyčios valstybę šitų „velnio vėžų". Šiaip Gregoras XVI buvo gilus teologas ir mokslingas kanoninės teisės žinovas. Buvo susidomėjęs menu ir archeologija. Jam pontifikuojant Vatikano rūmai buvo praplėsti gražiais muziejais. Laterane buvo įsteigtas krikščioniškas muziejus.

4. **Pijus IX (1846—78)** ėjo savo pirmatakų pratiesta popiežiaus teisių stiprinimo ir gilinimo linkme ir atsiekė aukščiausio laipsnio. Iš pradžių jis pontifikavo, pataikaudamas laisvėms; tačiau nepaisant jo laisvumo, išsiveržė ir bažnytinėje valstybėje revoliucija ir popiežius turėjo 1848 bėgti į Gaetą. 1849 m. buvo paskelbta Romos respublika. Prancūzijos kariuomenė užėmė Romą, bijodama, kad Austrija to nepadarytų ir neatstatytų popiežiaus pasaulinės galios. Nuolatinių suiručių dėliai popiežius galėjo tik 1850 m. sugrįžti į Romą ir perimti bažnytinės valstybės valdymą. Nuo šio laiko Pijus IX visai pasidavė jėzuitų įtakai ir jų patarimams.

a. Dar būdamas Gaetos trėmime jis atsiklausė visos bažnyčios vyskupų nuomonės apie šv. mergelės nekaltą prasidėjimą. Jos globojimo dėka jis buvęs išgelbėtas. Atsiliepė 576 vyskupai. Atsakymai daugiausiai buvo teigiami (įrodymai: sulig valgata 1. Moz. 3. 15; aukšt. giesm. 4. 7, 12; Luko 1, 28). 1854 m. gruodžio 8 d. popiežius paskelbė bula „ineffabilis Dues" Marijos nekaltą prasidėjimą kaip Dievo apreikštą dogmą. Taip buvo apvainikuotas vidurinių amžių Marijos garbinimas.

b. Atsiribodamas nuo visos dabarties pasaulėžiūros, popiežius išleido 1864 m. gruodžio 8 d. aplinkraštį „enciklika“ pavadintą. Prie aplinkraščio buvo pridėtas „Syllabus errorum“ arba dvasiškų paklydimų sąrašas, kuriame buvo paskelbta 80 smerktinų paklydimų. Pavyzdžiui, protestantizmas esąs smerktinas kaip krikščionybės rūšis, kurioje esą galima įgyti Dievo pamėgumą kaip ir katalikų bažnyčioje arba kad popiežius galįs ir turįs susitaikinti su pažanga ir modernine civilizacija. Trumpai tariant, buvo pasmerkta kaip paklydimai sąžinės ir tikėjimo laisvė, valstybės savarankiškumas ir šiaip moderninis valstybės ir visuomenės sutvarkymas.

c. Pijus IX sušaukė dvidešimtąjį bažnyčios atstovų susirinkimą—Vatikano koncilį (1869—70). Jame buvo paskelbta popiežiaus neklaidingumo dogma t. y. jis neklysta, jei kaip bažnyčios mokytojas iš savo sosto skelbia kokį nors mokslą iš tikėjimo ir papročių srities. Ir šita dogma tapo užbaigtas scholastikos mokslas apie popiežiaus galios tobulumą. Nežymi vyskupų mažuma protestavo prieš šios dogmos paskelbimą. Bet greitai dauguma atsisakė nuo savo priešinimosi.

Keistas sutapimas, kad tuojau po popiežiaus galios tobulybės dogmos paskelbimo žlugo jo pasauliška valdžia, o su ja ir bažnyčios valstybė. Pijui IX pontifikuojant, vyko kovos dėl Italijos suvienijimo. Jos pasibaigė tuo, kad buvo paskelbta Italijos valstybė su karalium Viktoru Emanueliu priešakyje Napoleonui III atšaukus kariuomenę, kuri sergėjo popiežių, karui su Vokietija, Italijos kariuomenė 1870 m. užėmė Romos miestą ir bažnyčios valstybę. Veltui šaukėsi šv. tėvas pagalbos pas valdovus katalikus. Nieko negelbėjo ir popiežiaus ekskomunikacijos protestai prieš „Dievo apgrobimą“. Taip vadinamuoju garantijos įstatymu buvo užtikrintos kunigaikščio teisės pasiuntinius priimti ir juos siųsti, laikyti asmens gvardiją, visai laisvai susisiekti su visu katalikiškuoju pa-

sauliu ir valdyti visą bažnyčią. Jam buvo palikti naudotis treji rūmai: Vatikanas su 15 didelių salių, 11500 kambarių su 236 laiptais, 218 koridorių, dviem koplyčiomis, daugybe muziejų, archyvų, bibliotekų, Lateranas Romoje ir rūmai Kastel-Gandolfo kaip vasarvietė. Be to, jam buvo paskirta trys su ketvirtadaliu milijonų frankų paprastoms išlaidoms padengti; tai yra popiežius galėjo turėti tiek pat pajamų, kiek ir anksčiau, dar esant bažnytinei valstybei. Tačiau tokį atlyginimą Pijus atmetė kaip pašaipą ir įžeidimą, o pasitenkino tarp pasaulio katalikų renkamu, taip vadinamu „Petro pinigėliu", kurio kasmetais įplaukia apie dvidešimt milijonų frankų. Nuo to laiko kaip buvo panaikinta bažnytinė valstybė, Pijus laikė save belaisviu ir iš Vatikano ribų neišeidavo, bet niekuomet nesiliovė griebtis visų jam galimų priemonių, kad atkreiptų pasaulio dėmesį į jo būklę.

II. Modernizmas katalikų bažnyčioje reformos pavidale. 1. Nuo 1830 m. buvo bandoma įsteigti tautines, nuo Romos visai nepriklausomas katalikų bažnyčias Prancūzijoję ir Belgijoje. Norėta grąžinti bažnyčią nuo antikristo prie Kristaus; tačiau tai pasisekimo neturėjo. Įsteigtosios parapijos tuojau išsisklaidė. — Daug rimtesnį ir pavojingesnį sąjūdį sukėlė 1844 m. Triero vyskupas **Arnoldis,** išstatydamas garbinimui ten globojamąjį Kristaus švarką. Į Trierą suplūdo pusantro milijono garbintojų. Prieš tokį relikvijų garbinimą du katalikų kunigai **Jonas Rongė** ir **Jonas Czerskis** pakėlė protestą. Czerskis parašė tikėjimo išpažintį evangelikų dvasioje ir įsteigė vokiečių katalikų parapijas. Buvo net surengtas parapijų atstovų suvažiavimas Leipcige kuriamos bažnyčios mokslui ir tvarkai nustatyti. Bet greitai paaiškėjo vadų bejėgiškumas ir nenusimanymas tvarkyti ir kurti. Nuo 1848 m. revoliucijos laikų pradėjo suplakti bažnytinius siekimus su politiniais. Todėl šis sąjūdis buvo persekiojamas ir engiamas. Parapijos išsiblaškė.

2. Panašiu sąjūdžiu tenka laikyti ir **senkatolicizmą**, kurs yra tiesiogė popiežiaus neklaidingumo dogmos paskelbimo išdava. Dar Vatikano koncilyje tą dogmą svarstant, buvo ne mažas vyskupų skaičius su dogmai priešinga pažiūra. Kai dogma buvo paskelbta, daug katalikų teologų mokslininkų su Muencheno prof. D o e l l i n g e r i u priešakyje viešai paskelbė, kad Vatikano koncilio negalima laikyti ekumeniniu, o neklaidingumo dogmos pripažinti katalikiška. Pareikalavus vyskupams, kad protestuojanti teologai pasirašytų po koncilio nutarimais, jų dalis pasirašė, bet visi kiti su Doellingeriu atsisakė tai padaryti. Už tai jis susilaukė iš katalikų labai daug pritarimo. Doellingeris buvo ekskomunikuotas; tuo žygiu jis buvo priverstas pasirinkti nuo Romos skirtingą kelią. 1871 m. buvo sušauktas p i r m a s s e n k a t a l i k i ų k o n g r e s a s, kuriame dalyvavo virš 500 atstovų iš visų Vokietijos kampų. Čia buvo nutarta laikytis senosios katalikų bažnyčios tikėjimo pamaldų ir sutvarkymo, laikyti neveikiančiais Vatikano nutarimus ir Doellingerio ekskomunikaciją. —

Senkatolicizmas išsiplėtė visuose Europos kraštuose ir Amerikoje. 1904 metais buvo sušauktas t a r p t a u t i n i s s e n k a t a l i k i ų k o n g r e s a s Šveicarijoje, Olteno mieste.

3. **„Šalin nuo Romos“ sąjūdis** kilo **Austrijoje** tarp tautiškai nusiteikusių vokiečių katalikų, kurie manė, kad Romos dvasininkai užsmelkia vokiškumą, o palaiko slaviškumą. Toks jų nusiteikimas pasireiškė šūkyje „šalin nuo Romos“; iš pradžių tas sąjūdis turėjo politiniai tautinį pobūdį, bet greitai išsiskaidrino ir tapo religiniu. Išstojusieji iš katalikų bažnyčios daugiausiai prisidėjo prie evangelikų; tik maža jų dalis virto sen-

katalikiais. Laikotarpyje tarp 1899 m. ir 1902 metų būdavo per metus apie 8000 išstojimų.

4. Ir **Prancūzijoje** kilo **„šalin nuo Romos“ sąjūdis**; jis skiriasi nuo Austrijos panašaus reiškinio savo pagrindais. Jis išsiveržė dėl nepaprastos apgaulės, kurią paruošė masonas Leonas Taxilis tikslu pašiepti Romos dvasininkų prietaringumą.

Taxilis per ilgus metus vaidino gero kataliko vaidmenį. Kaip ištikimas bažnyčios sūnus jis paskelbė masonų „paslaptingumus", kuriuos jam perdavė nuo masonybės atversta amerikietė Diana Vaughan'aitė. Pastaroji papasakojusi apie tai, kaip masonai susirinkę garbina šėtoną. Pats velnias pasirodąs Romos masonams; Amerikoje vienoje masonų šventovėje velnias vieną kartą per savaitę duodąs patarimus. Gibraltaro klintyse esanti kalva; čia velnias kaląs įrankius, kuriais masonai žudą savo priešus. Katalikiškasis pasaulis laikė šitą apgaulę tikra tiesa. Popiežius palaimino Taxilį, o jėzuitai pasistengė Taxilio raštus išversti į kitas kalbas. Tačiau pradėta abejoti „paslaptingumų" tikrumu. Tada Taxilis pats paskelbė 1897 m. savo pramanytą apgaulę: Dianos Vaughan'aitės visai nėsą, o esanti tik pasamdyta moteriškė. Krikštyti katalikai sumanė taip pašiepti popiežių, vyskupus ir šiaip visus katalikus.

Paaiškėjus tokiai begėdiškai apgaulei, Prancūzijos dvasininkija susirūpino ir pradėjo savo bažnyčią lyginti su Evangelija ir kritikuoti ją. Tokios jų drąsos dėliai jie susikivirčijo su viršesniaja dvasininkija; nuo 1897 metų pasigirdo šūkis „šalin nuo Romos“ ir apie 200 kunigų išstojo iš katalikų bažnyčios ir perėjo evangelikų bažnyčios tarnybon. Jie įsitikino, kad katalikų bažnyčios mokslas apie popiežių, mišias ir šventųjų garbinimą priešinasi Šv. Raštui ir senovės bažnyčios mokslui. Dvasininkų pavyzdžiu pasekė daug lajikų. Iš tokių buvo įkurtos naujos parapijos. — Nuo 1899 metų Vokietijoje veikia draugija evangelizacijai tarp ka-

talikų remti; be to, ji palaiko „šalin nuo Romos“ judėjimą visuose kraštuose.

4. Kai antroje 19 šimtmečio pusėje ir 20 šimtmetyje papiežius atsipeikėjo iš nužeminimo ir sustiprėjęs pradėjo kilti, vidinė katalikų bažnyčios raida pajuto sunkų kurijalizmo letenos spaudimą. Europos kraštų katalikai skaudžiai atjautė tą engimą. Kilo reformos pastangos. Tokios srovės atstovai norėjo ir toliau likti ištikimi katalikų bažnyčios sūnūs, o tik išsivaduoti nuo išsivysčiusių moderninių mokslų. Ypačiai nuo istorinės kritikos tiek pasisavinti, kiek tai galima buvo suderinti su katalikų bažnyčios mokslu. Iš tokių pastangų jie laukė didelės naudos katalikų bažnyčiai ir jos pražydimo. Šitos rūšies modernizmas reformų pavidale 19 šimtmečio paskutiniais dešimtmečiais pasireiškė tuo pačiu laiku visuose kultūroje pakilusiuose kraštuose.

a. **Vokietijoje** sumoderninti katalikų bažnyčios mokslą stengėsi dogmatininkai ir ypačiai istorininkai. Kaip modernizuojantį dogmatininką tenka suminėti **Hermaną Schellį**, o istorininkų tarpe **Joną Jansseną**, **Henriką Deniflę**, **Praną Ksaverą Krausą**, **Praną Funką** ir kit.

b. **Prancūzijoje** žymiausias šios krypties atstovas buvo **Alfredas Loisy's** (Luazis), prof. Paryžiuje, kurs nepabijojo kelti tiek Senojo, tiek Naujojo Testamento problemas.

c. **Italija** neatsiliko nuo pastangų reformuoti katolicizmą. Šios dvasios krypties priešakyje stovėjo kun. **Romolo Murri** ir poetas **Antonio Fogazzaro**.

d. **Anglijoje** vadinamasis **Oksfordo sąjūdis** pastūmėjo kai kuriuos giliau religiniai nusiteikusius į katalikų bažnyčią ir taip nejučiomis buvo įnešta į katalikų bažnyčią protestantiškų idėjų. Žymiausias tokių perėjūnų skaičiuje **Henrikas Newmanas** (Niumenas), kurs stengėsi sujungti katalikiškąją dogmą su evoliucijos mintimis.

e. Šiek tiek anksčiau negu Europoje išsivystė šiaurės Amerikoje modernizmas vadinamojo **amerikanizmo** formoje. Jo

įsteigėjas buvo Izaokas Hekeris, kurs pastatė sau uždavinį sujungti katalikus su protestantais; tam tikslui jis norėjo pirma katolicizmą pritaikinti amerikonų būdui, pabrėždamas asmens savistovumą ir jo laisvesnį veiklumą.

Katalikų bažnyčios reformos šalininkai tikėjosi, įtikinsią šv. sostą įkūnyti būtiniausius pagerinimus. Tačiau to laiko popiežius Leonas XIII tokiais klausimais nebuvo sukalbamas. Nuo 1898 m. prasidėjo moderninių reformų skelbėjų veikalų smerkimas. O Pijus X 1907 m. uždėjo vainiką šiai kūrijos krypčiai, pasmerkdamas modernizmą kaip visų herezijų susitelkimą ir visų tikėjimo paklydimų branduolį. Praslinkus trims metams, 1910 m. popiežius pareikalavo iš visų dvasininkų **antimodernizmo** priesaikos, o minint tais pačiais metais Karolio Borromėjaus 300 metų kanonizacijos sukaktį, jis paskelbė vadinamąją Borromėjaus encikliką. Šioje enciklikoje jis pasmerkė modernizmą, bet neužmiršo ir XVI šimtmečio reformatorių ir šiaip to laiko veikėjų, apibūdindamas juos šiais žodžiais: „išdidūs ir maištingi žmonės... Kristaus kryžiaus neprieteliai, kurie trokšta žemiškų daiktų, kurių dievas pilvas". Žinoma, kad iš evangelikų pusės pasipylė protestai prieš tokį išniekinimą.

III. **Popiežiai po 1870 metų.** 1. **Leonas XIII** (1878 — 1903), užėmęs šv. tėvo sostą pateisino savo rinkikų laukimus. Ir jis laikė save „Vatikano" belaisviu, taip pat atmetė Italijos valdžios siūlomas lėšas rūmų išlaikymui. Įžengęs sostan, tuojau paskelbė encikliką, kurioje dėl socializmo „šito mirtį nešantį maro" kaltino 16 amžiaus reformaciją; 1897 m. viešai pasmerkė „nepalyginamą protestantų įžūlumą", kad jie išdrįsta steigti protestantų mokyklas Romoje, popiežiaus akivaizdoje ir prie Vatikano vartų ir nuodyti lieknias vaikų sielas „pasibiaurėtinu, klaidingu mokslu". Dviem metams praslinkus, Leonas XIII pamokė ir pravėrė katalikiškojo pasaulio arkivyskupų, vyskupų ir patriarchų akis, kad „protestantų misijonieriai stengiasi išplatinti tamsybės kunigaikščio valdžią". Minint pirmojo Vokietijos jėzuito Petro Kanizijaus 400 metų sukaktį, Leonas iš-

leido vadinamąją Kanizijaus encikliką, kurioje jis nesidrovėjo pasmerkti „reformaciją“ kaip „revoliuciją“ ir kaip „kraštutinį papročių žlugimą“. Visas evangelikų pasaulis pakėlė protestą prieš tokį išniekinimą. Leonas buvo vienas veikliausių popiežių. Nuolatos jis davė pasauliui progos apie save kalbėti. Todėl katalikiškasis pasaulis pareiškė jam savo įsitikinimą, kad šv. sostui būtų grąžintos „visos jam priklausančios žmogiškos ir dieviškos teisės“.

2. **Pijus X** (1903—1914) buvo išrinktas visų pirma kaip religingas popiežius. Iš tikrųjų jis buvo nenuduoto maldingumo vyras su geriausiais sumanymais. Pasirinkęs sau šūkį: „visa atnaujinti Kristuje“, dėjo pastangų reformuoti bažnyčią. Bet tas reformas vykdyti jam sklandžiai nesisekė, nes jis neturėjo gilesnio išsilavinimo ir platesnio akiračio moderniam pasauliui suprasti; jis buvo menkas politikas ir dar menkesnis diplomatas. Savo griežtu ir netinkamu elgesiu Prancūzijos atžvilgiu privedė prie to, kad Prancūzija nutraukė konkordatą iš 1801, 1813 m. ir 1905 metais bažnyčią visai atskyrė nuo valstybės.

§ 51. Protestantizmas.

Kai po didelio popiežystės nužeminimo, ypačiai Prancūzijos revoliucijos metu, Vatikano kalinys vėl atsipeikėjo ir pradėjo smarkiai stiprėti, kilo vadinamasis ultramontanizmas. Sukūrė jį prancūzas de Maistre‘as (Mestras), parašęs 1817 m. knygą apie popiežių. Jis yra katalikų bažnyčios kryptis, kuri visus nurodymus gauna iš anos kalnų pusės (ultra montes). Ultramontanizmo veikimas pasireiškia dviem linkmėmis: jis kovoja su episkopalizmo bažnyčiose dėsniais ir

su tomis valdžiomis arba politinėmis partijomis, kurios gina bažnyčios teises ir nuo bet kokio įsikišimo. Ultramontanizmas sukėlė

1. **Vokietijoje** vadinamąją **„kultūros kovą“** (Kulturkampf), kuri tęsėsi nuo 1872—79 metų. Katalikų bažnyčia Prūsijoje buvo tapusi visai savarankiška, turėjo net savo politinę partiją „centrum“ su aiškia programa ir valstybei nepalankia akcija. Dėl tokios būklės susirūpino Vokietijos valdžia, kurios priešakyje stovėjo Otonas Bismarkas. Jo pastangos buvo padaryti katalikų bažnyčią priklausomą nuo valstybės viršenybės. Jis sumanė suvaržyti bažnyčią įstatymais. Pradėjo tuo, kad 1871 m. panaikino katalikų skyrių prie tikybų ministerijos. Čia pačiame valstybės branduolyje buvo ūgdomi lenkiškai-klerikalinės, valstybei priešingos pastangos. Tais pačiais metais buvo paskelbtas sakyklos paragrafas, skiriąs kalėjimo bausmę už naudojimąsi bažnyčia politiniams tikslams. 1872 m. įstatymo keliu buvo pašalintas iš Vokietijos jėzuitų ordinas. 1875 m. įvesta **civilinė metrikacija,** kuri buvo visiems be išimčių privaloma; krikštas nepriverstinas. Dar suminėtini **gegužės mėnesio įstatymai iš 1873 m.** Dvasininku gali būti tik Vokietijos valdinis, studijavęs 3 metus Vokietijos universitete ir išlaikęs prie valdžios tam tikrus egzaminus. Be valdžios žinios negalima skirti kunigo parapijai. Valdžia gali ir nesutikti. Ekskomunikacija leidžiama, bet ne viešai, tik tam tikroje parapijoje gali būti paskelbta. Draudžiama kūniška bausmė. Pasauliškas teismas gali pašalinti dvasininką, kurio elgesys nesuderinamas su viešaja tvarka. Buvo įsteigtas tam tikras teismas ginčams tarp bažnyčios ir valdžios, ir šiaip bažnyčios viduje kilusiems, spręsti.

Valdžios žygiai sutiko didelio pasipriešinimo iš bažnyčios atstovų pusės. Valdžia atsakė piniginėmis baudomis, areštais, trėmimais, šalinimais nuo pareigų. Penki vyskupai buvo uždaryti kalėjime. Iš 12 vyskupų buvo tik 4 belikę. Kova paaštrėjo nuo to laiko, kaip įsikišo popiežius. Pijus IX (1846—78) laišku bandė ciesorių įtikinti liautis katalikų bažnyčią varžęs. Prie progos popiežius priminė Vilgelmui, kad „kiekvienas krikštytas kaip nors priklausąs popiežiui". Bet visa tai buvo veltui. Ciesorius pateisino laiške savo valdžios žygius ir atrėmė visų krikštytojų priklausomumą popiežiui. Pagaliau Pijus IX išleido 1875 m. encikliką „Quod nunquam", kuria paskelbė nėsančiais gegužės įstatymus ir, grūmodamas ekskomunikacija, uždraudė dvasininkijai juos vykdyti. Pagaliau Bismarkas įsitikino, kad negalima priversti dvasininkijos būti priklausomai nuo valdžios. Tos imtynės tik sukiršino katalikiškas minias, centro partija vis labiau stiprėjo, rinkimai davė vis daugiau narių. Minių sukiršinimo išdava buvo atentatas Bismarkui; jį įvykdyti bandė katalikas statinių dirbėjas Kullmannas. Kultūros kova pasibaigė visišku bažnyčios nugalėjimu ir dar didesniu katolicizmo įsigalėjimu.

2. **Danijos** bažnytiniame gyvenime, kaip ir Vokietijoje, įvyko panašus perėjimas nuo nacionalizmo prie ortodoksiniai liuteriško konfesionalizmo, kurio žymiausias atstovas buvo kun. Grundtvigas (1783—1872). Šalia jo didelės reikšmės turėjo rašytojas Soeren Kierkagaardas (Kjerkegoras), kurs plėtė mintis apie asmenišką pamaldumą ir kovojo be atodairos prieš viešąjį bažnyčios ir dvasininkijos krikščionumą. 1849 metais buvo paskelbta religijos laisvė. Nuo to laiko pradėjo įsigalėti ir katali-

kų bažnyčia. Kai 1857 metais buvo išleistas įstatymas, atleidžiantis nuo krikšto prievartos, pradėjo plėstis b a p t i z m a s. Kitais metais buvo paskelbtas vadinamasis „rinkimų parapijų" įstatymas, kuriuo 20 vienos arba kelių parapijų šeimų gali, neišstodamos iš krašto bažnyčios, įsteigti savo parapiją, pasikviesti kunigą ir užlaikyti jį. Toks įstatymas neišėjo bažnyčios sveikatai.

3. **Švedijoje** griežtai liuteriškos valstybės bažnyčios tarpe susidarė nuo 1803 metų tarp lajikų p i e t i s t i n i s j u d ė j i m a s. Jo šalininkai vadinami l e z a r i a i s (Biblijos ir Liutero raštų skaitytojai). Tam tikru įstatymu jie buvo engiami ir persekiojami; todėl daugelis jų iškeliavo į Ameriką ir ten apsigyveno. Sąžinę varžantis įstatymas nuo 1868 m. buvo sušvelnintas ir jau 1877 metais, vadovaujant V a l d e n š t r o e m u i kilo l a i s v o j i b a ž n y č i a. Švedijos bažnyčia gali didžiuotis, išdavus tokį įtakingą ir mokslingą vyrą, koks buvo arkivyskupas N a t a n a s S o e d e r b l o m a s.

3. **Norvegija.** Ir čia buvo įsiveržęs racionalizmas, bet jo įtaka buvo pašalinta atbudimo sąjūdžio, kurio priešakyje stovėjo kuklus, mažai išlavintas ūkininkas J o n a s N i e l s e n H a n g e (1771—1824). Bet ir čia atbudimo sąjūdis susidūrė su valstybiniais įstatymais. Ilgus metus Hange išbuvo kalėjime todėl, kad jis, prasižengdamas prieš įstatymą, kaip lajikas pamokslininkavo. Jo teismas tęsėsi ištisus dešimt metų ir pasibaigė pinigine bauda už dvasininkijos įžeidimą. Atbudimo sąjūdžio įtakoje Christianijos universitete buvo įsigalėjusi pietistinio antspalvio liuteriška ortodoksija, kurią vystė ir plėtė prof. K a s p a r i. Šalia jos veikė ir Hangės dvasia. Mirdamas jis paliko daug mo-

kinių pamokslininkų iš ūkininkų luomo. 1842 m. buvo panaikintas sąžinės laisvei pasireikšti užkertantis įstatymas. Nuo to laiko Norvegijoje pradėjo plėstis įvairios sektos. Norvegijoje įsikūrė „liežuviais kalbėjimo" ir „sekmininkų" sekta. 1911 metais jau įvyko Christianijoje tos sektos kongresas, kuriame dalyvavo apie 500 delegatų. Nuo 1892 metų ir katalikų bažnyčia atlieka atkatalikinimo darbą tarp norvegų.

4. **Olandija arba Niederlandija.** Atskilusi nuo Belgijos ir tapusi savistovė, Olandija paskelbė įstatymu iš 1815 m. visų esamų tikybų lygybę. Prieš racionalizmą ir latitudinarizmą kilo atbudimas Dordrechto ortodoksijos dvasioje. Šio atbudimo vadai buvo poetas Villemas Bilderdijk († 1881) ir krikštytas žydas Izaokas da Kosta. Reformatų bažnyčia, kuri sudaro tris ketvirtadalius visų Olandijos protestantų, nepanorėjo pasiduoti atbudimo dvasiai. Todėl iš pareigų pašalintas kunigas Hendrikas de Kokas atskilo ir įsteigė krikščionišką atsiskyrusią bažnyčią. Nuo 1869 m. susiliejus su kitomis atskilusiomis parapijomis vadina save **„krikščioniškai reformatų bažnyčia"**. Apskritai imant, Olandijos teologijos mokslas vyko laisvumo linkme. Laisvajai teologijai kun. Abraomas Kuyperis (Keuperis) priešpastatė griežtai kalvininę teologijos kryptį. Liberalizmui veikiant, buvo išleisti bent keli įstatymai jo dvasioje. 1856 metais buvo išleistas mokyklos įstatymas, kuriuo buvo pašalintas iš valstybinės mokyklos konfesinis tikybos dėstymas. 1876 m. universiteto įstatymu buvo išspręstas klausimas apie teoretinį tyrinėjimą ir praktišką parapijų reikalavimų patenkinimą tokiuo būdu, kad valstybė skyrė profesorius egzegeti-

nei ir istorinei, o bažnyčia sistematinei ir praktinei teologijai. Toks universiteto reformos klausimo išsprendimas, kurs davė aiškią persvarą liberalinei teologijai, sukėlė nepasitenkinimą ortodoksinio kalvinizmo šalininkų tarpe. Todėl jie įsteigė 1880 m. laisvą universitetą Amsterdame, kurio pirmasis rektorius buvo Abraomas Kuyperis. Kai tarp visos reformatų bažnyčios priešakyje stovinčio synodo, kuriame persvarą turėjo liberalinės teologijos atstovai, ir laisvojo universiteto kilo nesusipratimai, įvyko **antras skilimas.** Nuo 1886 metų griežtieji kalvininkai, Kuyperiui vadovaujant, įsisteigė **„Niederlandijos reformatų bažnyčią“.**

Devynioliktojo šimtmečio pabaigoje ir į Olandiją įsiveržė **kritinė teologija,** kuri taip kritikavo, kad apaštalo Pauliaus laiškai buvo pripažinti netikrais, o Jėzaus istoriškumas atmestas. Bet šitos pažiūros laikėsi tol, kol jų skelbėjai tebegyveno. Po jų mirties niekas nebesidomino jų išgalvotu mokslu. Tuo pačiu laiku Olandijoje pražydo **religijos istorijos ir religijos filosofijos mokslas.** Šių mokslų atstovai buvo **Chantepie de la Saussaye** (Šantepi de la Sosé) ir **Rauwenhoff'as.**

5. **Belgijoje,** griežtai katalikiškame krašte, užliko kelios evangeliškos parapijos, kurios labai darbščiai atlieka evangelizacijos darbą tarp savo tautiečių. Valdžia žiūri į jų veiklą pro pirštus, o katalikų bažnyčia su ja kovoja. Pirmoje devynioliktojo šimtmečio pusėje 7 parapijos sudarė **„Belgijos evangelikų protestantų bažnyčios uniją“.** Šitą bažnyčią Belgijos valdžia pripažino tautine. Šalia šitos įsikūrė dar iš parėjusių iš katalikų **„krikščioniška misijos bažnyčia“,** kuri atsisako nuo valdžios pašalpų.

6. **Prancūzijos** protestantų bažnyčią sudaro reformatai ir liuteronai. Pastarieji daugiausiai susispietę Elzas-Lotaringijoje. Tarp liuteronų yra ne mažas skaičius vokiečių kilmės. Karų tarp Vokietijos ir Prancūzijos laikais vokiškai nusiteikę liuteronai turėjo pilikti Prancūzijos ribas ir iškeliauti. Dėl šių priežasčių liuteronų skaičius gerokai sumažėjo.

Nuo 1802 metų Prancūzijoje buvo liuteronų ir reformatų valstybinės bažnyčios. Iš visų politinių suiručių abi bažnyčios išėjo neliestos. Kaip visų kitų kraštų taip ir Prancūzijos protestantizmas pergyveno 1815 metų trinimąsi laisvesnės ir pietistinei ortodoksinės krypties. O 1849 m. reformatų bažnyčioje įvyko net skilimas dėl išpažinties raštų ir senovės bažnyčios dogmų reikšmės. Nuo to laiko Prancūzijoje yra šalia krašto reformatų bažnyčios dar laisva reformatų bažnyčia — **„Prancūzijos evangelikų bažnyčios unija“**. Tačiau ir reformatų krašto bažnyčioje priešingumas tarp liberalizmo ir ortodoksizmo vyko toliau.

Kai 1871 metais Elzas-Lotaringija buvo priskirta Vokietijai, abi bažnyčios tiek reformatų, tiek liuteronų reikėjo pertvarkyti. Liuteronų bažnyčios priešakin buvo pastatytas synodas, kurs rinkosi kas treji metai. Nuolatinei priežiūrai buvo įsteigtos dvi inspekcijos Montbeliarde ir Paryžiuje. Dėl teologinių krypčių priešingumo reformatai negalėjo rasti bendros kalbos ir susitelkti viename synode. Priskirto prie Vokietijos Strasburgo teologijos fakulteto vietoje kaip pakaita buvo įsteigtas fakultetas Paryžiuje. Čia, veikiant tokiems mokslininkams kaip A. Sabatier (Sabatje) ir E. Ménégoz‘ui, pražydo Paryžiaus teologinio mokslo kryptis. O šv. Pranciškaus biografijos rašytojas P. Sabatier tapo tarptautine garseny-

be. Nuo bažnyčios nuo valstybės atskyrimo 1905 m. Prancūzijos protestantizmas kenčia skurdą dėl lėšų ir teologinio prieauglio stokos. Liberalinės protestantų pažiūros veikia katalikiškąją dvasininkiją; tai pasireiškia modernizmu t. y. nutolimu nuo Romos rodomojo mokslo ir perėjimu iš katalikų bažnyčios į protestantizmą.

7. **Ispanija.** a. Nuo 1704 metų anglai valdo Gibraltarą. Iš čia jie stengėsi plėsti evangeliškas idėjas tarp vietinių Ispanijos gyventojų. Buvo išplatinta daug Biblijų ir traktatų. Be to, buvo leidžiamas laikraštis ispanų kalba. Aišku, kad toks evangelizacijos darbas sutiko didelį pasipriešinimą iš katalikų dvasininkijos pusės. Evangeliškųjų minčių skleidėjai buvo baudžiami trėmimu ir kalėjimu. Žymiausias evangelizatorius buvo F. Ruetas, savo pašaukimu operos artistas. Biblijos skaitymas padarė jį evangeliku. Prašvitus 1855 m. laisvesniems laikams, jis viešai stojo Evangelijos skelbimo darban. Už tai jis buvo kai kurį laiką kalinamas, o paskui ištremtas visam amžiui. Tačiau 1868 m. vėl prašvitus skaistesniems laikams toliau varė savo mylimąjį barą. Madride, Sevilijoje, Kordovoje ir kituose miestuose buvo įkurtos evangeliškos parapijos. Būdamas trėmime Gibraltare, Ruetas patraukė Evangelijos pusėn politinį tremtinį Manuelį Matamorosą. Šitas turusis vyras tapo viso evangeliškojo sąjūdžio siela. Jo gyvenimas — ilgas kančių posmas. Jis mirė trėmime. Prieš Matamoroso darbą Ispanijos valdžia 1861 ir 62 m. atkreipė žiaurumo priemones. Iš surasto susirašinėjimo buvo nustatyti sąjūdžio vadai ir uždaryti kalėjime. Pagaliau buvo nubausti sunkiųjų darbų kalėjimu ir galeromis. Tik po 1868 metų revoliucijos buvo iškovota to-

lerancija visiems nekatalikams. Evangelizacija Ispanijoje buvo, be to, remiama anglų, amerikonų ir vokiečių. b. Du vokiečiai broliai F. ir H. Fliedneriai paliko neišdildomus pėdsakus šiame darbe. Sugrįžus karalijai 1875 m. vienuoliktasis konstitucijos vadinamasis „kaučiuko" paragrafas, draudžiantis nekatalikiškoms tikyboms viešai pasirodyti, buvo aiškinamas ir taikomas taip, kaip reikalinga buvo tam arba kitam atsitikimui. Dvasininkijos sukiršintos minios išsišokimai nebuvo baudžiami. Išniekinti ir nuskriausti protestantai ne tik kad nebuvo užstojami, bet dar skelbiami kaip tvarkos ardytojai ir ramumo drumstėjai ir už tai kalinami. Laisvesniam Sagastai 1881 m. ministraujant, protestantų būklė pagerėjo.

8. **Portugalija** protestantizmui labai palankus kraštas. Nuo 1820 metų buvo rengiami politiniai perversmai ir bandoma duoti sąžinei ir įsitikinimams didesnę laisvę. Tačiau tokios reformos pasisekimo ilgam neturėjo. Pagal pagrindinius įstatymus katalicizmas buvo valstybinė religija; visas politines ir pilietines teises galėjo turėti tik katalikas. Tik prašalinus karalių Manuelį ir 1910 metais paskelbus respubliką, pasikeitė aplinkybės Evangelijos naudai. Bažnyčia buvo atskirta nuo valstybės.

Nepaisant tokių prieš nekatalikišką tikybą atkreiptų varžymų ir engimų, vis dėlto antroje devynioliktojo šimtmečio pusėje pradėjo plėstis Evangelijos mokslas. Šitą evangeliškąjį sąjūdį sparčiai palaikė anglai. Kadangi portugalai su dideliu nepasitikėjimu sutinka visa, kas ateina iš užsienio, tai evangelizacijos darbas turi tik kuklių vaisių tarp žemesniųjų gyventojų sluoksnių. Yra jau ir apie dešimtį evangeliškų parapijų, kurias daugiausiai įsteigė anglai. Pastaraisiais metais

pastebimas didelis susidomėjimas Evangelija ir pačių portugalų tarpe. Apskritai tenka pastebėti, kad pietų Portugalijos gyventojai Evangelijai daug palankesni negu šiaurės.

9. a. **Italijoje** jau 17 šimtmetyje atkeliavę protestantai įsteigė parapijas Venecijoje ir Livorne; vėliau atsirado parapijos ir kituose didesniuose miestuose. Kai italai iš Pijaus IX (1646—78) laisvesnių žygių nesusilaukė ir nusivylė, tarp pačių vietinių katalikų kilo palankumas protestantams; valdžia baudė kiekvieną evangelišką viešą pasireiškimą kalėjimu ir trėmimu, o dvasininkija atsiliepdavo minios sukiršinimu. Kai pavyzdžiui **Barlettoje** 1866 m. pradėjo kurtis evangeliška parapija, vietinis kunigas sukiršino minią, kuri puolė evangelikus, 17 užmušė ir sudraskė. Tačiau Anglijos, Olandijos, Vokietijos ir Šveicarijos bažnyčios palaikė šį sąjūdį, kurs vis didėjo nepaisant dvasininkijos ir minios išsišokimų. Greitai didesniuose ir mažesniuose Italijos miestuose atsirado evangeliškos parapijos iš buvusių katalikų.

b. Svarbiausias veiksnys Italijos evangelizacijos darbe buvo **valdusninkų bažnyčia.** Tryliktojo šimtmečio likučiai buvo reformuoti Kalvyno dvasioje. Piemonto įslėniuose jie gyveno beveik be jokių teisių, nuolatai ujami, engiami ir persekiojami. Jų būklė pagerėjo, jiems buvo pripažintos visos piliečių teisės ir užtikrinta sąžinės laisvė nuo to laiko, kaip 1848 m. **Karolis Albertas,** Sardinijos karalius, stojo priešakin Italijos liberalizmo sąjūdžiui. Torine buvo įsteigta valdusninkų parapija, kuri vis didėjo nuo pabėgėlių iš visos Italijos. Šešeriems metams praslinkus, kilo nesusipratimai tarp abiejų sudėtinių parapijos dalių. Konvertitai t. y. iš katalikų perėję evangelikai visai pateisintai, pri-

metė, kad valdusninkai savo mokslu, sutvarkymu ir pamaldomis nebeatitinką laiko dvasios ir kad jie savo senienomis greičiau norį Italiją suvaldusninti, negu suevangelinti. Be to, italai buvo nepatenkinti ir prancūzų kalba, kuri buvo įsiviešpatavusi tarp valdusninkų, nuo to laiko, kaip dėl 1630 m. siautusio maro turėjo savo dvasininkus ir mokytojus kviesti iš Ženevos.

c. Italų evangelikų vadu tapo Dr. **Luigi Desanctis.** Jis įsteigė **laisvą italų bažnyčią** (chiesa libera). Išstojus Desanctis iš laisvosios italų bačnyčios, jos vadas buvo buvęs vienuolis **Alessandro Gavazzi's.** Pastarajam veikiant, 1870 m. įvyko Milane parapijų atstovų susirinkimas. Čia buvo priimta Biblija paremta išpažintis, o kitais metais paruošti įstatai parapijoms tvarkyti, pripažintas pastovaus kunigų luomo būtinumas ir kasmetinio parapijų atstovų pasitarimo reikalingumas. Nuo šio laiko ta bažnyčia pakeitė savo vardą į **„laisvosios Italijos bažnyčios uniją“.** Parapijos, kurios savo įsitikinimais sviro į d a r b i z m ą arba į P l y m o u t h o brolius (panašūs į adventistus) ir kurios nedalyvavo paskutiniame, tvarkomajame suvažiavime, įsteigė savo atskirą bendruomenę, kurią pavadino **„krikščioniška bažnyčia“.**

d. Be šitų trijų evangeliškų bažnyčių savo veiklą plėtė Amerikos ir Anglijos m e t o d i s t a i ir b a p t i s t a i. 1884 m. buvo sušauktas Italijos evangeliškųjų bažnyčių **atstovų kongresas.** Jame nedalyvavo tik „k r i k š č i o n i š k o j i b a ž n y č i a“. Norėta sudaryti visų denominacijų (pavadinimų) **federacija,** bet ji neįvyko dėl daromų kliūčių iš metodistų ir baptistų pusės. Tada dvi tautinės evangelikų bažnyčios susijungė ir pasivadino „I t a l i j o s e v a n g e l i k ų b a ž n y č i a“. Bet ir šita vienybė iširo todėl, kad val-

dusninkai viešai vadino save savo įkūrėjo Valdaus vardu. Valdusninkų bažnyčia šiaip pasižymi darbštumu ir veiklumu. Jų evangelizacijos komitetas plačiai veikia. Pačioje Romoje išlaiko aukštąją teologijos mokyklą.

10. **Šveicarija.** Aštuonioliktojo šimtmečio pabaigoje ir devynioliktojo pradžioje ir į Šveicariją buvo įsiveržęs švelnesnio atspalvio racionalizmas. Kaip kituose kraštuose taip ir Šveicarijoje **atbudimo sąjūdis** kovojo ir nugalėjo racionalizmą.

a. Prancūzų Šveicarijoje pirmąją atbudimo sėklą pasėjo Kruedenerienė Ženevoje. Jos minčių skleidėjais buvo du jauni kunigai, kurie raštu ir žodžiu kaltino visą bažnyčią atpuolimu nuo krikščioniškojo tikėjimo; tuos du pamokslininkus palaikė ir teologijos mokslus einantis jaunimas. Ženevos kunigų sąjunga 1817 m. manė, numalšinsianti sąjūdį tuo, kad iš jaunų teologų ordinacijos metu pareikalausianti prisiekti pamoksluose neliesti Kristaus dviejų prigimčių, paveldimosios nuodėmės ir predestinacijos mokslo. Bet tokia priemonė tik padidino nepasitenkinimą. Prasidėjo bėgimas iš viešosios krašto bažnyčios ir nepriklausomų parapijų steigimas. Valdžia baudė atskilėlių vadus kalėjimu ir trėmimu, o minia neatsiliko nuo valdžios — nebaudžiama darė jų atžvilgiu išsišokimus, kokius tik sau įsivaizduoti galima. Nuo maždaug 1830 metų Ženevos kantone buvo dvi bažnyčios: laisvoji ir tautinė. Tarp abiejų bažnyčių vadų kilo tarpininkaujančių nusiteikimų; taip pamažu išsilygino griežti priešingumai ir abi bažnyčios vykdė savo uždavinius meilėje ir dermėje. —

Atbudimo sąjūdis persimetė iš Ženevos į Vaadto ir Neuchatelio (Neušatelio) kantonus. Ir šituose kanto-

nuose nuo tautinės bažnyčios atskilo laisvoji bažnyčia. Kiekvieno kantono abi bažnyčios stengėsi išlaikyti savo aukštąsias teologijos mokyklas dvasininkams auklėti.

b. Vokiečių Šveicarijoje plito švelnesnio atspalvio atbudimas. Jis išaugo ypačiai iš Baselio misijos įstaigų, o sustiprino jį Kruedenerienė. Šios rūšies atbudimas reiškėsi religiniame esamo bažnytingumo ir teologijos pagilinime. 1830—31 metų kantonų revoliucija sudarė labai žymų persilaužimą ir persisvėrimą į visai kitą kryptį kantonų daugumos bažnyčios istorijoje. Aristokratiškas valdymo būdas turėjo užleisti vietą demokratinei santvarkai. Santykio tarp bažnyčios ir valstybės klausimas tapo svarbiausiu dienos klausimu. Vokiečių Šveicarijoje šitas klausimas buvo daugiausiai gvildenamas teologijos fakultetuose. Apie 1830—40 metus tarp savęs kovojo trys bažnytinės kryptys: pietistiniai ortodoksinė, kuri buvo stipriai atstovaujama Baselyje, tarpininkaujama kryptis vyravo labiau Berne ir liberalinė buvo įsiviešpatavusi Cueriche. Tačiau tos kryptys priklausė ne tiek nuo fakultetų, kiek nuo vadovaujamų asmenų. Iš radikalinės liberalinės krypties išaugo Šveicarijos reformų draugija, kurios tikslas buvo praktiškai vykdyti bažnytines reformas radikaline prasme. Nuo 1870 metų riberalinė reformų kryptis įgijo persvarą. 1874 m. mokykla buvo atskirta nuo bažnyčios. Kitais metais buvo įvestos priverstinos civilinės (ne bažnytinės) sutuoktuvės. Be to, beveik visuose evangeliškuose kantonuose buvo išleistas įstatymas, kurs reikalavo, kad dvasininkai būtų iš naujo renkami kas šešeri metai, daug kur dvasininkai nebebuvo įpareigo-

jami laikytis išpažinties raštų, buvo pašalinta ortodoksinė liturgija, giesmynai, katekizmai. Nuo 1883 metų Baselio ir Cuericho kantonuose krikštas nebeprivalomas; 1898 metais Cueriche buvo nekrikštyti pripažinti bažnyčios nariais. Tokios nežinančios ribų liberalinės reformos privertė įsteigti nepriklausomą bažnyčią. Ženevos kantone 1907 m., o Baselio 1910 m. buvo atskirta bažnyčia nuo valstybės; kaikuriuose kantonuose buvo suteikta moterims rinkimų bažnyčios reikaluose teisė.

11. a. **Austrijos** protestantai naudojosi nuo Juozapo II (1780—90) tolerancijos edikto paskelbimo 1781 metais pusėtinomis teisėmis, o Tirolyje evangelikai, katalikų dvasininkijos buvo taip varžomi ir engiami, kad joks nekatalikas negalėjo turėti be valdžios sutikimo nekilnojamos nuosavybės, buvo uždrausta viešai laikyti pamaldas ir steigti naujas parapijas. O Tirolyje Cillertale kelios katalikų šeimos, susipažinusios iš knygų ir Biblijos su protestantų mokslu, griežtai pasipriešino per didelei katalikų dvasininkijos globai. Pasinaudodamos tolerancijos ediktu, tos šeimos buvo nutarusios priimti evangeliškąjį tikėjimą. Tokio turinio prašymą jos įteikė ciesoriui Pranciškui I (1792—1835); pastarasis pažadėjo joms pakenčiamumą. Bet Tirolio landtagas nusprendė priešingai: arba jos turėjo išsikraustyti į Siebenbuergeną arba likti katalikais. Po tokio nutarimo tos šeimos kreipėsi prie Prūsijos karaliaus, prašydamos leisti apsigyventi jo valstybės ribose. Gavę sutikimą 399 žmonės išsikraustė į Prūsiją. Tik po 1848 metų perversmo protestantų būklė Austrijoje pakitėjo geresnėn pusėn. Buvo panaikintas neapkenčiamas viešas pavadinimas „akatalikas“ (nekatalikas), buvo

leista protestantams statyti bažnyčias su bokštais ir skambinti varpais. Tačiau lygių teisių, kokiomis naudojosi katalikai, protestantai neturėjo; taip, pavyzdžiui, katalikų kunigui, tapusiam evangeliku, nebuvo leidžiama vesti, nes, girdi, nepanaikinama kunigo šventinimo esmė likusi. Tik 1859 m. nepasisekimai karo lauke ir dėl to kilusi baimė, kad Austrijos valstybė nesubyrėtų, privertė valdžią rimtai susirūpinti laisvesnėmis reformomis ir protestantų reikalavimų patenkinimu. Ciesoriaus Pranciškaus - Juozapo I (1848 — 1861) patentas iš 1861 metų suteikė protestantams visišką sąžinės laisvę ir sulygino jų teises su katalikais.

b. Kroatiją ir Slovakiją Matijas Flacijus Ilirikus buvo visiškai suprotestantinęs; bet kontrareformacijos laikais jėzuitai ir pranciškonai buvo vėl sukatalikinę tas dvi tautas. Juozapo II 1781 m. tolerancijos ediktas vėl sužadino protestantus, o nuo Pranciškaus - Juozapo I protestantų patento 1861 m. protestantizmas tarp tų tautų dar labiau sustiprėjo.

12. **Vengrija.** Juozapo II (1780—90) tolerancijos ediktas palietė ir protestantus vengrus. Tautos atstovybė 1833 m. suteikė protestantams lygias su katalikais teises. Nuo vengrų sukilimo (1848—49 m.) numalšinimo Austrijos valdžia stengėsi suvaržyti protestantų bažnyčias teisių atžvilgiu, bet vengrai kovojo už savo bažnyčios autonomiją, ir kai ta pati valdžia norėjo jiems užvelti bažnyčios įstatymą, jie griežtai pasipriešino. Bažnyčios autonomija liko neliesta. Nuo 1868 metų buvo išleisti įstatymai, kurie stiprino valstybės viršenybę virš bažnyčios, nepaisant net ir katalikų hierarchijos protestų. 1894 m. buvo paskelbtos

privalomos civilinės sutuoktuvės, 1895 m. — religijos laisvė t. y. buvo leista nepriklausyti jokiai tikybai arba pereiti į mozeizmą. — Vengrijos katalikų dauguma dažnai reiškė savo nepalankumą protestantų mažumos atžvilgiu.

13. **Rusija.** **a.** Rusijoje protestantų buvo apie šešis milijonus. Jų dauguma buvo išblaškyta po visus plačiosios valstybės kampus. Visų Rusijos evangelikų tarpe vyraujanti persvara buvo liuteronų pusėje; evangelikų mažumas sudarė reformatai, herrnhutai, menonytai. Antroje 19 šimtmečio pusėje, dviem kaimiečiams **Ratužnui** iš Osnovos ir **Balabanui** iš Kijevo gubernijos vadovaujant, labai plito **štundizmo** sekta. Šios sektos pirmąją sėklą pasėjo vokiečiai kolonistai, kurie iš Vuerttembergo atgabeno pietizmą. Ir naujoje tėvynėje jie rinkdavosi sielos pastiprinimo ir savitarpio pasigraudenimo „štundoms" (valandoms). Šioji sekta savo mokslą remia vien tik Šv. Raštu; visa atmeta, ko negalima pateisinti Biblija. Abu sektos vadai buvo rusų valdžios persekiojami ir kalinami. Pagaliau Balabanas buvo išteisintas po ištisus penkis metus besitęsiančio tardymo. Bet ramybės sekta neturėjo. 1891 m. ortodoksų aukštoji dvasininkija, susirinkusi Maskvoje, rado, kad štundistai yra pavojinga valstybei sekta. Nuo to laiko ji buvo smarkiai persekiojama valdžios organų.

b. Rusijos liuteronai ir šiaip evangelikai buvo pilnateisiai piliečiai, nevaržomai galėjo visur statyti bažnyčias; tik kai kuriose vietose nebuvo galima skambinti varpais, be to, buvo draudžiama evangeliškas pamaldas laikyti rusų kalba. Liuteronų bažnyčia buvo labai gerai sutvarkyta; ji buvo padalyta į apygardas ir provincijas, kurių priešakyje stovėjo konsistorijos. 1832 me-

tais buvo išleistas visos Rusijos (be Suomijos) liuteronų bažnyčiai vienas įstatymas, kuriuo buvo apibūdintos ir sutvarkytos visos bažnytinio gyvenimo šakos. Nepaprastai didelės reikšmės turėjo kunigo ir Dorpato universiteto rektoriaus Ulmano 1859 metais įsteigtoji „šelpimo kasa ev.-liuteronų parapijoms Rusijoje". Jos pagalba buvo pastatyti daug bažnyčių, klebonijų, mokyklų ir išauklėta šimtai kunigų ir mokytojų. Ulmanas pradėjo 1838 m. leisti mėnesinį laikraštį: „pranešimai ir žinios evangeliškajai dvasininkijai Rusijoje".

Protestantizmas pražydo ir daug nuveikė tose Rusijos provincijose, kurios buvo tirščiau apgyventos evangelikų.

14. **Suomijoje** reformacija buvo įkūnyta nepriklausomai nuo Švedijos ir tiesiogiai iš Vittenbergo. Jos reformatorius buvo **Mykolas Agrikola,** kurs suomių tautai patarnavo savo religinio turinio raštais, ypačiai Biblijos išvertimu, ir suomių rašto kalbos sukūrimu. Suomijos bažnyčia griežtai liuteriška. Atsiginti nuo jėzuitų 1604 metais buvo uždrausta be liuteriškos pasireikšti kitai kokiai tikybai. Tik nuo 1741 m. leista reformatams, o nuo 1781 m. ir kitoms tikyboms steigti savo parapijas. **Ortodoksijos** laikais buvo labai sugyvintos visos bažnytinio gyvenimo šakos. Esant gyviems santykiams su Dorpato universitetu, švelnesnio atspalvio švietimas pratiesė sau kelią ir į Suomiją. Pietizmui, kurs norėjo išjudinti sustingusį ir apmirusį valstybinį liuteranizmą, stojo skersai kelio įstatymas, kurs uždraudė ir bet kokiuos religinius susirinkimus už bažnyčios sienų. Atbudimo sąjūdį atgabeno į Suomiją karo belaisviai, kuriuos ten atvertė herrnhutų misijonieriai. Šis sąjūdis su kaikuriais dvasios pakrikimo

apsireiškimais buvo apėmęs visą Suomiją. Visų jos krypčių ir srovių priešakyje stovėjo dvasininkai, kurie liko valstybinės bažnyčios nariais. — Kai 19 šimtmečio pabaigoje rusų valdžia nepaprastai spaudė suomių tautą, bažnyčia buvo ta jėga, kuri Dievo Žodžio raminimais palaikė suomiuose šviesesnių laikų viltį. Neteisėtų iš sakyklos rusų valdžios įsakymų skaitymą užglušydavo parapija, giedodama Liutero reformacijos giesmę. Jei visoje Rusijoje mišriose su ortodoksais šeimose pagal įstatymą vaikai turėjo būti ortodoksai, tai Suomijai suteikta ta išimtis, kad mišrių šeimų vaikai galėjo būti tėvo tikyboje.

15. a. **Estliandija (Estija), Livliandija ir Kurliandija (Latvija).** Jau nuo 1224 metų Estliandija priklausė Švedijai, o Livliandija buvo valdoma vokiečių kardininkų brolijos. Tik 1561 m. ji pasidavė Lenkijos karaliui Zigmuntui II Augustui (1548—72), kurs taip vadinamu „privilegium Sigismundi Augusti“ užtikrino visas tuo laiku veikusias teises, jų tarpe ir religijos laisvę. Olivos taika 1660 m. Livliandija tapo Švedijos provincija. Kurliandija liko savistovė hercogija iki 1795 metų, kada bajorijos nutarimu buvo ji prijungta prie Rusijos. 1710 metais Estlandija ir Livlandija tapo Rusijos provincijomis. Caras Petras Didysis (1689—1725) patvirtino savo ir savo įpėdinių vardu Privilegium Sigismundi Augusti. Visuose trijuose kraštuose buvo išsiplatinęs liuteranizmas. Bažnyčia galėjo veikti nevaržoma ir nekliudoma; ypačiai tai tenka pasakyti apie Livliandiją ir Estliandiją, kur kadaise valdė švedai liuteronai. Atsižvelgdamas į krašto gerovę, karalius Gustavas Adolfas (1594—1632) buvo įsteigęs Dorpate (Tartu) universitetą vadinamą „Academia Gustaviana“ (1632—1656). Švedų valdo-

mose provincijose Švedijos bažnyčios įstatymas buvo privalomas. Švedijos bažnyčios įstatymas veikė, ir patekus Pabaltijai rusų valdžiai. Šio krašto bažnyčios autonomija buvo panaikinta, kai 1832 m. buvo paskelbtas „įstatymas evangelikų liuteronų bažnyčiai Rusijoje".

b. Vakarų Europos bažnytiniai pergyvenimai atsiliepė ir Pabaltijos kraštuose. 18 šimtmečio pradžioje į Estliandiją ir Livliandiją įsiveržė herrnhutų **pietizmas,** kurs plačiai po visą kraštą ypačiai tarp bajorijos išplėtė savo misijos darbą. Grafas Cincendorfas 1736 metais buvo atvykęs į Pabaltiją ir savo pamokslais Revelyje (Tallinne) paveikė plačius visuomenės sluoksnius. Herrnhutų pietizmo sąjūdis taip plėtėsi, kad atrodė, kad liuteronų bažnyčia subyrės; tuo labiau taip atrodė, kad daug kunigų perėjo pietizmo pusėn. Ciesorienės Elžbietos (1741—1761) įsakymu buvo uždrausta herrnhutams veikti. Cincendorfas buvo antrą sykį atvykęs gelbėti savo darbą, bet pesisekimo nebeturėjo.

c. **Ir racionalizmo** banga atsimušė į Baltiją su visomis jo teigiamomis ir neigiamomis ypatybėmis. Giesmynuose iš 19 šimtmečio pradžios randasi daug beskoningai pereiliuotų giesmių. Jose nebebuvo nė pėdsako religijos dvasios. —

d. Po bado metų (1839—41) ortodoksų bažnyčia pradėjo misijonuoti tarp latvių ir estų. Valstybinės bažnyčios atstovai prikalbinėjo vietinius gyventojus prisidėti prie ortodoksų bažnyčios ir už tokį žygį žadėjo duoti žemės. Apie 60—70.000 žmonių patikėjo prikalbami. Greitai paaiškėjo, kad jie buvo suvilioti: niekas perėjusių negavo nė sprindžio žemės. Jie jautėsi suviliotais. Todėl vis didėjo norinčių į senąją bažnyčią grįžti skaičius. Jų prašymus patenkinti buvo galima,

tik atliekant bėdos krikštą ir nekontroliuojant dalyvaujančių šv. Vakarienėje. Padėtis pakitėjo nuo 1865 m., kada buvo leista mišrioms šeimoms tuoktis neduodant parašo, kad vaikai bus auklėjami ortodoksų bažnyčios dvasioje. Apie trečdalį konvertitų sugrįžo į liuteronų bažnyčią. Nuo 1883 m. išsiveržė nauja parėjimų banga Estliandijoje. Apie 500 ūkininkų pareiškė norą prisidėti prie valstybinės ortodoksų bažnyčios. Savo tokį žygį pagrindė noru būti to paties tikėjimo kaip jų ciesorius ir visa rusų tauta. Valdžios atstovų padedamas plačiu mastu vyko krašto ortodoksinimas. Buvo kviečiama pasaulinė valdžia perėjūnams „ginti“ nuo liuteronų „persekiojimų“.

e. Švenčiausias synodas su Pobiedonoscovu priešakyje skyrė kasmetais dideles lėšas ortodoksų bažnyčių statybai. Nuo 1885 metų buvo įsakyta mišrioms iš ortodoksų ir neortodoksų šeimoms vaikus auklėti tik ortodoksų bažnyčios dvasioje. Dvasininkai, priėmę komunijon užgimimu arba perėjimu priklausantį ortodoksų bažnyčiai, buvo baudžiami išsiuntimu į Rusijos gilumą; o už atkalbinėjimą pereiti ortodoksų tikybon liuteronų dvasininkai buvo atiduodami teisman. Tik 1895 m. Pobiedonoscevas atšaukė visus įsakymus, kurie buvo išleisti ortodoksų bažnyčiai ir rusų tautybei palaikyti. Nuo šio laiko liuteronų bažnyčios padėtis pagerėjo. Dvasininkai nebuvo taip persekiojami.

16. **Lietuva.** a. 17 ir 18 šimtmečiais evangelikų persekiojimai Lietuvoje jau buvo atsiekę tokio laipsnio, kad jie buvo jau išskirti iš įstatymo globos; iš viešųjų vietų jie buvo šalinami; naujų bažnyčių ne tik kad neleisdavo statyti, bet ir senų remontuoti nebuvo galima be katalikų dvasininkijos sutikimo. Bažnyčios buvo atimamos. Kaip šėlo dvasininkijos sauvalė, liudija itin

liūdnas įvykis Kelmėje 1673 m. Uoli ir nepailstama reformatų bažnyčios globėja, dvarininkė Marijona Gružauskienė, vykstant jai į dvarą, pro katalikų bažnyčią, buvo užpulta sukiršintos kun. Abromavičiaus minios, akmenimis sunkiai sužeista; sugrįžus į dvarą po dviejų valandų mirė. Evangelikai kaip beteisiai buvo priversti ieškoti užtarimo ir pagalbos pas svetimus valdovus, ypač pas evangelikus. Trečiuoju Lenkijos dalinimu 1795 m. Lietuva buvo priskirta Rusijai. Šio krašto ev. - liuteronai buvo suskaldyti administracijos atžvilgiu: jų viena dalis buvo priskirta prie Kurliandijos, kita dalis prie Varšuvos konsistorijos. Ev. liuteronų daugumą sudarė vokiečiai, kurie teisėmis buvo sulyginti su rusais; todėl jų padėtis palyginti buvo gera, tuo labiau, kad iš kaimyninio evangeliškojo Pabaltijos krašto didesniųjų centrų galėjo semti dvasiškojo maisto. Nepavydėtinan dvasiškan skurdan pateko ev.-liuteronai lietuviai, kurie buvo atkirsti nuo evangeliškųjų lietuviškųjų centrų Klaipėdos ir Tilžės. Matydami, kad liuteronai vokiečiai laikomi rusų valdžios pilnateisiais piliečiais ir neturėdami lietuvių dvasinnkų, kurie būtų rūpinęsi jų dvasios reikalais, liuteronai lietuviai pradėjo glaustis prie vokiečių ir mokytis jų kalbos. Tokiu būdu jie manė pagerinti savo būvį ir įgyti visas su rusais lygias teises. Bet tai buvo kartu ir kelias jiems ištautėti. Su patenkinimu tenka pabrėžti, kad Mintaujos ev. - liuteronų konsistorija visados buvo susirūpinusi skirti Tauragės, Kretingos ir Jurbarko parapijoms kunigus, kurie sutikdavo išmokti tose parapijose vartojamą kalbą. Ir lietuviškai spaudai atgauti ji dėjo pastangų.

b. Ev. - reformatų bažnyčia pateko Rusijai, Lenkiją dalant, visai sutvarkyta su savo vyriausiu šeimininku synodu, su vykdomaja įstaiga Kolegija, su visomis

tradicijomis, papročiais ir kanonais. Jai pačiai nereikėjo tvarkytis. Tik rusų valdžia privertė pakeisti pavadinimą. Jei iki tam laikui Lietuvos ev. - reformatų bažnyčia vadinosi „Lietuviškoji vienata" (Jeduota Litewska), tai rusų valdžia, norėdama ištrinti iš istorijos lapų ir prisiminimą apie Lietuvą, uždraudė vartoti tą vardą, o Lietuvos ev. - reformatų synodą įsakė vadinti Vilniaus ev. - reformatų synodu. Šiaip rusų valdžia nesikišė į bažnyčios vidaus reikalus. Bene buvo Lietuvos ev. - reformatų bažnyčia vienintėlė visoje Rusijoje įstaiga, kuri naudojosi plačios autonomijos teisėmis. Šiaip išorė evangelikų bažnyčios Lietuvoje padėtis, prijungus ją prie Rusijos, tiek pakitėjo, kad ji buvo apsaugota nuo sauvalės katalikų dvasininkijos, kuri pati taip buvo sukaustyta, kad jai buvo uždrausta net vykti į atlaidus gretimoje parapijoje. Ir tarp reformatų valdžios pasiuntiniai bandė plėsti atvertimo ortodoksų tikybon darbą. Pažadais už perėjimą atlyginti žeme buvo suklaidinti keli asmenys. Savo tokį žingsnį jie buvo padarę ne blaiviame stovyje. Prasiblaivėję, gailėjosi ir laukė progos grįžti į tėvų tikėjimą.

17. **Lenkijos** evangelikai atsipeikėjo nuo persekiojimų ir paniekos, netekus tai valstybei nepriklausomybės ir padalius 1772 m. tarp Rusijos, Prūsijos ir Austrijos. Apskritai imant, nuo Lenkijos padalinimo visos tos teritorijos evangelikų padėtis pagerėjo. Tik Rusijai priskirtoje dalyje religijos laisvė evangelikams buvo labjau varžoma. Nuo 1828 metų turėjo ev. - liuteronai ir ev. - reformatai bendrą konsistoriją. 1849 metais ciesoriaus įsakymu buvo pripažintas abiejų šių bažnyčių savarankiškumas. Šiaip visomis religijos laisvėmis naudojosi išimtinai valstybinė ortodoksų bažnyčia, kurios tikslas ir uždavinys buvo visus suortodok-

sinti ir surusinti. Taip, pavyzdžiui, Rusijos valdžia dėjo didžiausių pastangų bažnyčios pagalba suortodoksinti čekus reformatus, nuo senų laikų gyvenančius Volinijoje Boratino, Kupičiovo ir Michailuvkos kaimuose. Dvasininkui atvykti į tuos kaimus pamaldų laikyti buvo galima tik kas kartas leidus Kievo generalgubernatoriui. Atvykusį į tuos kaimus kunigą policijos agentas visur lydėdavo. Aukštas Rusijos valdininkas pareiškė: čekai būsią palikti reformatų bažnyčiai, tik jei nepavyksią juos suortodoksinti. Nepavyko.

18. **Didžioji Britanija.** 1. Jau kveikeriai ir vėliau metodistai išjudino anglikonų valstybinę bažnyčią iš sustingimo, o Prancūzijos revoliucijos šiurpūs žiaurumai ir negirdėtos baisenybės dar labiau sutrenkė ją. Atsirado nemažas skaičius žmonių, kurie rūpinosi įnešti gyvumą bažnyčios gyveniman. Taip kilo evangeliškas atbudimas; pastarasis išsiliejo dviem kryptimis į a) evangeliškąją arba žemąją bažnyčios partiją su plačiomis pažiūromis, ji stengėsi bendrauti, išskyrus katalikus, su visais kitais evangelikais ir telktis bendram meilės darbui; protestuodama prieš hierarchiją ir ortodoksizmą, ji ypačiai pabrėžė visuotinę krikščionių kunigystę; ir b) į aukštąją bažnyčios partiją*), kuriai priklausė aukštieji sluoksniai — aristokratija ir aukštoji dvasininkija; užsidarius ji gyveno sau; nenorėjo turėti ką nors bendro su evangelikais, turinčiais kitokias pažiūras; ji palaiko glaudų santykį tarp bažnyčios ir valstybės; griežtai laikosi jau nusistovėjusių dogmų, papročių, apeigų. Čia visa spiečiasi išorume, vidinio pamaldumo nėra.

---

*) Abi kryptys išsivystė iš dviejų politinių partijų: „whigs" buvo opozicijos (žemoji bažnytinė) partija, o „tories" valstybinė partija (aukštoji bažnytinė partija).

2. Pirmoje 19-ojo šimtmečio pusėje du labai skirtingi sąjūdžiai išjudino ir sugyvino aukštąją bažnyčios partiją. Vienas tų sąjūdžių buvo vadinamas Oxfordo sąjūdis, kurio vystymasis vyko trimis laipsniais kaip traktarianizmas, puseyizmas ir ritualizmas. Šis sąjūdis buvo savo rūšies protestas prieš žemosios bažnyčios partijos stiprėjimą ir jos plačias, laisvas pažiūras, kurios būk ardė valstybinę bažnyčią. Aukštoji bažnyčios partija manė išgelbėti valstybinę bažnyčią, giliau siekdama į katalikiškuosius anglikonų bažnyčios pagrindus ir taip naikindama savo protestantiškai evangeliškąjį požymį. Henrikas Newman (†1890) (Niumenas) Oxfordo universiteto profesorius su kitais profesoriais nuo 1833 metų pradėjo leisti „tracts for the time“ (traktatai laikui). Šiais traktatais (nuo to ir sąjūdis pavadintas traktarianizmu) buvo skleidžiamos anglikoniniai katalikiškos mintys. Iš pradžių miniai patiko traktatai, bet greitai viešai gatvėse pasigirdo protestai prieš „popiežystę“. Traktatnininkai žymiai sustiprėjo, kai prie jų prisidėjo įtakingas Oxfordo universiteto profesorius Eduardas Puseys. 91 traktate Newmanas siūlė 39 anglikonų bažnyčios nuostatus (artikulus) aiškinti katalikų bažnyčios dvasioje. Prieš tokį pasiūlymą sukilo tiek Oxfordo profesūra, tiek vyskupas. Pastarasis 1841 m. uždraudė toliau leisti traktatus. Uolūs traktatų skleidžiamųjų pažiūrų sekėjai, daugiausiai anglikonų bažnyčios jauni kunigai, protestuodami prieš vyskupo žygį, pradėjo pereiti katalikybėn. Nuo 1841 m. Oxfordo sąjūdžio priešakin atsistojo Eduardas Puseys. Jo vardu pavadintas antras sąjūdžio laipsnis — puseyizmu. Veltui buvo dedama pastangų įgyvendinti Oxfordo universiteto teologiją anglikonų valstybinėje bažnyčioje ir šalinti

valstybės kišimąsi į bažnyčios reikalus. Nors puseyzmas turėjo vieną kitą nepasisekimą, tačiau sąjūdis plėtėsi. Nepatenkintų esama padėtimi skaičius augo ir iš jų tarpo perėjimai katalikų bažnyčion vis dažniau kartojosi. Pagaliau škoto Chalmero (Čomero) pastangomis 1846 m. Londone buvo įsteigtas evangeliškas Aliansas kovai su besiskverbiančiu Romos katalicizmu. Šiai sąjungai gali priklausyti visų pakraipų evangelikai. Anglikonų bažnyčios katalikinimas buvo sparčiai vykdomas toliau. Nuo 1860 m. pamaldų tvarka (ritualas) buvo perimta iš katalikų bažnyčios. Kadangi ritualizmas sauvališkai buvo taikomas, neatsižvelgiant į įstatymo raidę, visur kilo didelis nepasitenkinimas; jau nekalbant apie tai, kad buvo iškelta daug bylų teismuose, bažnyčiose prieidavo net prie apgailėtinų susirėmimų. Tik dvidešimtojo amžiaus pradžioje ritualizmas visai nugalėjo. Anglikonų bažnyčia nurimo. Tenka pasakyti, kad ritualizmas įnešė į anglikonų bažnyčią daug naujų judrumo jėgų. Pagyvėjo praktiška veikla: ypač meilės ir labdarybės srityje labai daug nuveikta. Kelią į Romos katolicizmą atkirto anglikonų bažnyčiai pats popiežius. Leonas XIII (1878—1903) 1896 m. paskelbė anglikonų vyskupų šventinimus nėsančiais ir neveikiančiais. Tokiuo savo žygiu popiežius atstūmė nuo savęs ritualistus.

3. Šalia šitos smarkiai į katolicizmą nukrypusios srovės išsivystė jai priešinga „plačioji bažnyčios partija“. Tai nebuvo tikraja to žodžio prasme organizuota partija, bet garsių mokslininkų būrys, kurs tiesė kelią platesnėms pažiūroms į Anglijos teologiją. Iš šitų aukštos inteligencijos sluoksnių išėjo garsūs Oxfordo straipsniai („Essays and Reviews“). Šiuose straipsniuose, prisilaikant gilių religinių pagrin-

dų, atsižvelgiama į gamtos mokslus ir istorijos laimėjimus. Tie straipsniai iššaukė didelį pasipriešinimą tiek iš vyskupų, tiek iš dvasininkų ir parapijiečių pusės. Plačioji bažnyčios partija sudaro anglikonų bažnyčioje mažumą.

4. D i s s e n t e r i a i t. y. įvairių pavadinimų evangelikai savo skaičiumi viršija anglikonų bažnyčią ir savo veiklumu parapijų gyvenime nė kiek neatsilieka nuo anglikonų, o dažnai šiuo atžvilgiu užkariauja sau pirmas vietas. Dissenterių būklė pagerėjo nuo to laiko, kaip tapo panaikintos išimtinos anglikonų bažnyčios teisės ir visų Anglijos piliečių teisės buvo sulygintos.

IV. BAŽNYČIA PO DIDŽIOJO PASAULIO KARO.

§ 52. Didžiojo karo pasekos bažnyčios atžvilgiu.

Devynioliktojo amžiaus pabaigoje buvo juntamas beveik visame pasaulyje tarp tautų įtempimas ir nepasitenkinimas. Valstybės nesigailėjo skirti didžiausių lėšų ginklam gaminti. Buvo palaikoma vadinama „ginkluota taika“. Rusijos imperatorius Nikalojus II bandė įgyvendinti visuotinę taiką, pagrįstą ne ginklais, bet tautų susitarimu ir dermingumu. Jis manė, kad ginklavimasis jei ne visai sustosiąs, tai bent sumažėsiąs. Tuo tikslu 1898 m. rugp. 24 jis paskelbė taikos konferenciją. Nusiginklavimo konferencija susirinko Hagoje vasarą 1899 m. Joje dalyvavo 26 valstybės. Nusiginklavimo klausimas liko neišspręstas. Buvo priimta — ir tai ne visų valstybių — dėsniai karo žiaurumams sumažinti ir jam sušvelninti. Po nepavykusios konferenci-

jos su dar didesniu įkarščiu buvo ruošiamasi karui. Pagaliau 1914 m. liepos paskutinėmis ir rugpiūčio pirmomis dienomis išsiveržė baisusis pasaulio karas. Karo lauke žuvo milijonai nekaltų žmonių; milijonai žmonių tapo įstumti į skurdą ir vargą; milijonai žmonių tapo invalidais, bejėgiais darbo dirbti — jie sudaro didelę naštą visuomenei. Kas gali suskaičiuoti tuos didelius turtus, kurie žuvo karo laiku? Paskutinis karas buvo didelis mėginimas krikščioniškai bažnyčiai ir tamsiausias lapas krikščioniškų tautų nusidavimuose. Karo pradžioje kariaujančios tautos dideliame dvasios pakilime ėjo kartu su bažnyčia. Daug dvasininkų dalinai pašaukti, o daugiausiai savanoriais stojo į savo tautų kariuomenės eiles. Tačiau karui užsitęsus ir prasidėjus sunkiam ūkiškam nuskurdimui ir gyvenimui reikalingiausių ir būtiniausių daiktų trūkumui, vis platesni gyventojų sluoksniai tolo nuo bažnyčios ir pasidavė materialistinių pažiūrų įtakai. Prie tokio masių nuo krikščionumo nutolimo labai daug prisidėjo dar ir ta aplinkybė, kad šis karas visai neturėjo religijos karo požymio. Šiame kare buvo susirėmę ūkiški, politiniai ir tautiniai priešingumai, čia veikė noras įgyti galią, grobti, valdyti, plėsti valdomąsias sritis. Frontų ugnies linija buvo ta nepereinama siena, kuri skyrė tautas vieną nuo kitos. Buvo skleidžiamos pramanytos, tiesiog melu paremtos žinios apie priešingą kariaujančią tautą. Jei Anglijos ir Vokietijos žymesnieji dvasininkai veltui ieškojo tarpusavio tautų susipratimo, tai prancūzų katalikiškojo instituto rektorius A l f r e d a s B a u d r i l l a r t'a s (Bodrilaras) išleido raštą, kuriame įrodinėjo, kad Vokietija yra pavojingiausias katalicizmo priešas. Žinoma, Vokietijos katalikai tinkamai atrėmė tokį priekaištą. Popiežius turėjo priminti abiejų kraš-

tų katalikams, kad jie, kaip krikščionys, privalo būti taikingos nuotaikos. Tarp Europos tautų, o ypač tarp nugalėtų ir subyrėjusių valstybių tautų buvo įsigalėjęs socializmas, kuriam religija kiekvieno žmogaus privatus dalykas, o pažangesnis socializmas komunizmo pavidale paskelbė išnaikinimo karą religijai. Bažnyčia tapo atstumta į užkampį, jos įtaka pakirsta. Prasidėjo papročių laukėjimas, ypačiai tarp jaunimo, kurs fabrikuose ir dirbtuvėse buvo gausiai atlyginamas. Pasibaisėtinai augo prasikaltimų skaičius. Ištisos gaujos plėšikavo, net ir karstų su lavonais nepralenkdavo. Rimčiau galvojančius gyventojų sluoksnius pagavo nusiminimas — pesimizmas. Šitą prislėgtą nuotaiką išnaudojo O. Spengleris savo veikale: „vakarų kraštų žlugimas". Jo knyga turėjo nepaprastą pasisekimą. Ji buvo savo rūšies užtvanka šėlstančiai socializmo bangai, kuri buvo išsiliejusi per visą Europą. Be to, ji sutvarkė Europos gyventojus ir pravėrė akis suprasti tam keliui, ant kurio stovėjo. Vis platesnė visuomenė įsitikino, kad socialinis tvarkymas pagal Markso išgalvotą teoriją visai nevykęs, o Rusijos bandymas įgyvendinti rojų šioje žemybėje kainavo milijonus gyvybių ir tuo labiau atbaidė Europą nuo socializmo. Kaikurios valstybės (Vokietija, Italija, Šveicarija) paskelbė karą komunizmui. Europa pradėjo atbusti, pajuto savo vidinę tuštumą ir pradėjo rūpintis kuo nors pripildyti ją. Vidinį išsiilgimą rūpintasi patenkinti įvairiomis paslaptingomis (okultinėmis), mistinėmis, teosofinėmis, antroposofinėmis, dažnai iš rytų atgabentomis apeigamis. Indijos poetas ir filosofas Rabindranatas Tagorė 1920 turėjo ne mažą pasisekimą Europoje. Po sunkių karo sukrėtimų ir krikščioniška bažnyčia atsipeikėjo ir, vietomis persiorganizavus, sustiprino savo

veiklą dviem kryptimis: konfesine ir ekumenine. Dabar veikia dvi didelės konfesinės organizacijos. Liuteronų pasaulio konventas įsteigtas 1868 m. Iš pradžių jis stengėsi jungti Vokietijos liuteronus, bet po karo 1923 m. Eisenache jis virto tarptautine sąjunga. Čia jau dalyvavo viešūs delegatai nuo Amerikos liuteronų. Reformatų (presbiterijonų) pasaulio sąjungą 1875 m. įsteigė Škotijos ir Amerikos presbiterijonai. Visuotinis susirinkimas Pittsburge Amerikoje 1921 m. perorganizavo sąjungą, atsižvelgiant į naujas laiko aplinkybes. Čia ji buvo pavadinta „Pasaulio Sąjunga". Ji pasidaliusi į rytų ir vakarų sekcijas; kiekviena jų daro savo kontinentalinius susirinkimus. Visuotini suvažiavimai vyksta kas keturi metai pramainais tai Amerikoje, tai Europoje. Sąjungos centro buveinė Edinburge. Liuteronų konventas labiau užsidaręs savo konfesionalizmui; tuo tarpu reformatų sąjunga palanki jungtis ir su kitomis bažnyčiomis.

Ekumeninių tikslų bendram darbui ir suartėjimui siekia keturios organizacijos:

a. Sąjūdis **„For Faith and Order" — tikėjimas ir santvarka** kilo episkopalinėje bažnyčioje Amerikoje. Šio sąjūdžio mintis išvystė ir išplėtė jas teisininkas Robertas H. Gardineris. Jo pastangomis buvo sušaukta pirmoji sąjūdžio konferencija Ženevoje 1910 m. Joje jau dalyvavo ir ortodoksų bažnyčios atstovai. Sąjūdžio tikslas: glausti bažnyčias ir siekti unijos ne savitarpių nusileidimų arba suplakimų keliu, bet įsigilinant į visoms bažnyčioms bendras tiesos apreiškimo sąvokas. 1937 metais Edinburge įvyko didelė šio sąjūdžio konferencija, kurioje neatsiekta nors šiek tiek apčiuopiamo vieningumo. Išleistame užbaigos žodyje

pasaulio krikščionims pabrėžtas vieningumas tikėjime Viešpatimi Jėzumi Kristutumi, kūnu tapusiu Dievo Žodžiu, vieningumas paklusnystėje Jėzui, visų viešpačių Viešpačiui. Ta vienybė yra širdies ir dvasios vienybė. „Nuolankume mes išpažįstame, kad mūsų susiskaldymai priešinasi Kristaus valiai, ir meldžiame Dievą, kad jis savo malonėje vestų mus prie pilnos vienybės. Žvelgdami virš mūsų susiskaldymų varžtų, mes išpažįstame vienas kitame bendrą krikščionišką pagrindinį įsitikinimą ir bendrą vertybių mastą. Mūsų vienybė yra gilesnė negu mūsų įvairumai. Kristus vienintėlė vienybės viltis“.

b. Sąjūdis **„For Life and Work“ — bažnyčių vienijimasis gyvenime ir darbe.** Ir šis sąjūdis gavo savo pradžią episkopalinėje bažnyčioje Amerikoje 1910 m. Lapkričio mėnesyje 1914 m. nekariaujančių valstybių evangelikų bažnyčių vadai išleido atsišaukimą į viso pasaulio krikščionis. Atsišaukime buvo ypačiai pabrėžta visų krikščionių vienybė, nežvelgiant į karo sukeltus priešingumus. 1916 ir 1917 metais kilo sumanymai ruošti susirinkimus įvairiuose kraštuose tai krikščionių vienybei įgyvendinti. Tokios konferencijos įvyko Amerikoje, Skandinavijoje, Anglijoje, Šveicarijoje. Į jas buvo kviečiami ir kariaujančių kraštų evangelikų bažnyčių atstovai. Sunkumai pasus gauti sukliudė juos dalyvauti.

c. Sąjūdis **„The World Alliance for promoting International friendship through the Churches“ — Pasau-**

lio sąjunga tarptautiniam draugingumui per bažnyčias skleisti. Ši sąjunga tapo įsteigta 1914 m. kaip tik didžiojo karo įsiveržimo dieną Konstancijos mieste, Šveicarijoje. Šią sąjungą paruošė Vokietijos ir Anglijos teologai tautoms savitarpiai pažinti ir suprasti. Karo laiku ši organizacija tapo įgyvendinta nekariaujančiuose kraštuose lordo W Dickensono ir A. Ramsayo, o ypačiai prof. F. Siegmundo - Schultzės ir kitų. Po karo visuose kraštuose tapo įsteigti tautiniai sąjungos komitetai. Didelis šios Sąjungos nuopelnas tame, kad, karo baisenybėms pasibaigus, tuojau 1919 m. sušaukė Oude Vassenauere Olandijoje konferenciją ir tokiuo būdu davė progos ką tik kariavusių tautų atstovams susitikti ir broliškai - krikščioniškai išsikalbėti ir išsiaiškinti. Sąjunga taip išaugo, kad ištikrųjų visai neperdedant ji jau apima visą pasaulį; jai priklauso ir visų kraštų ortodoksų bažnyčia. Kas metais ji vis labiau tampa ekumeninė. Apie tai liudija jos laikas nuo laiko šaukiamos konferencijos, o ypačiai paskutinioji konferencija Oxforde 1937 (liepos 12—26). Čia buvo suvažiavę iš 38 kraštų 109 bažnyčių 504 atstovai; be to, pasitarimuose dalyvavo 99 jaunimo atstovai, pasiųstieji iš 29 kraštų. Gvildenami buvo labai opūs šiuo laiku klausimai: b a ž n y č i a, t a u t a, v a l s t y b ė arba buvo stengtasi apibūdinti santykis tarp šių trijų sąvokų. Per tas dvi savaites dirbta su nepaprastu atsidėjimu ir rimtumu. Užbaigus darbus, konferencija paskelbė pasiuntinystės žodį viso pasaulio krikščionims. Konferencijoje dalyvavo ir visų kraštų ortodoksų bažnyčios atstovai.

d. **„The Federal Council of the Churches of Christ in America“ — Sujungta Kristaus bažnyčių Taryba Amerikoje.** Šioji Taryba tapo įsteigta 1908 m. Tai

didžiausias ir įžymiausias tautinis Amerikos evangeliškųjų bažnyčių sambūrys. Netenka abejoti, kad jo pavyzdys išžadino Europos evangelikus telktis į didesnes sąjungas bendram darbui ir artesniam savitarpiam susipratimui. Savo gyvumą ir darbštumą Taryba parodė pokariniais laikais, pratiesdama gausios meilės ranką dėl karo sunkiai nukentėjusiam Europos protestantizmui. Savo labdarybės darbui ji įsteigė centrą Ženevoje (iš pradžių ji buvo Cueriche) Šveicarijoje. Krizė buvo pakirtusi ir jos darbą, tačiau po trumpo nusilpimo laiko ji ir vėl atsigavo; ypačiai ji susirūpinusi dvasininkų prieaugliu.

§ 53. Protestantizmas.

1. **Lietuva.** a. Versalles (Versalio) traktatu 1919 m. birželio 28 d. Lietuva buvo pripažinta kaip savarankiška valstybė su sostine Vilnium ir Klaipėdos kraštu. Ev.-liuteronai pateko nepriklausomon Lietuvon pakrikę ir neorganizuoti. Iki Lietuvą atstatant viena dalis jų priklausė Varšuvos, o kita dalis Mintaujos konsistorijai. Buvo sušauktas generalinis synodas Kaune 1920 m. birželio 23 ir 24 d. bažnyčiai sutvarkyti. Beposėdžiaujant paaiškėjo tautinės daugumos pastangos siekiančios kitko, ne vieningos bažnyčios, kurioje būtų galėję tilpti visos trys tautos (lietuviai, latviai ir vokiečiai) ir krikščioniškoje meilėje dirbti Dievo karalystės darbą. Bažnyčia suskilo į tris dalis pagal tris tautas. Šiame synode buvo susitarta sudaryti konsistoriją, kurioje kiekvieną tautą atstovauja du nariai. Vienas lietuvių atstovų Valstybės Prezidento tvirtinamas kaip konsistorijos prezidentas. Ir taip ev.-liutero-

nų bažnyčios vadovavimas perleistas lietuviams. Kiekviena tauta renkasi savo tautiniam synodui, kurs susideda iš dvasininkų ir parapijų delegatų. Jis svarsto savo bažnyčios reikalus. Konsistorija vykdo synodo nutarimus ir atlieka šiaip einamuosius reikalus. Apgailėtina, kad pačių lietuvių tarpe nesusitarimas trukdo ramų tvarkymo darbą. Be to, dėl didelio dvasiškų vadų trūkumo parapijos negali pasveikti nuo karo jai suduotų skaudžių smūgių. Nuo 1936 m. spalių mėnesio veikia lietuvių evangelikų sąjunga. Jos centro valdyba, kupina gerų norų, stengiasi išplėsti savo veiklą po visą Lietuvą, steigdama skyrius evangeliškam parapijose gyvenimui kelti ir palaikyti. Bet ir jos darbas sutinka trukdymus ir drumštimus. Bažnyčia tebesitvarko pagal rusų įstatymą.

b. Ev.-reformatai nepriklausomoje Lietuvoje tapo atkirsti nuo savo širdies Vilniaus, kur randasi bendras nekilnojamas ir kilnojamas turtas, brangus archyvas ir knygynas su neįkainuojamais unikatais. Dar vokiečiams okupuojant kraštą, su dideliu vargu pavyko išgauti leidimą synodui sušaukti. Jo posėdžiai įvyko Vilniuje 1918 m. lapk. 18 dieną. Jis užrašė tokį nutarimą: „kada Dievo Apvaizdai leidžiant, buvo nužeminti didžiausi ir aršiausi Lietuvos engėjai, o laisvės ir nepriklausomybės aušrelė vėl prašvito visai mūsų tautai, ev. - reformatų synodas, susirinkęs Vilniuje 1918 m. lapkričio 18 d., nutarė nusikratyti konfesiniais varžymais, kuriuos grobuoniška valdžia prievarta buvo uždėjusi, ir grįžti prie teisių ir kanonų, kuriais naudojosi ev. - reformatų bažnyčia, priklausydama Vilniaus ev. - reformatų synodui (buvusios Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės) ir kurie buvo patvirtinti jo senomis konstitucijomis, karalių privilegijomis ir seimų nutari-

mais". Todėl aname synode visais balsais buvo priimtas šis nutarimas, užrašytas 1918 m. VI kanone: „atsižvelgiant į pasikeitusias politines sąlygas ir švintant laisvei šiam kraštui, synodas, nusikratydamas slėgiančiais jį varžymais, grįžta prie savo pašventintų teisių ir savarankiškos įstaigos ir nuo šio laiko tvarkosi teisėmis, nustatytomis Didžioje Agendoje, ir kanonais priimtais ankstyvesnių synodų".

Steigiamasis ir tvarkomasis synodas susirinko jau visai nepriklausomoje Lietuvoje. Jis posėdžiavo Švobiškio bažnytkaimyje 1919 m. rugp. 15, 16, 17 d. Šis synodas, kuriam vadovavo prof. Dr. J. Yčas, nebuvo skaitlingas, bet jis buvo pagautas karštos meilės ir skaistaus pasitikėjimo ateitimi. Posėdžių metu plakė viena širdis ir jungė dalyvius vieningos meilės ryšiai. Tarp nutarimų tenka pažymėti kanoną, kuriuo proklamuojama, kad Lietuvos ev. - reformatų bažnyčia sudaro autonominę vienetą, kuri tvarkosi savo kanonais. Kaip tokią Lietuvos Valdžia ją ir pripažino. Buvo išrinkta pirmoji Kolegija (Konsistorija) synodo nutarimams vykdyti ir einamiems reikalams tenkinti. Vyriausias ev. - reformatų šeimininkas — synodas. Jis vienas turi įstatymdavystės teisę, jis ordinuoja kunigus, dvasininkų sesijai pasiūlius, ir skiria juos parapijoms.

c. Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčia tapo prijungta prie Lietuvos visai sutvarkyta. Kaip autonominio krašto bažnyčia ji visai autonomiškai ir tvarkos, Iš pradžių ji priklausė nuo Berlyno vyriausios bažnyčios tarybos (Oberkirchenrat). Hitlerio totalinei valdžiai panaikinus ją, ta bažnyčia dabar tvarkosi savarankiškai, nė nuo ko nepriklausoma.

1925 m. prie V. D. Universiteto buvo įsteigtas evangelikų teologijos fakultetas. Jo veikimas tapo sustabdytas rugsėjo 9 d. 1936 m.

Apgailėtina, kad visų trijų evangeliškų bažnyčių kūną graužia įvairaus antspalvio (metodistai, babtistai, adventistai, sekmininkai ir k.) sektos, kurios braunasi į kaip tik sutvarkytas evangelikų parapijas, jas skaldo ir naikina parapijos vienybės sąvoką.

2. **Latvija.** Atgavus nepriklausomybę latvių beveik perdėm evangeliškai tautai teko ne lengvas uždavinys sutvarkyti bažnyčią. Tas sunkumas kilo latvių tautai todėl, kad ji nuo reformacijos laikų niekuomet nestovėjo bažnyčios vadovybės priešakyje ir nebuvo pasiruošusi. Nors latviai energingai ėmėsi to darbo, tačiau dar negalima pasakyti, kad Latvijos bažnyčia jau sutvarkyta. Rudenį 1919 m. buvo pertvarkytos Kurzemės ir Vidzemės konsistorijos, panaikintas dvarininkų patronatas, parapijoms duotos savivaldybės teisės. 1922 m. tapo panaikintos abi konsistorijos, jų vietoje iš parapijų delegatų susidedąs synodas išrinko aukščiausią bažnyčios valdybą (virsvalde) iš 6 latvių ir 3 vokiečių. Synodas turi įstatymdavystės teises; jis tvarko visus bažnyčios reikalus, o „virsvaldė“ yra tik vykdomoji įstaiga. Tais pačiais 1922 metais synodas išrinko du vyskupu kun. Irbę latvių, o kun. Poelchauą vokiečių parapijoms. Švedijos arkivyskupas N. Soederblomas, kaip apaštališkosios sukcesijos*) nešėjas, ordinavo abu vyskupu: Irbą Jokūbo, o Poelchauą Petro bažnyčioje. 1931 m. synodo buvo iškeltas domo (Marijos) bažnyčios nusavinimo iš vokiečių klausimas; jo posėdžiai to dėliai tapo labai audringi ir, kai valdžiai

*) Apaštališkoji sukcesija (paveldėjimas), užlikusi tik Švedijos liuteronų bažnyčioje.

įsikišus, buvo išrinkta nauja komisija domui valdyti ir tuo žygiu tapo paliesta bažnyčios autonomija, vyskupas Irbė atsisakė nuo savo pareigų. Jo vietoje buvo išrinktas T. Grinbergas, kuriam 1932 m. synodas suteikė arkivyskupo titulą. Tokiuo žygiu synodas norėjo pabrėžti vokiečių mažumos vyskupo ir jo bažnyčios priklausomumo nuo latvių vyskupo. Kadangi su Irbės ir Soederblomo mirtimi nutrūko apaštališkoji sukcesija, tai nebebuvo kam ordinuoti Grinbergą arkivyskupu*); 1933 metas domo bažnyčioje jam buvo iškilmingai perduota arkivyskupo pareigyba. Domo bažnyčią valdžia 1934 m. paskelbė arkivyskupo katedra. — 1928 m. synodas paskelbė Latvijos ev. - liuteronų bažnyčios įstatus, kuriuos ir valdžia patvirtino. Valdžia įgaliavo arkivyskupą Grinbergą pertvarkyti „virsvaldę". Jis sudarė ją vien tik iš latvių. Vokiečiai sudarė savo vyriausią tarybą su vyskupu Poelchauu priešakyje. Latvijos dvasininkai gauna pensiją iš valdžios. Be to, jie dar turi ir savo pensijų kasą.

Grynai politiniais sumetimais, norėdamas atitraukti latgalus katalikus nuo Lenkijos katalikų bažnyčios įtakos, Latvijos užsienių reikalų ministeris Meierovičius sudarė su popiežium konkordatą, pažadėjo leisti įsteigti vyskupiją ir nusavinti Jokūbo bažnyčią. Parapijos su vyskupu Irbe priešinosi tokiam valdžios sumanymui. Buvo paskelbtas tautos balsavimas šiuo reikalu. Didelei ūkininkų partijai buvo uždrausta balsuoti; savo balsą atiduoti galėjo tik, kurie priešinosi valdžios sumanymui. Balsavusių buvo daug mažiau negu nebalsavusių. Taip Jokūbo bažnyčia atiteko katalikams.

---

*) Kad Latvijos vokiečių vyskupas ordinuotų jį, latviai nepanorėjo.

Latvijos abi tautinės bažnyčios turi savo fakultetus dvasininkams auklėti. Didžiojo karo laiku Latvijos liuteronų bažnyčia smarkiai nukentėjo. Nuo sausio iki balandžio mėn. 1919 šeimininkavo bolševikai. Jų valdymas pasižymėjo tuo, kad buvo nužudyti 32 kunigai.

3. **Estijos** bažnyčios santykis su valdžia aprėžtas įstatymu iš 1935 m. Visos ev. - liuteronų bažnyčios priešakyje stovi vyskupas, kurį renka tam tikra taryba; ją sudaro konsistorijos nariai, 4 superintendentai ir po keturius atstovus (kunigas, kuesteris - vargoninkas ir du parapijiečiai) iš kiekvienos parapijos. Aukščiausia bažnyčios valdymo įstaiga yra bažnyčios taryba, kuri susideda iš vyskupo, jo dviejų vikarų, konsistorijos narių ir 4 superintendentų. Kiekvienas superintendentas šaukia savo distrikto synodus, kuriame svarstomi to distrikto bažnyčios reikalai. Kiekvieną parapiją synode atstovauja kunigas su kuesteriu ir du parapijiečiai. Bažnyčia visai atskirta nuo valstybės. Ji negauna iš valstybės jokios pašalpos. Valstybė tik išlaiko iždo lėšomis Tartu mieste teologijos fakultetą ev. - liuteronų ir ortodoksų dvasininkams auklėti. Todėl kiekviena parapija apsideda mokesčiais ir taip aprūpina visus savo reikalus. Mokestis laisvo noro, nepriverstinas. Civilinė metrikacija visiems privaloma. Tikybos dėstymas privalomas mokykloms, bet ne mokiniams. Dvasininkai nėra valdžios tarnautojai, todėl jie negali gauti pensijos. Apibūdinus įstatymu bažnyčios su valstybe santykį, ruošiamasi tam, kad dabartinis vyskupas būtų padarytas arkivyskupu, o keturi superintendentai vyskupais.

4. **Vokietija.** Karo laiku Vokietijoje kunigai, parapijos ir visa bažnyčia buvo visai atsidavę tėvynės reikalams. Patriotiškai buvo pamokslininkauta greičiau

per daug negu per mažai. Savęs išsižadančio pasišventimo reiškė diakonisės. Parapijos paaukojo karo reikalams varpus ir metalines vargonų dūdas. Tačiau po karo pasigirdo bendras šūkis, reikalaujantis valstybės nuo bažnyčios atskyrimo ir mokyklos ir nuo bet kokio bažnyčios globojimo išvadavimo. Nepriklausomieji socialdemokratai norėjo panaikinti visa, kas krikščioniška, bažnyčią dar palikti kaip draugiją, o jos veiklą apriboti bažnyčios pastato sienomis, nuosavybę atimti, pašalpų nebeduoti. Bet Veimaro konstitucija iš 1919 m. rugpiūčio 11 d. pašalino tokį bažnyčiai gręsiantį pavojų. Ji buvo pripažinta kaip savarankiškas juridinis asmuo, kurs kaip toks turi teisę apdėti mokesčiais savo narius. Žinoma, tokios būklės bažnyčia nebūtų susilaukusi, jei ji nebūtų ant kojų pastačiusi visų bažnyčiai palankių gyventojų sluoksnių kovai prieš socialdemokratų naikinančius užsimojimus. Buvo ruošiami dideli protesto mitingai, siunčiami kolektyviniai prašymai. 1919 metais buvo įsteigta evangeliškoji tautos sąjunga, kuri per trumpą laiką skaičiavo beveik milijoną narių. Be to, tėvai evangelikai įsteigė savo atskirą sąjungą. Birželio mėnesyje 1924 metais Bethelyje — Bielefelde įvyko steigiamasis evangelikų bažnyčios atstovų suvažiavimas. Jis išleido atsišaukimą į evangeliškąją tautos dalį, ragindamas ją ginti krikščioniškąją mokyklą ir šeimą.

Persitvarkant po revoliucijos krašto bažnyčioms, kilo stambūs sunkumai, ypačiai tuose kraštuose, kuriuose valdovas buvo kartu „summus episcopus“ (vyriausias vyskupas). Jis skirdavo savo valstybėje bažnyčios vadovybę. Revoliucijai pašalinus vadovybę, bažnyčia atsidūrė keblioje padėtyje. Išeitis buvo surasta

tokiu būdu, kad bažnyčios vadovybė, laikinai iki tam tikrą įstatymą išleidžiant, buvo perduota ar tai ministeriui, ar tai konsistorijai, ar tai synodo valdybai. Išėjus bažnyčios įstatymui, vėl kilo sunkumai. Kairesnių ir laisvesnių pažiūrų evangelikai reikalavo, kad būtų taikomi vadinamieji „pirminiai rinkimai“ t. y. kad visur rinktų kiekvienos parapijos narys, o ne parapijų rinktiniai. Jie manė tokiuo būdu gausią daugumą ir taip nuvairuosią bažnyčią naujoviškais keliais. Tačiau kur tokiais rinkimais buvo pasinaudota, kairieji liko didelėje mažumoje. Rinkimų teisė buvo suteikta ir moterims. 1920 m. įvyko nepaprastas generalinis synodas, kurs išleido rinkimų įstatymą. Pasiremiant šiuo įstatymu, buvo išrinktas steigiamas synodas. Jis buvo įpareigotas paruošti bažnyčios tvarkymo įstatymą. Jam pavestą uždavinį jis įvykdė per 1921 ir 1922 metus. Einant šiuo įstatymu generalinis synodas turi tik įstatymdavystės teisę, visos bažnyčios vadovybė priklauso bažnyčios senatui. Vyriausia bažnyčios taryba yra aukščiausia valdymo įstaiga. Pirminiai rinkimai taikomi tik parapijų atstovybę sudarant.

Taip Vokietijos evangelikų bažnyčiai persitvarkius ir pairusį karo laiku parapijų gyvenimą galima atstačius, 1933 m. sausio 30 d. nacionalsocialistų vadas Adolfas Hitleris laimėjo rinkimus ir kaip vadas (prezidentas) atsistojo „trečiojo reicho“ priešakyje. Jis paskelbė valstybės totališkumą t. y. valdžia ima į savo rankas visų valstybės ir tautos reikalų tvarkymą. Hitleris stengiasi išauklėti vieningą gryno kraujo vokiečių tautą. Arijų paragrafu tapo paskelbti antraeiliais piliečiais visi žydai ir kaip nors su žydais su-

sigiminiavę vokiečiai. Tauta turinti būti vieninga ir religiniai bažnytiniu atžvilgiu. Tokį vieningumą įgyvendinti pasišovė „vokiškieji krikščionys“, kurie rūpinosi išaiškinti Kristų ne žydų kilmės esantį. Senąjį Testamentą jie visai atmetė, o iš Naujojo Testamento išbraukė visa, kas žydiška. Šiaip aiškaus mokslo jie dar neturi. Kadangi „vokiškieji krikščionys“ braunasi į parapijas ir stengiasi paimti į savo rankas parapijų vadovybę, tai dabar vyksta arši kova tarp jų ir išpažinties bažnyčios. Kova nelygi todėl, kad vokiškiesiems krikščionims leista viešai veikti, kada tuo tarpu išpažinties bažnyčios atstovai gali aiškinti savo įsitikinimus ir plėsti juos tik tarp bažnyčios sienų ir niekur kitur. Kuo tos imtynės baigsis, parodys ateitis. Tikros Evangelijos bažnyčia žengia dabar erškėčių keliu.

5. **Lenkija.** Atstatytos Lenkijos evangelikų bažnyčia susideda iš trijų konfesijų: evangelikų (unitų), ev. - liuteronų ir ev. - reformatų ir dviejų tautybių: lenkų ir vokiečių. Bendro, sutartino darbo jų tarpe nėra todėl, kad visos trys konfesijos ne vienu ir tuo pačiu įstatymu tvarkomos. Poznanės - Pamarės evangelikų - unitų skaitlingiausią bažnyčią sudaro beveik perdėm vokiečiai. Lenkijos valdžia pasiryžusi šiuos evangelikus vokiečius sulenkint. Daugiau negu 1300 mokyklų tapo uždarytos. Ji sudaro tokias aplinkybes, kad gyventojams vokiečiams gyvenimas pasidaro nebepakenčiamas ir todėl jie emigruoja į Vokietiją. Kai kuriuose miestuose beliko tik ketvirta visų gyventojų dalis. Šios provincijos evangelikai turi savo konsistoriją Poznanėje ir seminariją kunigams auklėti. — Galicijos (Mažosios Lenkijos, Ukrainos) evangelikai - unitai susibūrė 1919 į vieną bažnyčios provinciją su centru Stanislavove. Tarp vietinių gyventojų ukrainie-

čių vyksta didelis sąjūdis Evangelijos linkme. Šitą gyventojų Evangelijai palankumą išnaudoja Europos reformatų ir liuteronų bažnyčios ir plačiu mąstu misijonuoja Ukrainoje. Darbo dirva tiek plati, kad dėl darbininkų trūkumo negalima patenkinti visų reikalavimų. Čia įsteigtosios reformatų parapijos prisidėjo prie Varšuvos ev. - reformatų konsistorijos. Didžiosios Lenkijos evangelikai liuteronų konfesijos beveik perdėm vokiečių tautybės. Jie turi savo konsistoriją Varšuvoje. Valdžia išlaiko jiems fakultetą dvasininkų prieaugliui auklėti. — Ev. - reformatų bažnyčia neskaitlinga. Jai priklauso apie 20.000 beveik išimtinai lenkų tautybės asmenų. Šioji bažnyčia turi dvi konsistorijas Vilniuje ir Varšuvoje. Vilniaus konsistorija atsisako jungtis su Varšuva po priedanga neva laukianti to laiko, kada galėsianti susijungti su Lietuvos reformatais. 1926 metais visų krypčių Lenkijos evangelikai sudarė sąjungą. Bet ji merdi ir ikišiolai savo veiklumo niekuo neparodė. Lenkijos valdžia, pritariant Varšuvos konsistorijai, išleido 1936 m. evangelikų bažnyčią varžantį įstatymą. Dvasininkai priklauso ne tiek nuo bažnyčios vadovybės, kiek nuo vaivados (apskrities viršininko). Įstatymas sukėlę didelį nepasitenkinimą vokiečių tarpe.

6. **Čekoslovakijos** valstybę sudaro dvi pagrindinės tautos: čekai ir slovakai. Atgavus nepriklausomybę, šių dviejų tautų evangelikai atskirai sutvarkė savo bažnyčias. Įvairių pavadinimų čekai evangelikai, pagerbdami savo didvyrį Joną Husą, susitelkė, pavadino savo bažnyčią „čekų - brolių evangelikų bažnyčią“ ir priėmė ev. - reformatų mokslą; slovakai įsteigė Augsburgo konfesijos (liuteronų) bažnyčią. Čekai turi savo vadovybės įstai-

gą Prahoje ir Huso vardo fakultetą dvasininkijai ruošti, o slovakai sudarė savo centrą Bratislavoje (Presburge); ten pat jiems išlaikoma Teologijos akademiją parapijų darbuotojams auklėti. Čekoslovakijoje yra dar ir trečia evangelikų bažnyčia: tai vokiečių tautybės liuteronų bažnyčia, kuri savo skaičiumi — apie 3 milijonus — viršija visų denominacijų tautines bažnyčias. Čekai ir slovakai evangelikai nesudaro vieno milijono asmenų. Be to, Čekoslovakijoje yra gana skaitlinga vengrų reformatų bažnyčia. Dėl įtemptų tautinių santykių pastaroji bažnyčia laikosi nuošaliai ir nenori ką nors bendro turėti su ne vengriškomis bažnyčiomis. Paminėta dar čekų tautinė bažnyčia, kuri atskilo nuo katalikų; jos skaičius kas metais didėja, atėjus Huso mirties dienai. Jos mokslas dar nenusistovėjęs; jie svyra į Amerikos antitrinitarus; vyksta su jais artimas bendravimas; savo dvasininkus jie auklėja Huso fakultete, Prahoje. Ten jiems įsteigtos dvi katedros: dogmatikos ir praktinės teologijos. Jų skaičius dar nesiekia milijono, bet kas metais jis auga.

7. **Jugoslavijos** evangelikai susideda bent iš 6 tautų: slovakų, slovėnų, bulgarų, serbokroatų, vokiečių ir vengrų. 1920 m. visų tautybių bažnyčios atstovų buvo numatyta įsteigti vieną bažnyčią. Tačiau slovakai 1921 m. sudarė savo tautinę bažnyčią. 1923 m. visi ne slovakiški senioratai susibūrė į vieną evangelikų distriktą. Protestantų įstatymas iš 1930 metų pripažino taip įkurtą evangelikų bažnyčią; parapijos naudojasi plačia autonomija. Parapijų vadovavime tiek dvasininkai, tiek pasauliečiai turi lygias teises. Visos bažnyčios priešakyje stovi vyskupas ir prezidentas iš pasauliškių. Jų buveinė Agrame. Tiky-

bą dėstyti leidžiama pamaldų kalba; tačiau draudžiama steigti konfesines mokyklas. Savo dvasininkus Jugoslavijos evangelikų bažnyčia auklėja užsienyje, daugiausia Vienoje.

8. **Rumunijos** evangelikų bažnyčios branduolį sudaro Siebenbuergeno evangelikai. 1920-21 metais prie jos prisidėjo Besarabijos, Bukovinos ir Banato tautiniai senioratai. Nusavinus valdžiai bažnyčios žemę, parapijos pergyvena didelius finansinius sunkumus. Kunigams auklėti bažnyčia turi savo fakultetą Kolosvare (Klausenburge).

9. **Vengrija** Trianono taika tapo suskaldyta. Iš beveik trijų milijonų reformatų beliko jų pačioje Vengrijoje apie pusantro milijono, liuteronų buvo daugiau negu vienas milijonas, o nebeliko nė pusės milijono. Abi bažnyčios gerai susitvarkiusios; tiek liuteronų, tiek reformatų bažnyčioms vadovauja vyskupai. Dvasininkams mokslinti turi bent keturias aukštąsias mokyklas Budapešte, Papoje, Debrecene ir Soprone. Pastaroji mokykla išlaikoma liuteronams.

10. **Italijoje** evangelikų skaičius po karo žymiai padidėjo. 1920 m. jų buvo jau daugiau negu šimtas tūkstančių. Amerikos metodistai ir baptistai išlaiko misiją, kuri labai išplėtė savo darbą po visą Italiją. „Chiesa libera“ (laisvoji evangelikų bažnyčia) visai susiliejo su minėtomis protestantizmo srovėmis. Bet ir Valdaus šalininkai stiprina savo veiklą. Iš savo nuo 13 amžiaus apgyventų vietų šiaurės Italijoje jie plečia savo darbą vis labiau į pietus. 1922 m. jie perkėlė savo teologijos fakultetą iš Florencijos į Romą. 1920 m. buvo sušauktas Italijos evangelikų kongresas bendram darbui aptarti.

11. **Ispanijoje** dar neišsilukšteno tikra evangelikų padėtis, nors revoliucija pašalino daug varžymų. Tiek anglai, tiek vokiečiai su Fliedneriu priešakyje, po karo dar labiau sugyvino evangelizacijos darbą tarp Ispanijos liaudies, darbininkų ir vidurinių gyventojų sluoksnių. 1919 metais Madride įvyko evangelikų kongresas, kuriame dalyvavo 540 delegatų iš Europos, Amerikos ir Afrikos. 1924 metais susijungė visi svetimų kraštų veikusieji komitetai į „tarptautinį Ispanijos evangelizacijos komitetą".

12. **Prancūzijoje** evangelikai sudaro nežymią mažumą, tik du visų gyventojų nuošimčius. Tarp evangelikų reformatai daugumoje. Jie išlaiko bent du fakultetus Paryžiuje ir Montpellier (Monpelje). Kaip kituose kraštuose taip ir čia evangelikai susiskaldę į įvairias sroves. Tačiau socialinis darbas jungia juos visus. Nuo to laiko kaip 1905 m. bažnyčia tapo atskirta nuo valstybės ir kaip bažnyčia nebegauna pašalpos iš valdžios, ji be paliovos kovoja su finansiniais sunkumais. Daugelis parapijų nepajėgia išlaikyti kunigą. Kaikurios gretimos parapijos tapo sujungtos į vieną parapiją. Nepaisant tokios būklės, bažnyčia reiškia žymaus gyvumo ir darbštumo misijos tarp pagonių lauke.

13. **Elzas - Lotaringija** Versailles'o taikos traktato prijungta prie Prancūzijos. Nepatenkinti nauja politine būkle apie šimtą tūkstančių vokiškai nusiteikusių gyventojų emigravo į Vokietiją; su jais išvyko ir 80 dvasininkų. Iš karto buvo juntamas didelis dvasininkų trūkumas. Tačiau Strasburgo universiteto teologijos fakultetas papildo spragas jaunais darbuotojais. Sveikam parapijų gyvenimui vystytis trūkdo įtemptas santykis tarp vokiečių ir prancūzų tautų.

14. **Rusija.** Susidariusi iš priklausiusio Rusijai Pabaltijos pakraščio trims savarankiškoms valstybėms, Rusija neteko apie du trečdalius evangelikų — vokiečių, latvių, estų ir suomių. Šių tautų tarpe vokiečiai sudaro didelę daugumą. Paėmę į savo rankas valstybės vairą, bolševikai paskelbė naikinančią kovą prieš bet kurią religiją ir panaikino Petrapilio ir Maskvos konsistorijų apygardas; iš dar 1918 m. veikusių dviejų šimtų kunigų 1931 m. bebuvo jų tik 50, visi kiti buvo dalinai ištremti arba kalinami, dalinai numirę arba nužudyti. 1921 m. badu numirė apie ketvirtadalį milijono evangelikų žemutinės Volgos apylinkėje. Visiems kuesteriams - mokytojams buvo griežtai uždrausta toliau eiti jiems pavestas pareigas, bažnytinė spauda panaikinta, kalėjimu baudžiama už jaunesnių negu 18 metų vaikų religijos mokymą arba leidimą dalyvauti pamaldose. Įsteigtos aukštosios mokyklos auklėti agentams bedievybei plėsti ne vien Rusijoje, bet ir visame pasaulyje. 1924 m. buvo leista sušaukti visos Rusijos evangelikų bažnyčios atstovų synodą Maskvoje. Čia buvo nutarta prašyti valdžią leisti įsteigti seminariją dvasininkams ruošti; toks leidimas buvo gautas; dartais pačiais metais seminarija pradėjo veikti Leningrade. Tačiau valdžios akyse ta įstaiga buvo rakštis, kurią reikia kuo greičiausiai pašalinti.

Visuose kituose kraštuose bažnytinis gyvenimas vyko be žymių pakeitimų taja vaga, kurią bažnyčia buvo užėmusi prieškariniais laikais.

§ 54. Katalicizmas.

I. Nuo baisiojo karo išsiveržimo katalikų bažnyčios galva popiežius patyrė pasisekimų ir nepasisekimų. Popiežiaus pagarbumas labai iškilo tuo, kad karo metu

buvo įsteigta prie kurijos daug atstovybių; atrodė, tartum Vatikane susispietė viso pasaulio diplomatija. Tačiau nuo didžiųjų politinių įvykių popiežius buvo laikomas galimai toliau; Vokietija ir Austrija atšaukė savo pasiuntinius prie Romos kurijos; tuo tarpu priešingos valstybės: Prancūzija, Anglija ir Rusija kaip tik sustiprino savo diplomatinę veiklą prie Vatikano. Nežvelgdama į savo valdinių evangelikų protestus, Anglija jau 1914 m. įsteigė pasiuntinybę prie Romos kurijos. Bet čia tuojau Vatikanas patyrė gana skaudų smūgį: Rusijai, Anglijai ir Prancūzijai pritariant, Italija užsigarantavo Londono protokole 1915 m. balandžio 26 d., kad be jos žinios ir sutikimo popiežiui nebūtų leista daryti kokius nors žygius karo užbaigimo ir su juo besijungiančio kokio nors klausimo išrišimo linkme. Tokiuo būdu popiežiaus įtaka buvo atstumta nuo politinių įvykių vystymosi. Savo atsišaukimuose nesugebėjo tokiuo įtemptu laiku išlaikyti reikalingo vidurio ir bažnyčios galvai prideramo bešališkumo, o nuo to jo pagarbumas nė kiek ne didėjo. Ir kai 1917 m. rugpiūčio 1 dieną popiežius kaip „visų tautų tėvas“ paskelbė savo taikos notą, tai ji neturėjo jokio pasisekimo. Sąjungininkės valstybės (antanta) visai neatkreipė dėmesio į ją. O į taikos kongresą popiežius visai nebuvo pakviestas.

Popiežiaus pagarbumas auga jo plačiai ir didingai sutvarkyta labdarybės veikla: kurijos įtakingas darbas buvo pastebimas sužeistųjų pasikeitime ir slauginime, ir karo nuniokotų kraštų tiek vakaruose, tiek rytuose šelpime. Ir dėl karo nukentėjusiai Lietuvai buvo paskelbta rinkliava tarp pasaulio katalikų.

1. Katolicizmui nebuvo nepamainomas nuostolis, kad, kaip tik karui išsiveržus, mirė popiežius Pijus X (1903—1914); jis

buvo nenuduoto religingumo vyras, bet ne gilus teologas, su siaurų pažiūrų akiračiu, kurs neleido jam suprasti savo laiko naujoviškų minčių; jis buvo menkas politikas ir dar menkesnis diplomatas, todėl jis nebūtų sugebėjęs mastytis karo aplinkybių painiavoje. Rugpiūčio 20 d. 1914 m. jis užleido Petro sostą kitam.

2. Karo ir pirmųjų pokarinių metų popiežius buvo **Benediktas** XV 1914—22). Tai buvo mitrus politikas, nors ne visados pavykdavo jam išlaikyti visur tinkamas taktas, ypačiai atsižvelgiant į tai, kad abiejuose frontuose kovojo ir katalikai. Gailestingosios meilės darbe jis nuveikė daug: jis paskyrė dideles pinigines sumas nuteriotiems kraštams — šiaurės Prancūzijai, Belgijai, Lietuvai, rytų Prūsijai, Lenkijai. Prie jo buvo užmegzti arba sustiprinti diplomatiniai sautykiai su visa valstybių eile: Prancūzija, Portugalija, Olandija, Anglija. Katalikiškame pasaulyje didelės reikšmės Benedikto XV pagarbumui kilti turėjo ta aplinkybė, kad pagaliau jam pontifikuojant buvo užbaigta bažnyčios teisės („codex iuris canonici Pii decimi") kodefikacija. Į rinkinį buvo įtraukti nauji moterystės ir kurijos įstaigų tvarkymo nuostatai. Mišrių, ne katalikų bažnyčioje sukurtų, šeimų atžvilgiu tapo panaikinti visi šimtmečių eigoje susidėję sušvelninimai ir atstatyta griežtoji praktika. Mišri šeima ir jos vaikai laikomi neteisėtais. Santykis tarp bažnyčios ir valstybės liko visai neliestas.

3. **Pijus XI** (nuo 1922 m. —) savo pontifikavimą pradėjo tuo, kad tuojau po išrinkimo iš šv. Petro bažnyčios balkono paskelbė palaiminimą „urbi et orbi" (miestui ir pasauliui), kas nebebuvo daroma nuo 1870 m. „popiežiaus nelaisvės Vatikane". Savo enciklikoje „Ubi Arcano Dei" paleido šūkį: „Kristaus ramybė Kristaus karalystėje" į vidinių ir išorių priešingumų suskaldytą pasaulį. Po šiuo šūkiu ramybės ieškančiai žmonijai piršo katalikų bažnyčią. Kad žmonija grįžtų į bažnyčią ir prie jos glaustųsi, buvo siūloma išplėsti visame pasaulyje „katalikiškąją akciją". Bestiprindamas katalikiškumą, Pijus XI išdrįso Romoje steigiamąją evangelišką vaikų prieglaudą pavadinti „šėtono darbu ir Išganytojo įžeidimu".

Kaip mokslingas istorikas šv. Petro soste Pijus XI nepraleido nė vienos progos, nepaskelbęs į metus po vieną, o kartais ir

po kelis jubiliejus kokios nors bažnyčios mokytojo arba įžymesnio šventojo sukakčiai paminėti. Vienas jo svarbiausių žygių buvo paskelbimas 1925 metų jubiliejaus metais. Jau enciklikoje iš 1924 m. gegužės 31 dienos popiežius išreiškė savo viltį, kad visi tikintieji dideliais būriais keliaus į šventąjį miestą. Savo veiklą Pijus XI ypačiai stengėsi išplėsti ir stiprinti protestantiškuose kraštuose. Savo iššaukiančiais žygiais sukėlė evangelikų tarpe nepatenkinimą ir protestus. Olandijoje, Harleme 1923 m. buvo įsteigta tarptautinė sąjunga protestantizmui ginti; o 1921 m. Amerikoje įsikūrė evangeliškai-protestantiška draugija Romos puolimams atremti. Besirūpindama suspiesti visą katalikiškąją veiklą Vatikane Pijus XI tik nepatenkinta akimi žvelgė į visus tuos bandymus, o ypač į Belgijos kardinolo Mercier (Mersjé) — kurių metu buvo vedamos derybos susijungti su anglikonų ir su ortodoksų bažnyčia. Pagaliau, nebepakęsdamas toliau tokio sauvaliavimo, enciklikoje iš 1928 m. sausio 6 d. pasmerkė ir bet kokias unijos pastangas, kurios neišeina iš Romos. Mat, „atpuolėliams" nėra jokios unijos, jiems yra tik „sugrįžimas" į motiną — bažnyčią, kuri laukia jų. Būrys unijos šalininkų, kurie jau buvo įsileidę į plačias derybas su anglikonų ir ortodoksų bažnyčiomis, tapo ortodoksų bažnyčios nariais.

II Katolicizmas paskiruose kraštuose. 1. Lietuva. Gal jokiame kitame krašte Roma nelaimėjo tiek daug kaip Lietuvoje. 1927 m. rugsėjo 27 d. buvo pasirašytas konkordatas su šv. Sostu. Šiuo konkordatu suteiktos katalikų bažnyčiai plačios teisės. Straipsnis II: „eidami savo pareigas Vyskupai galės laisvai ir tiesiog susisiekti su savo dvasininkais ir tikinčiaisiais, taip pat galės skelbti savo įsakymus, liepimus ir ganytojiškus laiškus". Straipsnis X: „... jei jie (vienuolynai)... yra jau įsigyvenę valstybės teritorijoje, tai namai, kurie, šį konkordatą ratifikuojant, jau įsikūrė, bus Valstybės pripažinti, tačiau be ypatingo šv. Sosto leidimo, naujų namų steigti nebus galima".

Straipsnis XIII.4 „Kai dėl katalikų jaunuomenės auklėjimo, tai Valstybė pripažįsta Vyskupams teises, numatytas Kanono 1381 nuostatu i r s u t i k s s u t e i s ė t a i s V y s k u p ų n u r o d y m a i s". Įsteigtos penkios vyskupijos. Katalikiškoji akcija, kiek ji religinė ir nesusijusi su politika, leista. Tikyba privalomas dalykas tiek mokyklai, tiek mokiniam. Vyriausybė išlaiko teologijos filosofijos fakultetą ir 4 seminarijas. Bažnyčia gauna pašalpą pinigais ir medžiaga.

2. **Latvija.** Roma 1921 sudarė su Latvija sau naudingą konkordatą su teise įsteigti Rygoje vyskupiją, kuri greitai buvo pakeista arkivyskupija. Nors Rygoje jau buvo trys katalikų bažnyčios, tai vis dėlto vyriausybė matė reikalą atimti iš ev. - liuteronų Jokūbo bažnyčią ir atiduoti ją arkivyskupui. Latvijos vyriausybė buvo tokia nuolaidi todėl, kai ji būtinai norėjo atkirsti katalikus latgalus nuo lenkų vyskupo įtakos.

3. **Prancūzija.** Ar katalikybė daug laimėjo Prancūzijoje, būtų sunku pasakyti. Karui išsiveržus, religingumo banga apėmė visą kraštą. Religija sutapo su tautiškumu. Santykis tarp bažnyčios ir valstybės pasidarė palankesnis ir šiltesnis. Valdžia užmerkė akis, kai dėl bažnytiniai - politinės veiklos ištremti vienuoliai ir vienuolės skaitlingai grįžo atgal. Finansinė iki karo apverktina bažnyčios būklė pagerėjo mišiomis už karo lauke gyvų ir mirusių karių vėles. Abipusė palankumo nuotaika pasireiškė tame, kad Prancūzijos valdžia 1921 m. atsiuntė savo atstovą prie šv. Petro sosto, o šv. Tėvas apdovanojo Prancūziją bent trims šventaisiais; jų tarpe ypačiai pažymėtina J e a n n e d'A r c (Žana Dark), kuri už tai, kad savo tėvynę vadavo, 1431 m. tapo kaip ragana sudeginta ant laužo. Tačiau šita nuotaika buvo sudrumsta, kai „prancūziškąja akcija",

kuriai vadovavo bažnyčiai atšalę žmonės, norėjo kaip tik bažnyčią panaudoti tautinei akcijai ir kai ministeris Herriot (Erjó) bandė pratęsti bažnyčiai nepalankių įstatymų veikimą ir ant Elzas - Lotaringijos. Bet ir šiaip visame krašte pasireiškia stambių neigiamumų. Darbininkų sluoksniai, patekę socializmo įtakon, vis labiau ir labiau išslysta iš bažnyčios globos. Dėl dvasininkų stokos kiekvienoje vyskupijoje šimtai parapijų be dvasios vadovų, kunigų seminarijos negali džiaugtis didesniu auklėtinių skaičiumi, jos apituščios. Bažnyčios kaimuose apleistos, nepalaikomos, nyksta. Įstatymo projektas, leidžiantis bažnyčiai įgyti ir valdyti nekilnojamą turtą, 1924 metais nepraėjo. 1925 m. vasario 2 d. Prancūzijos prie Vatikano pasiuntinybė tapo panaikinta. Visa suėmus, susidaro niūrus Prancūzijos katalikų bažnyčios vaizdas.

4. **Vokietija.** Kadangi visų luomų katalikai labai plačiai ir gyvai dalyvavo kare ir kadangi tiek katalikai mokslininkai, tiek aukštieji dvasininkai tinkamai atrėmė Prancūzijos katalikų daromus priekaištus vokiečių tautai, kaip pavojingai katolicizmui, tai valdžios santykis su katalikų bažnyčia pasikeitė. Ši pakaita pasireiškė tuo, kad 1917 m. baland. 19 d. buvo panaikintas įstatymas, draudžiantis jėzuitams veikti Vokietijoje. Žaibo greitumu šis ordinas išsiplėtė po visą Vokietiją. Katalikų centro partija labai sustiprėjo. Revidavusi savo programą, progai pasitaikius, ji reiškė savo palankumą ir ištikimumą monarchui. Tačiau po revoliucijos, pasipuošusi savo vėliavomis, perbėgo į demokratijos stovyklą. Susidėjusi su kairiaisiais, per savo narius valdžioje padėjo valdyti kraštą. Katalikų centro partijos nuopelnas buvo, kad Veimaro konstitucija

iš 1919 m. rugp. 11 d. neišstūmė krikščionybės iš viešojo gyvenimo. Įsteigus 1920 m. savo nuncijatūrą Berlyne, Roma sustiprino savo akciją Vokietijoje. Atstatė Meisseno vyskupiją, pradėjo gyvą bažnyčių statybą, net ir tokiose vietose, kur buvo visai mažai katalikų; vyko nenuilstama agitacija, kad būtų grąžintos katalikams tos bažnyčios, kurios nuo reformacijos laikų priklauso evangelikams. Padidėjo ordinų skaičius. Daug svarbos dedama ir ypatiškai pabrėžiama didelė religinių eisenų reikšmė, kad būtų apčiuopiamai pavaizduota katalikų bažnyčios galia ir skaistybė. Tačiau katalikų bažnytingumas ne didesnis už protestantų. Perėjimų iš katalikų į evangelikų bažnyčią skaičius didesnis negu iš evangelikų į katalikų tikybą.

5. **Čekoslovakija.** Kai čekų ir slovakų tautos po karo išsivadavo iš Austrijos pančių, laisvumo mintys pasireiškė ir katalikų bažnyčioje. Apie 400 Romos katalikų moderninės krypties kunigų pareikalavo kaikurių reformų: celibato (kunigų nevedimo) panaikinimo, tautinės kalbos pamaldose, parapijų tvarkymo sudemokratinimo, laisvės dogmatikoje. Kai popiežius atsisakė vykdyti tokias reformas, pasigirdo šūkis „šalin nuo Romos“; šitas šūkis kas metais stiprėja, kai ateina čekų didvyrio Jono Huso mirties diena (liepos 6 d.). Tokiuo būdu katalikų bažnyčia jau neteko apie pusantro milijono tikinčiųjų. Išstojusieji iš katalikų bažnyčios prisideda prie įvairių bažnyčių. Tačiau dauguma jų — apie vieną milijoną — 1920 m. sausio 10 d. įsteigė „Československá cirkev“ (čekoslovakų bažnyčia). Sklandžių draugingų santykių tarp Romos ir Čekoslovakijos vyriausybės nėra. 1925 m. čekoslovakų tauta minėjo 510 m. Jono Huso mirties sukaktį. Popiežius protestavo prieš tokį čekoslovakų tautos sumanymą ir nutraukė su ja

diplomatinius santykius. Bet šita rykštė nebeveikė. Visa tauta paminėjo savo didvyrį. Tik 1928 m. vėl šiaip taip susitarta. Popiežius turėjo tiek nusileisti, kad vyskupijų sienos sutaptų su valstybės sienomis. Be vyriausybės žinios popiežius negali skirti vyskupo.

6. **Meksikoje** katalikų bažnyčia labai nukentėjo. 1882 m. bažnyčia galutinai buvo atskirta nuo valstybės nedrauginga prasme. Ordinai buvo pašalinti iš krašto, uždrausta viešai dėvėti dvasiškus rūbus. Įstatymu visiems užtikrinta sąžinės laisvė, bet tikrovėje taip nėra. Valdžia visur kišasi į bežnyčios reikalus. Tikybos dėstymas mokyklose uždraustas. 1915 m. buvo uždarytos visos katalikų bažnyčios Guadelajaroje. 1917 m. uždraustos ir bet kokios eisenos už bažnyčios sienų. Interdikto paskelbimas tik pablogino padėtį. Žiauri kova tarp bažnyčios ir valstybės tebevyksta, daug kunigų ir parapijiečių labai nukentėjo. Vyskupai turėjo išvykti iš krašto.

7. **Ispanija** vienas tų kraštų, kuriame katalikų bažnyčia nukentėjo. 1931 metų revoliucija nutraukė ryšius su bažnyčia. Miestų proletariatas sunaikino daug bažnyčių ir vienuolynų. Arkivyskupas Segura tapo ištremtas kontrarevoliucinės veiklos dėliai; įstatymo keliu tapo ištremtas jėzuitų ordinas, o turtas nusavintas valstybės naudai; iš vienuolių atimtas tikybos dėstymas mokyklose. Išsiveržė tarpusavis karas tarp popiežiaus ir jėzuitų palaikomų tautininkų ir tarp demokratiškosios valdžios šalininkų. Karas vyksta jau antrus metus.

8. **Portugalijoje** katalikų bažnyčios būklė taip pat nepavydėtina. Jau 1910 metų revoliucija panaikino visus ordinus, ištrėmė visus svetimšalius vienuolius, nusavino visus bažnyčios turtus, panaikino bažnytines

šventes, religinę priesaiką, tikybos dėstymą. Dekretas iš 1912 metų atskyrė bažnyčią nuo valstybės, leido kulto draugijoms rūpintis pamaldomis, bet uždraudė priimti testamentu užrašytas dovanas; visų bažnytinių pajamų trečdalis turi eiti į valstybės kasą. Popiežius protestavo prieš visus tokiuos žygius, bet tautos susirinkimas patvirtino visus tuos dekretus ir paskelbė visoms tikyboms lygias teises, panaikino visus ordinus ir kongregacijas. 1913 m. vyriausybė nutraukė santykius su Roma ir ištrėmė nuncijų. 1918 m. santykiai su popiežium buvo atnaujinti ir sušvelninti bažnyčią liečianti įstatymai. 1919 m. popiežius įsakė katalikams pripažinti respubliką ir joje dirbti ir dalyvauti valstybiniame gyvenime. Pagaliau 1928 m. ir vėl susitarta su Vatikanu.

9. **Italijoje** katalikų bažnyčios galia labai sustiprėjo karo ir pokariniu laiku. Milane popiežius įsteigė katalikų universitetą, buvo sušauktas eucharistinis kongresas Romoje, pertvarkytas „katalikiškasis veikimas", 1925 m. atšvęsti jubiliejaus metai. Tačiau tiesa yra ir tai, kad didelė tautos dalis tiek tarp inteligentų, tiek tarp žemesniųjų sluoksnių, tiek prieš karą, tiek prieš fašizmą visai nutolo nuo katalikų bažnyčios. Ir paskutinė Mussolinio revoliucija nei atvertė, nei pašalino iš Italijos ribų masonus ir socialistus. Sunku dabar apskaičiuoti jų jėgas, nes jų veikimas pakirstas; ir jie priversti tylėti. Negali būti kalbos ir apie bet kokią katalikų bažnyčios reformą dabartyje.

Spalių mėnesyje 1922 m. įvyko fašistinė revoliucija ir tapo paskelbta fašizmo diktatūra, tai yra demokratiniai liberalinė bažnyčiai nepalanki valdymo forma tapo pakeista bažnyčiai palankiu valdymo būdu. Sunku pasakyti, ar popiežius prie fašizmo laimė-

jo ar pralaimėjo. Mussolinio „žygio prieš Romą“ dieną popiežiaus oficiozas skelbė, esą Mussolinis pažadėjęs globoti ir gerbti popiežių ir religiją. Mussolinis ištesėjo savo pažadą. Paėmęs valstybės vairą į savo rankas, Mussolinis tuojau paskelbė katalicizmą valstybine religija ir tikybos visose mokyklose dėstymą privalomu dalyku. Tačiau jaunimo auklėjimą fašizmo dvasioje Mussolinis paliko savo žinioje, religija jam tik pagelbinė priemonė tam tikslui siekti ir jaunimui dorinti. Šiaip bažnyčia neturi teisės kištis į jaunimo auklėjimo reikalus. Tikybos dėstymas mokyklose yra pagrindas tautinei dvasiai doriniai atnaujinti. Visose įstaigose buvo pakabintas kryžius, grąžinti bažnyčiai visi pastatai, kurie kadaise priklausė jai, pagerintas medžiaginis dvasininkijos būvis, masonizmas be atodairos persekiojamas, visos valstybinės iškylos pradedamos pamaldomis. Ne vieną kartą popiežius pagyrė Mussolinį. Tačiau pažiūrų skirtumas nebuvo išvengtas. Mussolinio išleistiems kurijai palankiems įstatymams popiežius nereiškė savo palankumo. Prieš valstybės supratimą kaip sau tikslą Pijus XI įspėjo. Kai Vatikanas iškeldavo klausimą apie bažnytinės valstybės atstatymą, fašistinė spauda griežtai atremdavo tokį reikalavimą. Popiežius griežtai protestavo prieš vyriausybės sumanymą versti jaunimą priklausyti fašistinėms organizacijoms. Bet, štai prie visų šitų nesusipratimų visai ne lauktai ir netikėtai 1929 m. vasario 11 d. buvo išspręstas „Romos klausimas“. Mussolinio ir Gasparrio, popiežiaus valstybės sekretoriaus, pasirašyta sutartimi tapo atstatyta bažnytinė valstybė, kuri buvo panaikinta 1870 m., o popiežius pripažintas pasauliniu valdovu, kurs atsisako dalyvauti tarptautiniuose kongresuose.

Savo plotu ir valdinių skaičium ši valstybė nežymi: ji turi tik 44 hektarus ploto ir 400 valdinių. Bet už tai Italijos valdžia gausiai apdovanojo šv. Petro įpėdinį pinigais: kas metais popiežiui išmokama vienas milijardas septyni šimtai penkios dešimtys milijonų lirų (apie tris šimtus penkias dešimtis milijonų litų). Tais pačiais metais buvo sudarytas konkordatas, pagal kurį tik bažnytinės sutuoktuvės teisėtos; visi bažnytiniai ordinai vyriausybės pripažinti.

10. **Rusijoje** katalikų bažnyčios būklė be vilties. Tiesa, per savo misijonierius ji plačiu mąstu teikė pagalbą maistu ir vaistais ir tokiuo būdu bandė prisimeilinti prie bolševikų vadų. Tačiau, nepaisant tokios nuoširdžios ir nenuduotos labdarybės, bolševikai įtarė popiežiaus atstovą, būk jis ruošiąs sutartį tarp Rusijos ir kurijos. Šis įtarimas buvo priežastis prelatą Butkevičių suimti ir nužudyti. Parapijos be kunigų, vyskupijos be vyskupų.

§ 55. Ortodoksų (pravoslavų) bažnyčia.

Ortodoksų bažnyčia labai nukentėjo didžiojo karo metu. Ypačiai nukentėjusiųjų ortodoksų bažnyčių tarpe pirmą vietą užima:

1. **Rusijos** ortodoksų bažnyčia. Revoliucija nuvertė 1917 m. pradžioje carą nuo sosto. Valstybės valdymą perėmė kadetų partija, kuri savo programoje reikalavo atskirti bažnyčią nuo valstybės, pašalinti iš mokyklų tikybos dėstymą, nusavinti bažnyčios ir vienuolynų turtą, uždrausti vėl įgyti turtą. Bet pradėdama valdyti, partija paskelbė laisvą bažnyčią laisvoje valstybėje. 1917 m. buvo sušauktas

visuotinis Rusijos ortodoksų bažnyčios koncilis, kurs nutarė atstatyti Petro Didžiojo 1700 m. panaikintą patriarchatą. Pirmuoju patriarchu buvo išrinktas Maskvos metropolitas Tichonas. 1918 m. sausio 23 dieną buvo atskirta bažnyčia nuo valstybės. Nepraslinkus nė vieneriems metams, buvo paskelbtas naujas dekretas, kuriuo buvo nusavintos bažnyčios brangenybės sudaryti fondui badaujantiems šelpti. Tiek dvasininkija, tiek parapijiečiai priešinosi tam dekretui. Todėl kilo kruvini persekiojimai. Buvo išžudyta daugiau negu 8000 dvasininkų ir moterų vienuolių. Patriarchas Tichonas, pasipriešinimo vadas, buvo suimtas. Tuo tarpu susidarė dvasininkų būrys, kuris reikalavo, kad Tichonas atsisakytų. Tačiau jis nesutiko tai padaryti. Bažnyčios atžvilgiu bolševikų valdžia perėmė kadetų programą ir papildė apsunkinančiais paragrafais: religinės draugijos negali daryti sambūrių, priimti nariais jaunesnius negu 18 m., draudžiama narius apdėti ir bet kokiais mokesčiais. Kadangi nepaisant visų persekiojimų, bažnyčios pagarbumas ir jos reikšmė liaudies akyse nė kiek nemažėjo, tai bolševikai pradėjo išnaudoti esamus priešingumus pačios bažnyčios atstovų tarpe. Bolševikams pavyko įsteigti „gyvąją bažnyčią (živaja cerkov), kuri pripažino bolševikų valdžią ir paskelbė kovą atžagareiviams ir vienuolijai. Kai šioji bažnyčia buvo sustiprėjusi, 1922 m. ji sušaukė savo koncilį, kuriame buvo nutarta skelbti Evangeliją Tolstojaus dvasioje. Senoji bažnyčia turėjo patirti skaudžius persekiojimus. Daug bažnyčių buvo nusavinta ir paversta šokių vietomis. Tuo tarpu gyvoji bažnyčia iširo; jos nariai ir vėl grįžo į senąją bažnyčią. Patriarchas Tichonas „atgailavo“ ir pripažino bolševikų valdžią; už tai 1923 m. jis buvo paleistas iš ka-

lėjimo. Nepaisant to, kad bolševikai persekioja ir religiją ir bažnyčią, religingumas ir prisirišimas prie bažnyčios tarp liaudies nė kiek nenyksta, bet didėja. Įvairiais būdais bolševikai plečia bedievybę tarp liaudies. Jie leidžia laikraštį „Bedievis“, išlaiko mokyklas bedievybės agitatoriams ruošti. Tam tikslui plačiai išnaudojami teatrai, kinai, viešos eisenos, bedievybės muziejai.

Apskritai sunku sudaryti vaizdą apie tikrą bažnyčios būklę Rusijoje. Tikrai yra taip, kad atėistų agitacija panaikino tikėjimą tarp pramonės darbininkų ir tarp didžmiesčių gyventojų. Jaunimas organizuojamas į komunistinius sambūrius (komsomolus), kurių uždavinys kovoti su tikėjimu. Bažnytinės šventės ir apeigos pakeistos pasaulinėmis iškylomis. Tarp visų gyventojų sluoksnių kyla misticizmas, džiūgus prisipažinimas prie Kristaus ir artus glaudimasis prie regimosios bažnyčios ir jos sakramentų.

Nuo Rusijos bažnyčios atskilo Gruzija ir Ukrainos bažnyčios ir pasiskelbė autokefalinėmis (nepriklausomomis).

2. Po karo subyrėjo Austro - Vengrijos valstybė. Krikščionys ortodoksai tapo priskirti dalinai prie **Jugoslavijos,** dalinai prie **Rumunijos.** Šitų abiejų ortodoksų bažnyčių narių skaičius žymiai padidėjo. Karo laiku Jugoslavijos (Serbijos) ortodoksų bažnyčia labai nukentėjo; jos atstovai kaip tremtiniai gyveno įvairiuose Europos kraštuose ir laukė karui pasibaigiant. 1929 m. susijungė serbai, kroatai ir slovėnai ir įsteigė vieną valstybę ir vieną autokefalinę bažnyčią su savo patriarchu. Rumunijos ortodoksų bažnyčia dar toli prieš karą buvo pasiskelbusi nepriklausomą nuo Konstantinopolio patriarcho. Po karo šio krašto bažnyčia persior-

ganizavo. Įstatymu buvo suteiktas Bukarešto metropolitui patriarcho titulas. Nors pagal konstituciją visoms tikyboms pripažintos lygios teisės, tačiau ortodoksų bažnyčia pažymėta kaip „valdanti". Kaip tokios jos nepuošia tolerantiškumas.

3. **Mažoji Azija.** Po karo 1920 m. taika Turkija buvo suskaldyta. Sirija atiteko Prancūzijai, Palestina — Anglijai, Kilikija — Italijai, Smirna — Graikijai; Kurdistanas, Armenija, Irakas ir Arabija tapo paskelbtos nepriklausamomis valstybėmis. Turkija turėjo pasitenkinti Konstantinopoliu ir jo apylinke. Tokia padėtis sukėlė turkuose nacionalizmą; jie išrinko savo vyriausybę su Mustafa Kemaliu Paša priešakyje ir Angora rezidencija. Po dviejų metų (1922) išsiveržė karas tarp turkų ir Graikijos. Graikai buvo visai sumušti. Lausanneje (Lozanoje) sudarytoje taikoje 1923 m. Turkija atgavo beveik visa, ką ji Europoje buvo netekusi, bet ir Mažoje Azijoje turėjo laisvas rankas. Didžiojo karo metu labai nukentėjo ortodoksai a r m ė n a i nuo turkų nacionalizmo. Iš dviejų su puse milijonų armėnų pusantro milijono buvo turkų išžudyti arba išgabenti į dykumą, kur jie pamažu išmirė nuo bado ir karščio. Apie vieną milijoną iškeliavo iš savo tėvynės. Ne mažiau žiauriai elgėsi turkai ir su graikais ortodoksais Mažoje Azijoje.

4. **Sirijoje** Prancūzijos globoje ir **Palestinoje** Anglijos globoje prasidėjo ortodoksų bažnyčiai šviesesni laikai. Nepagrįstai bijojo ortodoksų bažnyčia, kad žydai neįsteigtų savo valstybės. Tiesa, Anglija buvo paskyrusi vyriausį komisarą ir hebrajų kalba buvo pripažinta valstybine kalba, bet žydų keliavimas į Palestiną ne žymus. Apie Cionizmo Palestinoje įsigalėjimą kol kas negali būti kalbos.

LITERATŪRA:

1. Herzog-Hauck — Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Leipzig, I. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1897.

2. H. Gunkel und L. Zscharnack — Religion in Geschichte und Gegenwart. Verlag von I. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1927.

3. Dr. Wilhelm Möeller — Lehrbuch der Kirchengeschichte, Leipzig, August Neumann, 1906.

4. Joh. Heinr. Kurtz — Lehrbuch der Kirchengeschichte, Leipzig, August Neumann, 1906

5. Karl Heussi — Kompendium der Kirchengeschichte, Tübingen, J. C. B. Mohr. (Paul Siebeck) 1922.

6. H. Appel — Kurzgefasste Kirchengeschichte, Leipzig, A. Deichterische Verlagsbuchhandlung; Erlangen, Dr. Werner Scholl, 1925.

7. Karl v. Hase — Kirchengeschichte, Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1900.

8. J. H. Merle d'Aubigné — Geschichte der Reformation in Europa, Elberfeld, Verlag v. R. L. Friderichs, 1863.

9. Jôzef Lukaszewicz — dzieje kościołôw wyznania Helweckiego w Litwie, Poznan, w drukarni orędownika na Garbarach Ner. 45, 1842.

10. Lic. th. P. Zeller — Theologisches Handwörterbuch, Calw & Stuttgart, Verlag der Vereinsbuchhandlung, 1891.

11. Theodor Wotschke — Geschichte der Reformation in Polen, Leipzig, Rudolf Haupt, 1911.

12. Dr. Horst Stephan u. D. Dr. Hans Leube — Handbuch der Kirchengeschichte für Studierende, die Neuzeit, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) in Tübingen, 1931.

INDEX NOMINUM

(Skaičiai pažymi puslapį).

TURINYS

Puslapis

II Bažnyčia pietizmo ir švietimo laikais.

A. Pietizmo laikai.

B. Švietimas arba priešingumas bažnyčiai.

III Bažnyčia devynioliktame ir dvidešimtojo šimtmečio pradžioje.

IV Bažnyčia po didžiojo pasaulio karo.

ATITAISYMAI.

Atspausdinta.								Turi būti.
13	puslp.	4	eilutė	iš	virš.	Manfeldo		Mansfeldo
14	„	14	„	„	„	papos		popiežiaus
17	„	2	„	„	apač.	primušė		prikalė
20	„	3	„	„	„	Lipcigo		Leipcigo
21	„	5	„	„	„	nuo		—
23	„	14	„	„	„	Merburge		Marburge
28	„	4	„	„	„	atsaklūnu		atskalūnu
34	„	13	„	„	„	pamokymaas		pamokymas
35	„	15	„	„	„	kašto		krašto
46	„	10	„	„	„	metas		metais
51	„	4	„	„	„	reichitago		reichstago
58	„	14	„	„	„	Cauven		Cauvin
58	„	13	„	„	„	(Noajone)		(Nuajone)
73	„	7	„	„	virš.	Madiči		Mediči
79	„	7	„	„	„	Henrikas III		Henrikas VIII
81	„	12	„	„	„	suadrė		sudarė
93	„	3	„	„	apač.	Dubinkų		Dubingių
99	„	7	„	„	virš.	antrinitarai		antitrinitarai
107	„	15	„	„	apač.	natūarlistinis		natūralistinis
123	„	8	„	„	virš.	trikrąja		tikrąja
127	„	9	„	„	„	priklausė		nepriklausė
132	„	7	„	„	„	Kamšteino		Kanšteino
132	„	10	„	„	„	Ciegenbalges		Ciegenbalgas
211	„	6	„	„	„	pilikti		palikti
212	„	8	„	„	apač.	turusis		taurusis
221	„	7	„	„	virš.	pastatyti		pastatyta
240	„	7	„	„	„	priklausomumo		priklausomumą
243	„	9	„	„	apač.	galima		galimai
246	„	13	„	„	virš.	paminėta		paminėtina
252	„	1	„	„	„	kokios		kokio
252	„	12	„	„	„	besirūpindama		besirūpindamas